Kur'ân'ı Nasıl Anladılar?

ABDULLAH YILDIZ

1400 "Oku, anla, yaşa"

PINAR YAYINLARI

3. baskı

بسم الله الرحمن الرحيم

Abdullah YILDIZ

1954 yılında **Adana**'nın **Kozan** ilçesine bağlı **Ayşehoca** köyünde doğdu. İlkokulu köyünde okudu. **Adana İmam Hatip Lisesi**'ni 1973 yılında bitirdi. Aynı yıl girdiği **Konya Selçuk Eğitim Enstitüsü**'nden 1976'da mezun oldu. 1980'den itibaren çeşitli eğitim kurumlarında toplam 23 yıl öğretmenlik yaptı. 1976-1978 yıllarında haftalık ***Yeniden Milli Mücadele*** dergisinde; 1978-1980 döneminde aylık ***Pınar*** dergisinde yazılar yazdı. 1981'de **Pınar Yayınları**'nın oluşumunda yer aldı.
1991 yılından bu yana ***Umran*** dergisinde, Ocak 2001'den bu yana da her Salı günü ***Akit/Vakit*** gazetesinde yazıyor. 2006'da bir grup yazar arkadaşı ile birlikte kuruluşuna öncülük ettiği **Namaz Gönüllüleri Platformu**'nun halen devam eden ***Namazla Diriliş Programları***, bütün Türkiye ve Avrupa'da binlerce insanın namazla buluşmasına ve namaz bilinci kazanmasına zemin hazırladı.
Abdullah Yıldız evli olup, dört çocuk sahibidir.

Yayımlanmış Eserleri:

- ***Namaz-Bir Tevhid Eylemi*** (1991, Pınar Y., 23. baskı)
- ***Tarih Bilinci*** (1994, Pınar Y., 5. baskı)
- ***Kur'ân'ı Anlamaya Giriş-Kur'ân'ı Anlamak Farzdır*** (1997, Pınar Y., 4. baskı)
- ***28 Şubat-Belgeler*** (2000, Pınar Y., 2. baskı)
- ***Meşrutiyetten Cumhuriyete İktidar Kavgaları ve Sanal İrtica*** (2001, Pınar Y., 2. baskı)
- ***Kur'ân'ın Hayata Müdahalesi*** (Edisyon, 2004, Umran, promosyon)
- ***21. Yüzyıl ve İslâm'ın İmkânları-Konuşmalar*** (Edisyon, 2005, Umran, promosyon)
- ***Geçmişten Geleceğe Ko(nu)şanlar,*** (2006, Araştırma ve Kültür Vakfı)
- ***Yusuf'un Üç Gömleği*** (2006, Pınar Y., 5. baskı)
- ***Haydi Namaza*** (2006, Pınar Y., 4. baskı)
- ***Duâ-Söylemden Eyleme*** (2006, Pınar Y., 3. baskı)
- ***Yol Haritamız Kur'ân*** (2008, Pınar Y., 5. baskı)
- ***Ramazan'la Dirilmek*** (Edisyon, 2008, Pınar Y.)
- ***Hz. Şuayb-Namaz-Ticaret-Adalet*** (2009, Pınar Y.)
- ***Kalem ve Balyoz*** (2010, Pınar Y.)
- ***Kur'ân'ı Nasıl Okudular*** (2010, Pınar Y.)

KUR'ÂN'I NASIL ANLADILAR?

ABDULLAH YILDIZ

PINAR YAYINLARI

Kur'ân'ı Nasıl Anladılar?
Abdullah Yıldız

Pınar Yayınları: 269
1400. Yıl Kitaplığı: 9

ISBN: 978-975-352-307-3
Yayınevi Sertifika No: 22787

Birinci Baskı: Aralık 2010
İkinci Baskı: Ocak 2012
Üçüncü Baskı: Mart 2013

İç Düzen-Kapak: Tekin Öztürk
Baskı: Çalış Ofset Matbaacılık Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. No:8 Topkapı - İstanbul
Tel: 0 212 482 11 04

Pınar Yayınları
Alay Köşkü Cad. Küçük Sok. Civan Han
No: 6/4 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 0212 520 98 90 Fax: 0212 527 06 77
www.pinaryayinlari.com
bilgi@pinaryayinlari.com

İçindekiler

Sunuş 13
Giriş / KUR'ÂN'I ANLAMAK İÇİN 15

1. Bölüm / KUR'ÂN'I NASIL ANLADILAR? 19
Allah Rasûlü ve Ashabı Kur'ân'ı "Kalb-i Selîm"le Okuyup Anladılar 21
Allah Rasûlü ve Ashabı Emrolundukları Gibi Dosdoğru Oldular 24
Rasûlüllah'ın (s.) Görevi Kur'ân'ı Teblîğ, Tebyîn ve Tefsîr Etmekti 26
Allah Rasûlü'nün Kur'ân'ı Açıklamasına Dair Örnekler 29
Kur'ân'ı Anlamada Rasûlüllah ve Ashabının İzinden Yürümek 31
Ashab-ı Kiram'ın Kur'ân-ı Kerim'i Anlayış ve Kavrayış Metodu 35
Kur'ân'dan Uzaklaştıkça İftirakımız, Kur'ân'a Yak(ın)laştıkça İttifakımız/İttihadımız Artar 37
Asr-ı Saadetten Uzaklaştıkça İhtilaflar Çoğaldı 40
Kur'ân'ı Kendimize Uydurmayalım; Kendi Nefislerimizi Kur'ân'a Uyduralım 44
İlk Nesiller Kur'ân'ı Nasıl Anladılarsa Biz de Öyle Anlayalım 46
Her Anlama Çabası Mutlaka Kalbî veya Fiilî Bir Amele Dönüşmelidir 52

Amelî Bir Değeri Olmayan Konulara Dalmamak 57
Kur'ân'ı Anlamada İmam Şatıbî'nin "Şeriatın Ümmiliği" Prensibi . 62
Kur'ân-ı Kerîm'in Dili, Muhataplarının Müşterek Seviyesini Gözeten Ortalama Bir Dildir 66
Kur'ân-ı Kerîm, Herkes Tarafından Anlaşılsın Diye İndirilmiştir 72
Kur'ân'ı Anlamak Farzdır 75

2. Bölüm / KUR'ÂN'I ANLAMAK İÇİN NELER YAPTILAR? 79
1. Kur'ân'ı Tefehhüm Ederek Anladılar 83
2. Kur'ân'ı Tefekkür Ederek Anladılar 89
3. Kur'ân'ı Tedebbür Ederek Anladılar 95
4. Kur'ân'ı Tezekkür Ederek Anladılar ve Öğüt Aldılar 99
5. Kur'ân'ı Aklederek Anladılar 103
Kur'ân Temiz Akılla/Kalble Anlaşılır 105
6. Kur'ân'ı Basiretle ve Şuurla Anladılar 109
7. Kur'ân'ı Fıkhederek Anladılar 115
8. Kur'ân'ı Kendi Bütünlüğü İçinde Okuyup Anladılar 119
9. Kur'ân'ı Usûlünce Tefsir Edip Anladılar Ama Tevil ve Rey'den Kaçındılar 125
Gazâli'de Tefsir İlminin İncelikleri 126
10. Kur'ân'ı Reyleriyle Anlayıp Yorumlamaktan Sakındılar, Sakındırdılar 135
11. Kur'ân'ı Doğru Anlayıp Doğru Yorumladılar ve Yanlış Yorumları/Tefsirleri Düzelttiler 143
12. Sözü Ciddiye Alarak Anladılar 147
13. Sözün Değerini ve İ'cazını Bilerek Anladılar 151
14. Kur'ân Âyetlerinin Nüzûl Sebeplerini Bilerek Anladılar 157
15. Kur'ân'ın Temel Kavramlarını Kavrayarak Anladılar 161
16. Kur'ân'ın Kendilerine Hitap Ettiğini Bilerek Anlamaya Çalıştılar 165
17. "İşittik ve İtaat Ettik" Bilinci ile Anladılar ve Hemen Uyguladılar 169
18. Kur'ân'ı Yaşamak İçin Okuyup Anladılar 177
19. Kur'ân'ı Dinamik Süreçte Yaşayarak Anladılar, Anlayarak Yaşadılar 181
20. Kur'ân'ı Hayat Düsturu Olarak Anlayıp Yaşadılar 185

SONUÇ 189
EKLER 193
Belge-1 / HZ. PEYGAMBER'İN KUR'ÂN'I TEFSİRİ 195
-Bazı Ayetleri Okuyarak Kendiliğinden Tefsir Etmesi 195
-Soru Üzerine Açıklamalar Yapması 196
-Ehl-i Kitabın Soruları 197
-Hadislerin Sonunda Ayet Okuyarak Açıklaması 199
-Siyak Münasebetiyle Açıklaması 199
-Açıklayıcı Kısa İlavelerde Bulunması 200
Hz. Peygamber'in (s.) Tefsirinin Belli Başlı Kısımları 201

Belge-2 / ABDULLAH B. MES'UD VE ABDULLAH B. ABBAS'IN KUR'ÂN'I TEFSİRLERİNDEN ÖRNEKLER 209

Belge-3 / TÂBİÎN'DEN MÜCAHİD VE İKRİME'NİN TEFSİRLERİNDEN ÖRNEKLER 219
KAYNAKLAR 223

1400. Yıl Anısına

Vahyin 1400. Yılı dolayısıyla, Aziz ve Celil olan Allah'ın insanlığa ***son mesajı*** olan Kur'ân-ı Kerim'i yeniden gündemleştirmek ve gündemimizin en öncelikli ve en önemli maddesi yapmak arzusundayız.

İçinde yaşadığımız çağda; İlahi mesajı, her zamankinden daha çok okumak, daha iyi anlamak ve O'nun hayat veren ilkelerini daha bir azim ve kararlılıkla hayata / hayatımıza hâkim kılmak zorundayız.

Çağ Kur'ân'a hasret.

İnsanlık Kur'ân'ın muştusuna muhtaç.

Yürekler, O'nun huzur ve sekînet iklimine kavuşmak için çarpmakta.

İman edenlerin, Kur'ân-ı Kerim'i okuyup anlayarak kalplerini itminana, gönüllerini inşiraha kavuşturmalarının zamanı hâlâ gelmedi mi? (Hadid/16)

Yüce Rabbimizin bu şiddetli ikazına;

-"***Evet! Vakit geldi ya Rabbi!"*** diyerek icabet etme zamanıdır!

Hadid/16. âyetin devamındaki: ***"Onlar daha önce kendilerine kitap verilmiş ve üzerlerinden uzun zaman geçmekle kalpleri katılaşmış, birçoğu da yoldan çıkmış bulunanlar gibi olmasınlar"*** ilahi ikazının işaret buyurduğu, Kur'ân'a duyarsızlaşan kimseler arasında kalmamak için…

Rasûlüllah'ın: ***"Rabbim, ümmetim bu Kur'ân'ı terk edilmiş bıraktı."*** (Furkan/30) şikâyetine muhatap olmamak için…

Kur'ân'a yönelmekte acele etmeli, el birlik "Yeniden Kur'ân'a Dönüş Seferberliği"ne girmeliyiz.

Hatırlamalıyız ki, Ümmet-i Muhammed'in Kur'ân'dan koparılış süreci tesadüfi değildir.

On dokuzuncu asrın son yıllarında İngiliz Parlamentosu'nda kürsüye çıkan Sömürgeler Bakanı **Gladstone** elindeki Kur'ân-ı Kerim'i göstererek şunu söyler:

"Bu kitap Müslümanların elinde kaldıkça biz onlara gerçek anlamda egemen olamayız. Ne yapıp etmeli; ya Kur'ân'ı ortadan kaldırmalıyız veya onları Kur'ân'dan soğutmalıyız."

Yaklaşık 150 yıldan beri, Müslüman dünya aleyhine kurulan tüm planların temelinde işte bu sinsi hedef yatmaktadır:

Onları Kur'ân'dan soğutup uzaklaştırmak ve tamamen koparmak!

Buna bir de ümmetin çeşitli sebeplerden kaynaklanan hataları eklenince, Üstad Said Nursi'nin tespiti ile; ***Kur'ân-ı Kerîm, milyonlarca kitaba bölünen rağbet ve ilgi sebebiyle, yalnız tilâvetiyle teberrük olunan bir mübarek derecesinde kalmıştır.***

Üstad Sezai Karakoç da:

"Müslümanlar Kur'ân'dan uzaklaştı uzaklaşalı gün yüzü görmediler!" der.

Evet, Kur'ân'dan uzaklaştırılıp koparılan ümmet, hâlâ gün yüzü görmüyor, göremiyor!..

Ümmetin Kur'ân'dan koparılması sürecinde en ağır yarayı ise Türkiye Müslümanları aldı.

Cumhuriyet Türkiyesi'nin kuruluşuyla baskı altına alınan ve belirleyici İslami kimlikleri yok sayılan Müslümanlar, kendi kadim değerlerini savunmak ve yaşatmak için önemli çabalar sarf ettiler. "Kur'ân şairi" Mehmed Akif, Eşref Edib ve diğerlerinin, Kur'ân'ın özüne yönelerek ümmeti ayağa kaldırma çabaları, o zorlu yıllarda bir kardelen gibi boy gösterse de, jakoben dayatmalar bu kutlu çabaları akim bıraktı…

1950'lere kadar süren Kur'ân ve ezan yasağı başta olmak üzere, İslami hayatı bütünüyle bloke etmeye yönelik kısıtlamalar, bu toprakların bin yıllık tarihinde keskin bir kırılmaya vücut verdi. Kur'ân'la irtibatları cebren koparılmak istenen Müslüman halkımız, Süleyman Hilmi Tunahan'lar, Said Nursi'ler ve daha nice isimsiz kahramanlar öncülüğünde, bu yasaklı yıllara olağanüstü bir kararlılıkla direndi. Kur'ân'ın nazmı ve manası ile yeni nesilleri buluşturma konusunda akıl almaz fedakârlıklar sergilendi…

Kadim Osmanlı-İslam geleneği ile bağları koparılan Anadolu insanı, 1960'lardan itibaren başlayan tercüme hareketlerinin yaygınlaşması üzerine, Kur'ân'ın anlamına yapılan vurgularla daha çok yüz yüze geldi. Seyyid Kutub, Mevdudi ve benzeri çağdaş âlimlerin eserleri, 1970'ler ve devamında 'Yeniden Kur'ân'a Dönüş' çabalarına ciddi bir ivme kazandırdı ve önemli katkılar sağladı. 1980'lerden sonra ise, bu çabaların adeta bir Kur'ân Seferberliği'ne dönüştüğü söylenebilir.

1990'larda meydana gelen küresel ölçekli değişimler sonrasında inşa edilmeye çalışılan "Yeni Dünya Düzeni", İslam'ı ve Kur'ân'ı hedef tahtasının tam ortasına yerleştirdi ve "öncelikli tehdit" ilan etti. 2000'li yıllarla birlikte ve özellikle 11 Eylül ertesinde ise, şer odaklar resmen İslâm'a ve Kur'ân'a savaş açtılar. Kur'ân, İncil ve

Tevrat'tan seçmeler yaparak yeni bir sözde ilahi kitap oluşturma çabalarından tutun da, Kur'ân'dan bazı âyetleri (cihad âyetleri gibi) çıkarma girişimlerine kadar pek çok şeytani çabaya tanık olundu. Kur'ân'a ve İslam'ın özüne yöneliş çabaları, hemen "siyasal/radikal İslam" ya da "terörist İslam" gibi nitelemelerle mahkum edilmek istendi. 'Yeniden Kur'ân'a Dönüş' fikrini temellendiren bazı çağdaş alimlerin eserleri, "terörü besleyen kaynaklar" gibi takdim edildi. Dahası, Kur'ân'ın bir devlet fikri öngörmediği ve ahkâm âyetlerinin bu çağda uygulanmamasının kimseyi imanından etmeyeceği gibi son derece tehlikeli düşünceler, sinsice Müslüman zihinlere fısıldandı. Kısaca Kur'ân'ın, insanlığın sorunlarına Kıyamet'e kadar çare ve çözüm teşkil eden ebedi mesajları perdelenmek istendi…

İşte, böylesine kritik bir dönemeçte, Vahyin 1400. Yılı'nı vesile ederek, 'Yeniden Kur'ân'a Dönüş' çabalarına hız vermek, yeni bir ivme kazandırmak arzusundayız.

Pınar Yayınları'nın Vahyin 1400. Yılı'nda yayımlamaya karar verdiği Kur'ân Kitaplığı; Son İlahi Mesajı daha çok okumamıza, daha doğru anlamamıza ve O'nun hayat verici ilkelerini daha bir gayretle hayata hakim kılmamıza katkı sağlayacaktır, inancındayız.

PINAR YAYINLARI

Sunuş

Bu dizide, 'Allah Rasûlü (aleyhi's-salâtü ve's-selâm) ve onun kutlu ashabı (radıy'allahü anhüm), Kur'ân âyetlerini nasıl okudular, nasıl anladılar ve nasıl yaşadılar?' sorularına cevaplar aradık. Birinci kitabın önsözünde ifade edildiği gibi, okuma-anlama-yaşama merhalelerini mümkün olduğu kadar birbirinden ayrıştırmaya çalışarak, o merhaleye dair güzel örnekleri günümüze taşımanın imkânlarını araştırdık.

Elinizdeki kitapta, Allah Rasûlü ve ashabının **Kur'ân'ı nasıl anladıklarına** dair örneklere yer vererek; konuyla ilgili âyetler, hadisler ve örneklikler, elden geldiğince sınıflandırılarak sunuldu ve bu bilgilerden hareketle Kur'ân'ı onlar gibi anlamanın yol ve yordamı arandı.

Tekrar hatırlatalım ki, okuma-anlama-yaşama süreçlerinin birbirinden ayrılamazlığı apaçık ortadadır. Kur'ân'ı okuyup anlamadan yaşamak mümkün olmadığı gibi, yaşamayı hedeflemeyen bir okuma-anlama çabası da bütünüyle anlamsız kalacaktır.

Dolayısıyla, "Kur'ân'ı Nasıl Okudular?", "Kur'ân'ı Nasıl Anladılar?", "Kur'ân'ı Nasıl Yaşadılar?" üçlüsünün elinizde

olan ikinci kitabı okunurken, Allah Rasûlü ve ashabının hayatındaki bu bütünlük dikkate alınmak durumundadır.

Öte yandan, günlük hayat kategorik akmadığı gibi, "hayatın kitabı" olan Kur'ân-ı Kerim de, mesajları ve ihtiva ettiği konuları itibariyle birbirinden ayrıştırılması ve beşeri ölçülere göre tasnife tabi tutulması pek mümkün olmayan bir bütünlük ve akışkanlık arz eder: Bazen yaratılış, bazen cennet-cehennem, bazen peygamber kıssaları, bazen ümit ve korku, bazen uyarı, bazen imani konular, bazen ibadet konuları, bazen hukuk, bazen bir başka konu ama her meselenin Allah'ın Zatı ile ilişkisi…

İşte, Allah Rasûlü ve ashabı, günlük hayatı yaşarken; yerken, içerken, ibadet ederken, cihad ederken, ticaret yaparken, mesciddeyken, evdeyken, çarşıdayken… hep Kur'ân'ı merkeze aldılar. Biz de bugün, bütün iş ve ilişkilerimizin merkezine Kur'ân'ı nasıl yerleştireceğimizi, o örnek nesli önümüze koyarak gerçekleştirebiliriz.

Hiç kuşku yok ki, vahyin bizzat muhatabı olan Allah Rasûlü (s.) ile birlikte, vahyin nazil oluşuna tanıklık eden, Kur'ân âyetlerinin adeta gökten yağmur yağar gibi sağanak sağanak indiği ortamı teneffüs eden ilk nesillerin Kur'ân'ın mesajlarını okuyup algılamaları ve Rabbimizin Kitâb-ı Kerim'inde ebedileştirdiği üzere "semi'nâ ve eta'nâ: işittik ve itaat ettik" şuuruyla hemen uygulayıp hayatlarına aktarmaları, Kıyamet'e kadar gelecek tüm nesillere model oluşturacak ölümsüz ve eşsiz tecrübeler niteliğindedir. Onlar, ahlâkı Kur'ân olan Hz. Peygamber'i (s.) "en güzel örnek" kabul ederek "yaşayan Kur'ân'lar" oldular. Rasûlüllah (s.) ve kutlu ashabı, Kur'ân'ın hayata ve tarihe müdahale eden eli, konuşan dili, yaşayan bedeni oldular.

Duâmız, Asr-ı Saâdet'te yaşanan bu nadîde örnekliğin bugünün dünyasına da taşınarak yaşanması ve çağımız insanının ebedi kurtuluşuna vesile olmasıdır.

Giriş
Kur'ân'ı Anlamak İçin

~

"Hayatın kitabı" olan Kur'ân-ı Kerîm'i doğru okuyup doğru anlamak ve doğru yaşamak niyetiyle kaleme aldığımız üçlemenin ikinci kitabı olan "Kur'ân'ı Nasıl Anladılar?" isimli çalışmamızda; "örnek Kur'ân nesli" olan Ashab-ı Kiram'ın, Kitabullah'ı, Allah Rasûlü'nden (s.) nasıl öğrenip anladıklarını ve nasıl hayatlarına aktardıklarını, çok sayıda örnekler eşliğinde sizlerle paylaşmaya gayret ettik.

Önsöz'de belirttiğimiz üzere; okuma, anlama ve yaşama süreçlerini birbirinden ayrıştırmak zor, Kitabullah sözkonusu olduğunda ise, büsbütün zor ve hatta imkansızdır. Ama serimizin bu bölümü "Kur'ân'ı anlamak" üzerinde yoğunlaşmak durumundadır. Ve biz, Allah Rasûlü (s.) ile O'nun dizi dibinde yetişen ashab-ı kiramın Kitabullah'ı "anlamaya" ilişkin örnekliklerinden hareketle bir anlamda onların "Kur'ân'ı anlama yöntemleri"ni günümüze taşımanın imkanlarını araştırdık.

"Anlamak" deyince; öncelikle "anlama"nın "ne"liği üzerinde birkaç şey söylemek gerekiyor.

Nedir "anlamak"? Dilimizde "anlamak" deyince ne anlaşılmaktadır?

D. Mehmet Doğan'ın, ***Büyük Sözlük***'üne bakalım:

Anlamak: Akıl erdirmek, kavramak. Tahkik etmek, öğrenmek. Bilmek. Birinin duygularını, düşüncelerini hissetmek. İdrak etmek. Farkına varmak, fark etmek.

Peki, Türkçe'de "anlamak" ile kast edilen şey, "**Kur'ân'ı anlamak**"tan kastedilenle aynı mıdır?

Bu sorunun cevabı kolay değil. Zira Arap diliyle gelen Kur'ân'da "anlama"yı doğrudan ya da dolaylı olarak ifade eden çok sayıda sözcük var: tefehhüm, tefekkür, tedebbür, tezekkür, teemmül, tefakkuh, te'akkul; tefsîr, te'vîl, tebyîn, şu'ur, idrak, basiret, nazar, re'y; "ûlü'l-elbâb", "ûlü'l-ebsâr", "ûlü'n-nühâ"… Bütün bu sözcükler, Arapça'da ve be-tahsis Kur'ân-ı Mübîn'de düşünüp anlama ve kavrama eyleminin ne denli bir genişlik ve derinliğe sahip olduğunu gösterir.

Ancak, Kur'ân-ı Kerîm'in, -çalışmamızın ilk bölümünde de görüleceği üzere- insanların müşterek/ortalama anlayış seviyeleri gözetilerek son derece basit, yalın, kolaylaştırılmış ve dolayısıyla da herkes tarafından kolay anlaşılabilir "apaçık" bir kitap olarak vaz'edildiğini hemen hatırlatmak durumundayız. Rabbimizin Kitâb-ı Kerîm'inde sıkça vurguladığı bu özellik, İmam Şatıbî tarafından "***Şeriat'ın ümmiliği***" olarak isimlendirilmiştir. O, bu ilkeyi şöyle formüle eder: "Şeriatın muhatapları olan Araplar ümmi bir toplum olduğu için, Şeriat (Kur'ân) da ümmi olmak zorundadır." İşte, elinizdeki çalışma; büyük oranda, **İmam Şatıbî**'nin formüle ettiği bu ilkeye yaslanacak, **İmam Gazali**'nin İhyâ'sındaki "***Âdâb-ı Kırâeti'l-Kur'ân***" bölümü başta olmak üzere, **Şah Veliyyullah Dehlevî**, **İbn Teymiye**, **Kâsımî** ve diğer âlimlerin Kur'ân'ı anlamaya yönelik görüşlerinden de genişçe beslenecektir.

Evet, akademik bir iddia taşımayan bu çalışmamızda,

bizim üzerinde yürüdüğümüz temel ilke, "Şeriatın ümmiliği" prensibi oldu. Gerçekten de, "örnek Kur'ân nesli"olan ashab-ı kirâmın, Kur'ân-ı Kerim'i son derece yalın, ciddi ve hasbi olarak okuyup anladıklarını ve hayata geçirdiklerini, onlardan aktarılan çok sayıda örnekler eşliğinde müşahade etmek, "Şeriatın ümmiliği" prensibini güncelleme çabamızda bize güç verirken, Şatıbî ve diğer ulemaya da bol bol dua etmemize vesile oldu.

İmdi, bu mütevazı çalışma ile amacımız; Asr-ı Saadet neslinin Kur'ân-ı Mübîn'i **saf**, **sade** ve **hasbi** olarak anlama çabalarını günümüze taşımaya gayret etmek ve konuya dair ulaşabildiğimiz çarpıcı örneklerden hareketle, Ebedi Kelâm'ın bugünün dünyasında o ilk nesli örnek alarak okunup anlaşılmasına ve en önemlisi, gereği gibi yaşanmasına katkı sağlamaktır.

Kur'ân ilimleriyle uğraşan zevattan birçoğunun işaret ettiği üzere, Kur'ân'ı anlama konusunda ilk nesiller arasındaki ihtilaflar son derece azdı; bir sonraki nesilde bu ihtilaflar artarken, daha sonraki nesillerde ise ihtilaflar alabildiğine çoğaldı ve içinden çıkılmaz bir hal aldı. Biz, içinde yaşadığımız çağ ve sonrasında ümmet arasındaki ihtilafları asgariye indirmenin en önemli ve belirleyici yollarından birinin hatta birincisinin, Kur'ân'ı Allah Rasûlü ve ashabının okudukları gibi okumak, anladıkları gibi anlamak ve yaşadıkları gibi yaşamaktan geçtiğini düşünüyor ve o kutlu neslin izini sürmek istiyoruz.

Kur'ân'ı, Allah Rasûlü ve ashabı gibi anlamaya ve gereğince amel etmeye katkı sağlamak endişesiyle girdiğimiz bu çalışmada, gayret bizden, nusret ve tevfik Allah'tandır.

1. Bölüm
Kur'ân'ı Nasıl Anladılar?

~

Bu serinin birinci kitabı olan "Kur'ân'ı Nasıl Okudular?" isimli çalışmamızda "okuma"ya yüklediğimiz anlam, "**Okumak anlamak demektir**" şeklinde özetlenebilir.

Evet, okumak anlamaktır. Anlamak da yaşamak içindir.

Esasen, anlamadan yapılan her iş, her eylem anlamsızdır. Anlamadan yapılan bir okuma büsbütün anlamsızdır ve bir "seslendirmeden" öteye gitmez. Hele okuduğunuz metin, hayatınızı ve geleceğinizi belirleyen "hayatın kitabı" Kur'ân'sa, anlamadan okumak iyiden iyiye anlamsızlaşır.

Allah Rasûlü ve Ashabı Kur'ân'ı "Kalb-i Selîm"le Okuyup Anladılar

Allah Rasûlü (s.) ve ashabı, elbette Kur'ân-ı Kerîm'i anlamak ve yaşamak gayesiyle okudular. Anlayıp yaşamak niyeti taşımayan bir okuma eylemi, onlar nezdinde anlamsız ve yararsızdı. Bu yüzden onlar, Allah'ın Kitabı'nı, kalb-i selîm ile, yürekten okudular. Rabbimiz, kendisine "kalb-i selîm"le gelen Hz. İbrahim'i över ve örnek gösterir:

"Allah'a arınmış bir kalp ile gelen başka." (Şuara 26/89)

Ashâbın Kur'ân muallimlerinden ve Peygamberimizin kendisinden Kur'ân dinlemeyi çok sevdiği Abdullah b. Mesûd'un (r.a.) sıkça ihtar ettiği gibi, **Kur'ân'ı ağır ağır okumak ve anlamlarını tedebbür etmek** lazım gelir. İslam âlimlerinin çoğunluğu, **Kur'ân'ı anlayıp üzerinde düşünmeye mani olduğu için hızlı okumayı mekruh görmüşlerdir**. Bu bağlamda, *Sahih-i Müslim*'de yer alan: ***"Birtakım kimseler var ki, Kur'ân'ı okurlar da, okudukları boğazlarından ötesine tesir etmez."*** hadis-i şerifi ile Ahmed bin Hanbel'in *Müsned*'indeki: ***"Ancak kalbe tesir edip de orada kökleştiği vakit faydası olur."***[1] ilavesi üzerinde bu bağlamda düşünmekte fayda vardır.

Okuduklarımız kalbimize tesir etmeye başladığı ve kalbimizi kirlerden arındırdığı oranda ilahi kelamı anlamaya başlarız. Ayetler üzerinde düşünüp anlamlarını tedebbür ederek gönül ve ruh dünyamıza sindirdikçe de onların önce kalbimizde sonra da davranışlarımızda kökleşmesini sağlarız.

Büyük İslam âlimi **Gazali**; kibirli, günahkâr, nefsinin esiri kimselerin, kalpleri paslanıp karardığı için Kur'ân'ın manalarını anlayamayacaklarını söyler. Kalp günahtan, kibirden, kirden, pastan arınmaya başladığı, dünyevi düşünce ve endişelerden ayrıldığı nisbette Kur'ân'ı anlar. Ona göre; kalp ayna gibi, günah, isyan ve şehevi arzular ise kir, toz gibidirler ve Kur'ân'ın manalarının aynada görülmesine mani olurlar. Dolayısıyla, Kur'ân'la kalp arasındaki perdeyi kaldırmak için kalp aynasının tozunu silmek gerekir.[2] Tabiin neslinin Kur'ân üstadlarından **Mücâhid**; kalb'i, insan avucuna benzetir ve "Kul bir günah işlediğinde, tıpkı parmakların teker teker yumulup kapanması gibi, kalb de

1 Zebidî, *Sahih-i Buhari Muhtasarı / Tecrid-i Sarih Tercemesi*, hd. No: 433, dipnot.

2 İmam Gazali, *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*, 1/804-807.

günah işlene işlene yumulur ve kapanır. Sonra da üzerine damga vurulur. Böylece kalp paslanır ve körleşir..."[3] der.

Hasılı; Kur'ân'ın muhatabı kalbdir ve kalb "selim" hale geldiği, arındığı oranda Kur'ân'ı anlar; günah işleye işleye kapandığı, kirlenip paslandığı ve körleştiği oranda da O'nu anlamaktan uzaklaşır.

Kur'ân-ı Mübîn; insanın baktığını görüp görmemesini, duyduğunu işitip işitmemesini, olup bitenleri anlayıp anlamamasını, hakikatlere inanıp inanmamasını sağlayan merkezin "kalb" olduğunu söyler:

*"Yeryüzünde hiç dolaşmadılar mı ki, **akledecek kalpleri** ve işitecek kulakları olsun. Gerçek şu ki, gözler kör olmaz; lakin sinelerdeki **kalpler kör olur**."* (Hacc 22/46)

Gazali'ye göre "kalb" kelimesi genel olarak iki mânada kullanılır:

Birincisi: Göğsün sol tarafında bulunan çam kozalağı şeklindeki et parçasının adıdır. İç kısmında boşluk vardır; bu boşluğun içinde siyah kan bulunur. Bu kalp, hayvanî ruhun menbaı ve madenidir.

İkincisi: Latîf (gözle görülmeyen), rûhânî (gayb âleminin özelliklerini taşıyan), rabbânî (yüce Allah'ın özel olarak yarattığı) bir latîfedir (manevî cevherdir). Bu manevî kalbin, et parçası olan kalb ile bir ilgisi ve bağlantısı vardır. Bu, arazların cisimlerle, sıfatların onları taşıyan varlıklarla ilgisine benzer.

Bu manevî latîfe, insanın hakikatidir; insan bir şeyi onunla idrak eder, bilir; onun sebebiyle ilâhî emirlerle muhatap olur, kendisinden bazı görevler istenir, sevaba ulaşır, azabı hak eder. [4]

---

3 Ebû Nuaym İsfahani (Hilyetü'l-Evliya), İbnü'l-Cevzi (Sıfatü's-Safve), ***Allah Dostları***, 2/401.

4 İmam Gazali, ***Ravdatü't-Tâlibîn ve Umdetü's-Sâlikîn / Hak Yolunun Esasları***, 6. bölüm.

Ashâb-ı kirâm (r.anhüm), kendilerine Allah Rasûlü'nün (s.) öğrettiği tarzda, Kur'ân-ı Kerîm'i bu manevî latîfeyi kullanarak anladılar. Kalplerini Kur'ân'la cilalayıp ilahi kelamı doğru kavradılar.

Abdullah b. Mes'ud der ki: ***"Eğer kalb gözünün açık olmasını istiyorsan, Allah'ın 'Ey iman edenler' diye sözünü işittiğinde, ona kulağını dört aç. Çünkü o ya bir hayrı emreder veya bir şerri nehyeder."***[5]

Türkçede "gözünü dört açmak" deyimi yaygın olarak kullanılır ve hiçbir şeyi gözden kaçırmamayı ifade eder. Kulağını dört açmak da, işitilen bir sözün hiçbir cümlesini, kelimesini hatta harfini bile kaçırmadan dinleyip anlamayı ve gereğini yapmayı ifade eder. Kalbe giden yol ise kulak, göz gibi algı vasıtalarından geçer. Kulağın algıladığı sesleri kalp işitmeli, gözün baktıklarını kalp görmelidir.

İbn Mesud'un (r.a) dikkat çektiği üzere, Rabbimizin "Ey iman edenler" diyerek bizi muhatab alma tenezzülünde bulunduğu âyetler ya bir hayrı, iyiliği ve güzelliği emrettiği veya bir şerri, kötülüğü ve çirkinliği yasakladığına göre; onları kalp gözüyle okuyup can kulağı ile dinlemek ve derhal ilahi talimatı uygulamak için harekete geçmek gerekir. İşte bu, *"emrolunduğu gibi dosdoğru olma"* bilincidir.

Allah Rasûlü ve Ashabı Emrolundukları Gibi Dosdoğru Oldular

Allah Rasûlü (s), Kur'ân-ı Kerim'i ashabına okumakla yetinmedi; onlara tebliğ etti, açıkladı, anlattı, öğretti, talim etti ve onun ilkeleri doğrultusunda onları arındırdı. Peygamberimizin (s.) kalbine iyice yerleştirdiği ve yüreğinin ta derinliklerinden okuduğu Kur'ân âyetleri, muhataplarının

5 Muhammed Yusuf Kandehlevi, *Hayatu's-Sahabe*, 3/512-513.

kalplerine tesir ediyor, onların önce düşünce ve zihin dünyalarında, sonra da davranışlarında muazzam değişimlere yol açıyordu. Kur'ân-ı Azîmü'ş-Şân'ı gönüllere/kalplere sindirmek için yavaş yavaş, dura dura okuyup öğreten ve onları arındırmak için çırpınan Rasûlüllah (s.), bu sorumluluk bilinci sebebiyledir ki, **"Hûd sûresi benim saçlarımı ağarttı"** buyurmuştu. Müfessirler, Peygamberimizin Hûd suresinin 112. âyetini işaret buyurduğunu söylerler:

"O halde seninle beraber tevbe edenlerle birlikte emrolunduğun gibi dosdoğru ol! Aşırı da gitmeyin. Çünkü O, sizin yaptıklarınızı çok iyi görendir."

Kur'ân-ı Kerim'in deyimiyle bir "beşer rasûl" (İsrâ 17/93) olan Hz. Muhammed (s.), kendisine, "yaşlandınız ya Rasûlallah" denilmesi üzerine, ***"Beni Hûd ve Şûrâ sûreleri yaşlandırdı"*** buyurmuştur.[6] Çünkü her iki surede de ona ***"Emrolunduğun gibi dostoğru ol!"*** buyurulmuştur (Hûd 11/112; Şûra 26/15).

Allah Elçisi'nin, gereğini yerine getirmek için bir ömür tükettiği ***"Emrolunduğun gibi dosdoğru ol"*** ayeti, Razî'nin beyanına göre[7], hem Hz. Peygamber'in şahsıyla ilgili, hem de vahyin tebliğ edilmesi, kanunların açıklanması gibi risaletiyle ilgili bütün görevleri kapsayan bir emirdir.

Nihai tahlilde, Rasûlüllah'ın da bizim de kendisinden hesaba çekileceğimiz tek kitap Kur'ân-ı Kerim'dir. Bu sebeple biz, Kur'ân'ı anlamak, Allah'a karşı sorumluluklarımızın bilincine ermek ve onun ilkelerini pratiğe aktararak hayatımıza egemen kılmak amacıyla okumalıyız.

"Şu halde, sana vahyedilene sımsıkı tutun; çünkü sen dosdoğru bir yol üzerindesin.

---

6 Tirmizî, Tefsir, 56/6. ***'Beni Hûd, Vâkıa, Mürselât, Nebe' ve Tekvir sûreleri kocattı'*** rivayeti de var (Beyhaki'den; Kandehlevî, a.g.e., 3/170).

7 Fahreddin Razi, *Mefatihu'l-Gayb*, XVIII, 70-71 (*Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, 5/250-251'den naklen)

O (Kur'ân) sana ve kavmine bir zikir (uyarı, şan ve şeref)dir ve yakında (ona uyup uymadığınızdan) sorulacaksınız." (Zuhruf 43/43-44)

İmam Gazali, ***el-Mustasfâ*** isimli muhteşem eserinin '***Birinci Asıl: Allah'ın Kitabı (Kur'ân)***' bölümünde şöyle der: "Derinlemesine düşünüldüğünde; hükümlerin kaynağının/aslının bir tek olduğu ortaya çıkar ki, bu Allah'ın sözüdür. Zira Hz. Peygamber'in (s.) sözü bir hüküm olmadığı gibi bağlayıcı da değildir. Aksine Allah Teâlâ'nın şöyle veya böyle hükmettiğini haber vermektedir. Buna göre hüküm yalnızca Allah Teâlâ'ya aittir, icmâ' Sünnete, Sünnet Allah Teâlâ'nın hükmüne delalet eder."[8]

Kısaca; Şeriat'ın kaynakları bir tek kaynağa irca edilir: Allah'ın kelamı ve kitabı olan Kur'ân-ı Kerîm.

Peygamberimizin (s.) asli görevi de bu asıl kaynağı okuyup öğretmek ve yaşayıp yaşatmaktı.

Rasûlüllah'*ın* (s.) Görevi Kur'ân'*ı* Teblîğ, Tebyîn ve Tefsîr Etmekti

Allah Rasûlü (s.), elçilik görevinin gereği olarak, kendisine vahyedilen tek ve asıl kaynak olan Kur'ân âyetlerini insanlara takdim ediyor; okuyup tebliğ ve tebyîn ediyordu:

*"Ey Peygamber! Sana Rabbinden indirileni **tebliğ et**! Eğer bunu yapmazsan onun elçiliğini yerine getirmemiş olursun."* (Maide 5/67)

"*(O peygamberleri) Apaçık deliller ve kitaplarla (gönderdik). Sana da Zikr'i (Kur'ân'ı) indirdik ki, insanlara kendileri için indirileni **açıklayasın** ve onlar da tefekkür etsinler, diye."* (Nahl 16/44)

Yüce Rabbimiz (c.c), kutlu rasûlü Hz. Muhammed'e

8 İmam Gazali, *el-Mustasfâ/İslam Hukukunda Deliller Ve Yorum Metodolojisi*, 1/147

(s.), görevinin öncelikle vahyi gerçekliği insanlara "tebliğ" ve "tebyîn" etmek olduğunu yukarıdaki âyetlerle hatırlatıyor.

Tebliğ; taşımak, götürmek, ulaştırmak, bildirmek ve eriştirmek demektir. Istılahta ***tebliğ***; peygamberlerde bulunması gereken vacip sıfatlardan biri olup, peygamberlerin, vahiy yoluyla Allah'tan gelen ilâhî hükümlerin hiçbirini gizlemeden, eksiltmeden ve herhangi bir ilavede bulunmadan aynen insanlara bildirmesine denir.

Tebyîn ise; beyan etmek, açıklamak, açık açık izah etmek, gerçeği ortaya koymak demektir.

Peygamberimiz (s.) tebliğ ve tebyîn görevini, sözlü ve uygulamalı olarak en iyi bir şekilde yerine getirmiş; Rabbinden parça parça gelen Kur'ân âyetlerini muhataplarına okuyup anlatarak, tebliğ, tebyîn ve tefsîr ederek açık açık izah buyurmuştur. Böylece, insanların âyetler üzerinde tefekkür etmelerine, iyiden iyiye düşünüp hakikati bütün boyutları ile anlamalarına kapı aralamıştır.

Peygamberlerin ve peygamberimiz Hz. Muhammed'in (s.) gönderiliş hikmetlerini hatırlatan diğer âyetlere baktığımızda; onların görevlerinin, sadece insanlara âyetleri okuyup Kitab'ı ve Hikmet'i öğretmekten ibaret olmadığını, aynı zamanda bu ilahi öğretiye iman edip teslim olanları arındırmakla da yükümlü olduklarını öğreniyoruz.

"*Nitekim kendi içinizden size âyetlerimizi **okuyan**, sizi kötülüklerden **arındıran**, size Kitab'ı ve hikmeti **talim edip** bilmediklerinizi size* öğreten *bir Resûl gönderdik.*" (Bakara 2/151; bak: 2/129)

"*Muhakkak Allah, müminlere kendi içlerinden; onlara âyetlerini **okuyan**, onları **arındıran**, onlara kitab ve hikmeti* öğreten *bir Resûl göndermekle büyük bir lütufta bulunmuştur...*" (Âl-i İmran 3/164)

Demek ki; Rasûlüllah'ın görevi, sadece Kur'ân'ı insanlara okuyup duyurmak, tebliğ ve tebyîn etmekten ibaret değildi. O, Kur'ân'ı aynı zamanda talim edip öğretiyor, tefsir edip açıklıyor ve en güzel bir nümune-i imtisal olarak da hayatında bizzat uyguluyordu. Vahyi gerçekliğe iman edenleri her türlü kötülükten, kir ve pastan arındırıyor, bu konuda onlara önderlik ve örneklik yapıyordu. Allah'ın ne büyük lûtfudur ki, bu örneklik kıyamete kadar insanlığın ufkunu aydınlatmaya devam ediyor.

Ahlâkı Kur'ân olan Rasûlüllah (s.) canlı tefsîr idi: Hz. Ayşe (r.anhâ) annemizin tarif ettiği üzere, hayatı ve ahlâkı Kur'ân olan Rasûlüllah (s.) canlı bir tefsir idi. Kur'ân'ı tefsir etmek sadedinde Hz. Peygamber'den (s.) aktarılan rivayetlerin miktarına bakarak, Allah Rasûlü'nün (s.) Kur'ân'ın tümünü tefsir etmediğini düşünenler olmuştur. Oysa Hz. Peygamber'in (s.) Kur'ân-ı Kerim'i tefsir etmesi, sadece kavlî olmayıp aynı zamanda hem kavlî, hem takrirî, hem de amelidîr: Hz. Peygamber'in (s.) sadece hadisleri değil, hayat tarzı, davranışları, hâli, takrirleri (yapılan bir fiili onaylaması), ahlak ve terbiyesi, ashab-ı kirâm ve diğerleri için Kur'ân'ın tefsirinde ilmi bir metod olmuştur.

Bilindiği gibi Hz. Peygamber (s.), Kur'ân âyetlerini Rabb'inden alır almaz sırasıyla şu işlemleri yapmıştır: 1- Ezberlemek, 2- Tebliğ etmek, 3- Tebyîn etmek, 4- İcra ve tatbik etmek.[9]

Rabbinden kendisine peyderpey vahyedilen Kur'ân'ı ezberleyip kalbine yerleştiren Rasûlüllah (s.), âyetlerin hem lafzını, hem de manasını ashabına açıklardı. Cenab-ı Hakk'ın: ***"İnsanlara, kendilerine indirileni açıklayasın"*** (Nahl, 16/44) âyeti kerimesi, İbn Teymiye'ye göre, her ikisini de içine alır.[10]

9 Abdullah Draz, ***En Mühim Mesaj Kur'ân***, s. 13.

10 Cemâleddîn El-Kâsımî, ***Tefsir İlminin Temel Meseleleri***, s. 19

Allah Rasûlü (s.), Kur'ân'ı lafzıyla ve manasıyla insanlara açıklıyordu. Kur'ân'ı doğrudan öğrenen ashâb-ı kirâm da, âyetlerin manalarını O'ndan öğrenip kavrıyor ve tıpkı O'nun gibi hayatlarına aktarıyorlardı. Rasûlüllah (s.), Kur'ân âyetlerini ashabına öğretirken, bazen onların soruları üzerine bazen de onlar hiç sormadan çeşitli vesilelerle yorum ve açıklamalarda bulunuyordu.

Allah Rasûlü'nün Kur'ân'ı Açıklamasına Dair Örnekler

Hz. Peygamber (s.), Kur'ân'ın zor anlaşılan veya insanlara kapalı gelen yerlerini açıklıyordu.

Bazı Cezalar Bu Dünyada Görülür

"Hz. Ebubekir (r.a.), Hz. Peygamber'e (s.) şöyle sorar:

- "Ya Rasûlallah, *"Kim bir kötülük yaparsa onunla cezalanır."* (Nisa 4/123) âyetinde belirtildiği gibi, yaptığımız her kötülüğün karşılığını göreceğimiz ifade edildikten sonra kurtuluşa ermek mümkün mü?

Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.) şu cevabı verir:

- "*Allah seni bağışlasın ey Ebubekir! Sen hiç hastalanmıyor, aldatılmıyor, üzülmüyor ve hiç kimseyi ağırlamıyor musun*?"

Hz. Ebubekir (r.a.), "Evet!" deyince, Hz. Peygamber (s.):

- "*Bunlar senin karşılığını gördüğün, cezalandırıldığın şeylerdir*" buyurur."[11]

Müslümana Dünya Hayatındaki Müjde

Yine bu konumuzla ilgili olarak, Tirmizi'nin Sünen'inde; "Onlara dünya hayatında da, ahirette de müjde vardır.

11 Ahmed b. Hanbel, Müsned, 1/11

Allah'ın sözlerinde değişme yoktur. İşte bu o büyük kurtuluştur" (Yunus 10/64) ayetinin tefsiri hakkında şu rivayet aktarılır: "Mısırlı bir adam Ebu'd-Derda'ya, "***Onlara dünya hayatında da müjde vardır***" (Yunus 10/64) ayetinin anlamını sordu. Ebu'd-Derda: "*Ben, bunu Peygamber'e sorduktan sonra ve ayet nazil olduğundan bu yana senden başka bunu bana soran olmadı. Bu, müslümanın görebileceği veya müslüman hakkında görebileceğin salih bir rüyadır.*" dedi.[12]

Her Hak Sahibine Verilecektir

Zübeyr b. Avvam: "Sonra siz muhakkak kıyamet gününde Rabbinizin huzurunda birbirinizden davacı olacaksınız." (Zümer 39/31) ayeti nazil olunca;

- "Ya Rasûlallah! Bu dünyada görülen dava ve husumetlerimiz ile aramızda çıkan ihtilaflar da kıyamet gününde tekrar karşımıza çıkacak mı?" diye sordu. Rasûlüllah (s.):

- "Evet, bunlar tekrar kıyamette görülecektir; ta ki, her hak sahibine verilecektir" dedi.

Bunu duyan Zübeyr (r.a.): "Vallahi, işin zor olacağını görür gibiyim" diye söylendi.[13]

Rasûlüllah'ın (s.) Kur'ân'da Sıkça Geçen "İhsan"ı Tanımlaması

Kur'ân'da birçok ayette ihsan emredilir ve muhsinler (ihsan sahipleri) övülür. Hz. Peygamber "ihsan"ın ibadet boyutunu şöyle açıklar: "**İhsan, senin Allah'ı görüyor gibi ibadet etmendir. Her ne kadar sen O'nu görmesen de, o seni mutlaka görüyor şuurunda olarak itaat etmendir.**"[14]

12 Tirmizi, Sünen, Kitabu't-Tefsir, Yunus Suresi.

13 Ebû Nuaym-İbnü'l-Cevzî, a.g.e., 1/217; Asr-ı Saadet, 1/353

14 Buhari, Tefsir, VI/20.

Rasûlüllah'ın (s.) Namazı ve Diğer Konuları Kur'ân Işığında Yorumlaması

Kur'ân-ı Kerim'de: ***«Muhakkak ki namaz insanı kötülüklerden ve çirkin davranıştan alıkor.»*** (Ankebut 29/45) buyrulur. Hz. Peygamber (s.) de: "**Bir insanın namazı kendisini kötülüklerden ve çirkin davranıştan alıkoymuyorsa, onun kıldığı, namaz değildir.**"[15] der.

Âl-i İmran 3/13-15, Tevbe 9/24 ve Hadid 57/20 âyetleri çerçevesinde Hz. Peygamber (s.) şöyle buyurur: "**Altına ve gümüşe kul olan sürünsün!**"[16]

Üzüntüye Düşen, Yakub'u Hatırlayıp Sabretsin!..

Rasûlüllah (s.) şöyle buyurdu: "Kim üzüntüye düşüp de sabretmezse…" Sonra şu ayeti okudu:

"Yakub: 'Ben üzüntümü ve tasamı yalnız Allah'a açarım…' dedi." (Yusuf 12/86)[17]

Kur'ân'ı Anlamada Rasûlüllah ve Ashabının İzinden Yürümek

Kur'ân-ı Kerîm'i insanlara ulaştırıp ***okumak, öğretmek ve arındırmakla*** (Bakara 2/151), ***tebliğ etmekle*** (Maide 5/67) ve açıklayıp ***tebyîn etmekle*** (Nahl 16/44) görevli olan Allah Rasûlü (s.), aynı zamanda inkarcılara karşı da Kur'ân'la mücadele etme talimatını almıştı, Yüce Rabbinden.

"Kafirlere itaat etme ve onlara karşı Kur'ân'la büyük bir cihad ver." (Furkan 25/52)

Allah Rasûlü, insanlar içerisinde Kur'ân'ı en iyi bilendi.

---

15 İbn Kesir, Tefsir, II, 414 (***Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam***, Beyan Yay., 5/117-121'den naklen).

16 Buharî, Cihad, 70.

17 İbn Hacer, ***el-İsabe***, 2/351. (Bu konunun sistematik analizi ve diğer örnekler için, Prof. Dr. Suat Yıldırım'ın "***Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsiri***" isimli eserinden özetlediğimiz, kitabın sonundaki "Belge-1"e bakınız.)

Zaten mesajı en mükemmel biçimde ulaştırmak için mesajın içeriğini ana hatlarıyla ve ayrıntılarıyla çok iyi kavramış olması gerekliydi.

Kur'ân'ın anlaşılmasında Rasûlüllah'tan sonra ise sahabe gelmekteydi. Sahabe arasında denizler ve dereler gibi olanlar da vardı, onlardan daha az bilgi sahibi olanlar da vardı. Elbette, ashabın tümü, hiçbir şeyi kaçırmayacak şekilde Kur'ân'ın anlamlarının tümünü bilmek durumunda değillerdi. Onlar, Kur'ân'ın anlaşılmasında kendilerine kapalı gelen yerlerin açıklanması için sık sık Peygamberimize başvurdukları gibi, kaynakların naklettiğine göre, onların bir kısmı Rasûllülah'ın (s.) vefatından sonra da bazı ayetlerin anlaşılması hususunda birtakım sorular sormaya devam ettiler.

Ashab-ı kiramın bu durumu; onların İslâm'a girme süreçlerine, meşguliyet alanlarına, entelektüel, kültürel ve dilsel imkânlarına, yetişme tarzlarına, anlayış ve kavrayış seviyelerine göre değişiyordu.

Mesela: Adiy b. Hatem, hicri 9. yılda Müslüman olmuştu. "Şafağın beyaz ipliği siyah iplikten ayırt edilinceye kadar yiyin, için; sonra da gece oluncaya kadar orucu tamamlayın" (Bakara 2/187) âyetinin nüzûl ortamına şahit olmamıştı. Oruç tuttuğu bir gün; bir beyaz, bir de siyah ip alarak gecenin bir kısmında onlara baktı, fakat onları ayırt edemedi. Sabah olunca:

- "Ya Rasûlallah! Ben iki ipi de yastığımın altına koydum" dedi. O da cevaben:

- "Beyaz iple siyah ip senin yastığın altına sığdığına göre senin yastığın çok genişmiş!" dedi.

Peygamberimiz (s.), sonra ona, bunun şafak vaktindeki beyazlık ve siyahlık olduğunu açıkladı.[18]

Sahabe'den bazıları Rasûlüllah'ı savaşta ve barışta hiçbir

18 Buhari, Tefsir, 5/156; Mehmet Sürmeli, ***Sahabenin Kur'ân Anlayışı***, s. 89-90.

zaman terk etmediği için, başkalarının bilemediği nüzûl sebeplerini ve vahyin diğer durumlarını öğreniyordu ki, bu durum onlarda, başkalarında olmayan zihnî ve ilmî bir meleke oluşturuyordu.

Mesruk şöyle der: "Rasûlüllah'ın ashabıyla çokça oturup kalktım. Onları ilim dereleri (veya gölleri) gibi buldum. Kimisi bir kişiyi, kimisi iki kişiyi, kimisi on kişiyi, kimisi de yüz kişiyi sular. Öylesi de var ki tüm insanlar ondan faydalanmak istese tümünü bilgisiyle tatmin edebilir."[19]

Onlar, "Gökten bir su indirdi de dereler kendi ölçüsünce (o su ile) çağlayıp aktı." (Ra'd 13/17) ayetinde işaret edilen derelere benzetilmiştir. Ashabdan bazıları birtakım ayetleri olduğundan farklı şekilde yorumlamaya kalktıkları zaman, Kur'ân'ı daha iyi bilenler tarafından uyarılırlardı. İbn-i Abbas anlatır:

"İçki içenlere Rasûlüllah devrinde, ellerle, nalinlerle ve sopalarla vururlardı. Ebu Bekir, Rasûlüllah öldükten sonra şöyle dedi: 'Keşke içki içenler için bir had belirlesek de Rasûlüllah devrinde ceza olarak vurulan miktar tam olarak uygulanmış olsa.' Ve içki içenlere kırk sopa vurulmasını emretti. Daha sonra Ömer de kendi devrinde kırk sopa vurdurttu. Bir gün huzuruna, ilk hicret edenlerden içki içmiş biri getirildi, o da ona sopa vurulmasını emretti. Bunun üzerine o sahabe:

- 'Bana niye sopa vurduruyorsun? Seninle benim aramda Kur'ân'ın hükmü var' dedi. Ömer de:

- 'Allah'ın hangi ayeti sana sopa vurdurmamamı emrediyor?' dedi. O sahabe de şu ayeti okudu:

"İnanıp iyi işler yapanlara... yediklerinden ötürü bir günah yoktur." (Maide 5/93)

Daha sonra da: 'Ve ben iman edip iyi işler yapanlar-

19 Tabakat, 11/342-343 (Hüseyin Küçükkalay, ***Abdullah İbn Mes'ûd ve Tefsir İlmindeki Yeri***, s. 98-104'den naklen).

danım. Rasûlüllah'la beraber Bedir'i, Uhud'u, Hendek'i ve diğer yaşananları yaşadım.'

Bunun üzerine Ömer yanındakilere cevap olarak ne diyeceklerini sordu. İbn Abbas şöyle dedi:

- 'O ayetler, geçip gidenler için özür niteliğinde, kalanlar içinse delil niteliğinde indi. Geçip gidenler için özürdür, çünkü onlar kendilerine içki yasaklanmadan evvel Rabb'lerine kavuştular; kalanlar içinse delildir, çünkü Allah şöyle diyor: "Şüphesiz içki, kumar, dikili taşlar, şans okları şeytan işi pisliklerdir. Bunlardan kaçının ki, kurtuluşa eresiniz."(Maide 5/90) Eğer kendisi inanıp iyi işler yapanlardan, sonra sakınanlardan ve iman edenlerden ve sonra sakınıp iyi olanlardansa Allah içki içmeyi yasaklamıştır.'

Daha sonra Ömer aynı durumun değerlendirmesini Ali'ye sordu. O da:

- 'İçki içen sarhoş olur, sarhoş olunca saçmalar, saçmalarken iftira da edebilir, iftira edenin cezası ise seksen sopadır.' Ömer de o sahabeye seksen sopa vurulmasını emretti."

Ashab-ı kirâm, inançların ayrıntıları, geçmiş toplumların durumları veya göklerin ve yerin yaratılması gibi teorik konulara icmali olarak inanmak ve onlardan öğüt ve ibret almakla yetindiler.

Tabiîn devrinde ise, Kur'ân'ın yorumuna ihtiyaç arttı ve şu sebeplerle farklı görüşler oluştu:

1. Tabiîn devri, ayetlerin nazil olduğu devirden oldukça uzaktı ve İslam sürekli yayılıyordu.

2. İslam kültürünün temel özelliklerini ve arkaplanını bilmeyen topluluklar İslam'a giriyordu. Üstelik İslam'a girenlerin bir kısmında İslam öncesi kültür birikimleri olduğu gibi duruyordu.

3. İslam toplumu içinde öyle bir nesil oluştu ki, on-

lar sahabeden aldıkları naklin dışında ne Arapça üslupları tam biliyor ne de Kur'ân'ın nüzûlü sırasında olanları tam biliyorlardı. [20]

Ashab-ı Kiram'ın Kur'ân-ı Kerim'i Anlayış ve Kavrayış Metodu

Hiç şüphe yok ki, Kur'ân'ı en iyi anlayanlar; başta Allah Rasûlü (sallallahu aleyhi ve sellem), sonra da O'nun rahle-i tedrisinden geçen sahabe-i kiram (radıyallahu anhüm) idiler.

Rasûlüllah'ı (s.) dinleyen, izleyen ve her haliyle onu örnek alan ashabı kiram döneminde Kur'ân'ı anlama ve yaşama konusunda bir problem yaşanmıyordu. Bu konuda bir sorunu, sorusu olan edep dairesinde Rasûlüllah'a gidip öğreniyordu. Rasûlüllah'ın vefatından sonra da, O'nun yetiştirdiği Kur'ân üstadlarına ve âlimlere müracaat edildi. Ancak, Asr-ı Saadet'ten sonraki dönemlerde, Müslümanlar arasında siyasi ayrılıkların baş göstermesi ve benzer sebeplerle Kur'ân'ı anlama konusundaki farklılıklar da arttı. Bu farklılıklar zamanla öyle bir hal aldı ki, birtakım zorlamalar, teviller ve hiçbir mesnedi olmayan yorumlar yapılarak, neredeyse birbirine taban tabana zıt kanaatler ortaya çıktı.

Hz. Peygamber (s.) döneminde, ashab-ı kiramın aralarında pek az ihtilaf ettikleri, iman ve amel yönünden tek inanç üzerinde oldukları görülür. Çünkü onlar, vahyi anlamak için Hz. Peygamber'in (s.) sohbetlerinin bereketinden istifade ettiler. Ancak, onlar hiç ihtilaf etmediler demek de doğru olmaz.

İbn Kayyım el-Cevziyye bu konuya şöyle açıklık getirir: "Ashab, ahkâmla ilgili pek çok hususta münakaşa etmiştir.

20 Suyutî, Dürrü'l-Mensur, 3/162. (Mustafa Müslim, ***Kur'ân Çalışmalarında Yöntem***, s. 15-16'dan naklen)

Onlar iman bakımından ümmetin en mükemmelleriydi. Fakat Allah'a hamdolsun, onlar, Allah'ın isimleri, sıfatları ve fiilleriyle ilgili meselelerde münakaşa etmediler. Kur'ân ve Sünnet'in dediklerini ispat edip te'vil etmediler. Hiçbir şeyi yerinden tebdil de etmediler."[21]

Hz. Peygamber döneminde bu tutum ve davranış içerisinde olan ashabın, onun vefatından sonra da aynı tavır içerisinde oldukları, hatta Kur'ân'ın tefsirini bile yapmak istemedikleri görülmüştür.

Cemâleddîn El-Kâsımî, *Mehâsinü't-Te'vîl* isimli tefsirinin ilk cildinde Tefsir ilmine dair önemli açıklamalar yapar. Tefsir konusunda sahabe arasında pek ihtilaf görülmezken, sonraki nesillerde arttığına dikkat çeken Kasımî, bu farklılıkları ortadan kaldırmaya yönelik tavsiye ve yönlendirmelerde de bulunur. Bu çerçevede, Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin ***el-Hakâik***'ından şunları nakleder:

"Osman b. Affân, Abdullah b. Mesûd vb. Kur'ân okuyanlar, Rasûlüllah'dan (s.) on âyet öğrendikleri zaman, onunla yetinirler, onlardaki ilim ve amel ne varsa hepsini öğrenirlerdi. ***"Biz Kur'ân'ı, ilim ve ameliyle bir bütün olarak öğrendik"*** derlerdi. Onun için, bir sûrenin ezberlenmesi uzun bir süre alırdı. Enes: "Bir kimse, Bakara ve Âl-i İmrân surelerini oku***yup incelediği zaman gözümüzde büyürdü."*** diyor. Abdullah b. Ömer Bakara sûresini sekiz senede ezberlemişti.

Cenab-ı Hak: "***(Bu Kur'ân), çok mübarek bir Kitabdır. Onu sana indirdik ki ayetlerini düşünsünler ve akl-ı selim sahibleri öğüt alsınlar***" (Sâd 38/29), "***Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Eğer (o) Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, onda birbirini tutmaz çok şeyler bulurlardı."*** (Nisâ 4/82) buyurarak, Kur'ân hakkında düşünmeyi emreder. Manalarını anlamadan düşünmek ise mümkün değil-

21 İbn Kayyım el-Cevziyye, ***İ'lâmu'l-Muvakkı'în an Rabbi'l-'Âlemîn***, 1/49.

dir. Hem de öyle, insanlar tıp gibi, hesap gibi herhangi bir ilim dalında bir kitap okusunlar da, onu açıklamasınlar, bu düşünülemez. Peki, bu, Allah'ın kitabı hakkında nasıl olabilir? Onların kurtuluşu, saadeti, din ve dünyalarının ayakta durması onun sayesindedir. Onun için elbette o da açıklanacaktır."[22]

Kur'ân-ı Kerim'i en güzel şekilde ve âyetleri üzerinde tek tek dura dura okuyup anlayanlar, düşünüp kavrayanlar ve hayatlarına aktaranlar hiç kuşku yok ki ashab-ı kiramdı (Allah onlardan razı olsun). Onlar, okuyup anladıkları vahyi gerçekliği ve bazen anlamayıp da Allah Rasûlü'nden sorarak öğrendikleri hakikat bilgilerini başkalarına da aktarıyor ve açıklıyorlardı.

İlk neslin önceliği, "işittik ve itaat ettik" bilinci ile hayatlarını Kur'ân'a göre şekillendirmek olduğu için ve Allah Rasûlü'nün aralarında bulunmaları sebebiyle, onlar birbirleriyle ihtilaf etmediler. Ama sonraki nesiller arasında Kur'ân'ı anlama konusunda başlayan ihtilaflar giderek arttı.

Kur'ân'dan Uzaklaştıkça İftirakımız, Kur'ân'a Yak(ın)laştıkça İttifakımız/İttihadımız Artar

Bugün durduğumuz yerden baktığımızda manzara şudur: Temel akaid konuları ile helâller ve haramlar noktasında Ümmet-i Muhammed'in çeşitli ekolleri arasında esasa dair bir farklılık yoksa da, daha çok yol-yöntem, üslûp vb. detay konulardaki algı ve anlayış farklılıkları sebebiyle ciddi ayrılıklar ve bölünmüşlükler mevcuttur. Bu durum, iyimser bir bakışla, bir zenginlik ve bir imkân olarak görülebilirse de, aynı zamanda şeytani odakların nefsanî duyguları ve hizip asabiyetini körükleyerek istismar edebileceği

22 Kâsımî, ***a.g.e.,*** s. 19.

potansiyel bir zaafiyet alanı olarak da ortada durmaktadır. Bu bölünmüşlük, sürgit devam ettirilemez ve farklılıkların derinleşmesine asla izin verilemez.

Gerçek şu ki; sayıları her geçen gün artan, kendi aralarında bölündükçe bölünen hizipler, üstadları tarafından yazılan **beşer ürünü** kitapları, -genellikle farkında olmadan- İlâhî Kelam'ın önüne geçirdiler. Üstad Said Nursi'nin ifadesi ile, bu kitaplar; mukallitlerin hataları yüzünden, Kur'ân'ın önündeki **paslı perdeler** haline getirildiler.[23] Böylece Müslümanlar, ***"Allah'ın İpi"*** (3/103) olan, "Sapasağlam Kulp" (2/256) olan Kur'ân'a hep birlikte sarılacakları yerde, her bir hizip, O'nu anlamak için yazılan binlerce zayıf ipe sarıldı ve böylece ümmet parçalanıp darmadağın oldu. Sonuçta, Müslümanlar da, kitap ehli gibi, "Kitab'ı/Din'i kendi aralarında parçaladılar ve her hizip kendi yanında olanla sevinmektedir." (Bkz: Bakara 2/213; Âl-i İmran 3/19; Enam 6/159; Yunus 10/19; Enbiya 21/93; Müminûn 23/53; Rum 30/32; Şûrâ 42/14; Casiye 45/17)

Kitab'da ayrılığa düşenleri bekleyen akıbet ise, "derin bir ayrılığa" (Bakara 2/175) yuvarlanmaktı.

Seyyid Abdüllatif'in tespit ettiği üzere, bu parçalanmışlığın bir sonucu olarak, "Kur'ân, ona inandığını söyleyen insanların elinde neredeyse bir **oyuncak** haline getirildi. Kur'ân, her biri ayrı telden çalan farklı grupların **iddialarını doğrulayıcı bir araç** konumuna düşürüldü."[24]

Müslümanlar, giderek Kur'ân'ı düşünüp anlamak ve uygulamak için değil de teberrüken okumaya ve ezberlemeye başladılar. Kitab-ı Mübin'i sadece sevap için terennüm eder oldular. O'nu ölülerin ardından okunan bir dua kitabı, bir mukabele kitabına indirgediler.

---

23 Bediüzzaman Said Nursî, ***Sünûhât Risalesi***, "Kur'ân'ın Hakimiyet-i Mutlakası" bölümü., s. 32-36.

24 Seyyid Abdüllatif, ***Kur'ân'ın Zihni İnşası***, s. 21.

Hz. Ömer'in (r.a.) hilafeti döneminde Basra valisi olan Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Hz. Ömer'e bir mektup göndererek Basra'da Kur'an'ı ezberleme işiyle uğraşanların hızla çoğaldığından söz eder ve beytü'l-mâl'den bunlara yardım gönderilmesini ister. Hz. Ömer'in ona verdiği cevap şöyledir:

"Onları kendi halleriyle başbaşa bırak. Korkarım ki insanlar, kendilerini Kur'an'ı ezberleme işine kaptırır ve onu anlama işini ihmal ederler."[25]

Hz. Ömer'in korktuğu durum, maalesef çoktan ortaya çıktı ve sonunda Kur'ân, yaşayan insanlara hitap etmeyen, onların güncel sorunlarına çözüm getirmeyen bir '***kutsal metin***' gibi algılanır oldu.

"Din bilginlerimiz, Kur'ân'dan, **yaşanan pratik bir hayat nizamı** çıkaracaklarına, onun yalnızca dil ve üslûp özellikleri üzerinde durdular; fesâhat ve belâğat yönünden eşsiz bir eser olduğunu belirterek -ki bunda şüphe yokturdaha çok gramer bakımından ondan yararlanma yoluna gittiler… Onun hayata uygulanmasından ibaret olan fıkıh, bir müddet sonra teferruat içinde kaybolup gitti. Kısaca elbirliğiyle Kur'ân'ı hayatımızdan uzaklaştırdık. Kur'ân'dan uzaklaşınca da hayattan uzaklaştık."[26]

Kur'ân'dan uzaklaştıkça iftirakımız; ayırılığımız, perişanlığımız, parçalanmışlığımız arttı.

Bugün, Müslümanlar arasında ittifak ve ittihadı yeniden sağlayabilmek ve insanlığı bunalımdan kurtarıp huzur iklimine taşıyacak pratik bir hayat nizamı inşa edebilmek için, Asr-ı Saadet neslinin Kur'ân-ı Kerim'i anlama ve yaşama konusundaki sadeliğine, heyecanına ve dinamizmine muhtacız.

---

25 Abdu'l-Hayy el-Kettânî, ***et-Teratîbu'l-İdariyye***, II/279 (***Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam***, 1/211-214'den naklen).

26 Muhammed Kutub, ***Kur'ân'ı Nasıl Okuyalım***, s. 8. (mütercim Bekir Karlığa'nın takdimi.)

Asr-ı Saadetten Uzaklaştıkça İhtilaflar Çoğaldı

İlk nesillerden sonra Müslümanlar arasında ihtilafların artmasının sebeplerini vukufiyetle ortaya koyan Cemaleddin el-Kasımi'nin, ***Mehâsinü't-Te'vîl***'inde konuyla ilgili olarak şu açıklamaları okuyoruz:

"Kur'ân'ın tefsiri konusunda sahabe arasında çok az tartışma olmuştur. Tabiîn arasında onlardan daha çok, sonraki nesillerde de onlardan daha çok tartışma, ihtilaf olmuştur. Tabiînden bazıları, sahabeden tefsirin hepsini öğrenmişler, bazı ayetlerin tefsirinde de istinbât ve istidlâl/akıl yürütme ile konuşmuşlardır; bununla beraber, tefsir konusunda selef arasında ihtilaf azdır. Çoğunlukla da, onlardan gelen ihtilaf bir yorum çeşididir, birbirine zıt ihtilaf değildir. Bu, iki sebepten ileri gelir:

Birincisi: Birinin, murad olunan mânâyı, öbüründen farklı bir cümleyle ifade etmesidir. Burada, müsemmâ aynıdır fakat ondaki farklı mânâlar söylenmektedir. *"Sırat-ı Müstakim"* kelimesini tefsirleri gibi. Bazısı, bunu Kur'ân'a uymakla, bazısı da İslâm'la tefsir etmiştir ki, ikisi de aynı yere varır. Zira İslâm Kur'ân'a uymak demektir, fakat herbiri ondaki bir başka mânâya dikkat çekmiştir...

İkincisi: Her birinin, genel bir ismi, örnek olmak ve dinleyenin dikkatini çekmek için bir çeşidiyle söylemesidir. *"Sonra Kitab'ı kullarımız arasından seçtiklerimize miras verdik. Onlardan kimi nefsine zulmedendir, kimi orta gidendir, kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçendir. İşte büyük lütuf budur."* (Fâtır 35/32) âyeti hakkında nakledilenler bu kabildendir. Malûmdur ki, ***nefsine zulmeden*** tabiri, görevlerini yapmayan ve haramlara dalan kimseyi, ***muktesıd: orta giden*** tabiri görevlerini yapan, haramları terk eden kimseyi, ***sâbık: yarışan*** tâbiri, hayırlarda yarışıp iyiliklerle görevleri yerine getiren kimseyi ifade eder. ***Muk-***

tesıd: orta gidenler** ashab-ı yemin*; ***sâbıkûn da *mukarrebûn* yani ibadet ve tâatla Allah'a yaklaşanlardır. İşte her biri, bunu bir ibadet çeşidiyle ifade ediyor. ***Sâbık***, namazı vaktin evvelinde kılan; ***muktesıd*** vaktin ortasında, ***nefsine zulmeden*** ikindiyi güneşin sararma vaktine kadar geciktirendir, diyen olduğu gibi, ***sâbık***, hem sadaka hem de zekât vererek iyilik eden, ***muktesıd***, sadece farz olan zekâtı veren, ***zâlim*** zekâta mâni olandır, diyenler de vardır."

Demek ki; bu iki tefsir türünün birbirinden farkı, bazen isim ve sıfatların çeşitliliğinden, bazen de lafzın bazı çeşitlerini söylemekten kaynaklanıyor; selef ulemasının tefsirinde farklı gibi görülen husus budur. Kasımî devam eder:

"Varmış gibi görünen farklı tefsire bir neden de, lafzın iki manaya da elverişli olmasıdır. Bu da, ya lafzın müşterek olmasından ileri gelir: ***"Qasvera"*** kelimesi gibi (Müddessir 74/51); bu kelime hem ***atan***, hem de ***aslan*** manasındadır.[27] ***" 'As'ase "*** lafzı gibi (Tekvir 81/17); bu kelime de, hem gecenin ***gelmesi***, hem de ***gitmesi*** anlamındadır.[28] Ya da aslına uygun manada olmasından ileri gelir. Ama iki çeşitten ya da iki şahıstan biri murad olunur. *"Sonra yaklaştı, (aşağı doğru) sarktı."* (Necm 53/8) ayetindeki zamirler gibi.[29] *"Andolsun fecre (tan yeri ağarmasına), on geceye, çifte ve teke"* ayetindeki ***fecr***, ***on gece***, çift ve ***tek*** lafızları gibi.[30]

---

27 "*Keennehüm humurun müstenfirah; Ferrat min* ***qasverah*** *: Onlar sanki* ***arslandan kaçan yaban eşekleridirler.***" (Müddessir 74/50-51) Qasverah (çoğulu: qasâvir, qasâvirah): Arslan. Üstün, galip. Kuvvetli, sert. (Bekir Topaloğlu-Hayreddin Karaman, ***Arapça-Türkçe Yeni Kamus***.)

28 "Ve'l-leyli izâ 'as'ase : **Beriye geldiği / geriye döndüğü** zaman geceye (andolsun)." (Tekvir 81/17)

29 Bu âyetteki zamirlerin, Cibril'e (a.s) gitmesi caiz olduğu gibi, Peygamber'e (a.s) gitmesi de caizdir.

30 ***Fecr***'le, sabah vakti, Muharrem ayının birinci sabahı, Kurban Bayramının sabahı; ***on gece*** ile, Zilhicce'nin ilk on gecesi, Ramazan'ın son on gecesi; şef' ile, mahlûkat, mahlukattan çift olanlar, Cennet; ***vetr/vitir*** ile, hâlık, mahlûkâttan tek olanlar ve Cehennemin kasd olunması..

(…) Bazılarının farklı şeylermiş gibi gördüğü bir kısım tefsirler de, esasında mânâların birbirlerine yakın lafızlarla tabir edilmesinden ileri gelmektedir. ***"Tübsele"*** kelimesini (En'am 6/70); bazılarının "tahbisü = hapsedersin", bazılarının da "tertehinü = rehin olarak tutarsın" anlamıyla tefsir etmeleri gibi.[31] Çünkü bu mânâlar birbirlerine yakındır."

Kasımî'ye göre; **Tefsirde ihtilâf iki türdür**: Bir kısmı sadece nakle dayanır, bir kısmı ise dayanmaz, başka şeylerle bilinir. Nakiller Hz. Peygamber veya başkasından yapılır; sahiplerini bilmek mümkün olduğu gibi olmayabilir de. Sahihini zayıfından, faydalısını faydasızından ayırmak zor olan bu kısım, Ashâb-ı Kehf'in köpeğinin rengi, ismi, öldürülen Yahudi'ye ineğin hangi parçasıyla vurulduğu, Nuh'un gemisinin boyu, kerestesi, Hızır'ın öldürdüğü çocuğun ismi vs. gibi şeyler hakkındadır ve ancak nakille bilinebilirler. Eğer Peygamber'den (s.) sahih bir nakil varsa kabul olunur, yoksa olunmaz. Ka'b, Vehb gibi ehli kitaptan naklolunanlar ise, ne tasdik ne de tekzib olunur. Çünkü Hz. Peygamber (s.): ***"Size ehli kitap bir rivayette bulunduğu zaman, onları tasdik de etmeyin tekzib de."***[32] buyurmuştur. Ehli kitaptan aldığını söylemese de, bazı tabiînden naklolunan (bu tür) rivayetlerde de durum aynıdır. Nakille değil istidlalle bilinenlere gelince; bunlar sahabe, tabiîn ve tebe-i tabiînden sonra ortaya çıkan ve pek çoğunda, iki yönden hata bulunan tefsirlerdir… Kasımi, bu **iki hatâyı** şöyle açıklar:

1) Bazıları, bu rivayetlerin inandıkları manâlarını benimseyerek, Kur'ân lafızlarını o mânâlara hamletmek istediler.

---

31 *"ve zekkir bihî en **tübsele** nefsün bimâ kesebet: ve sen o (Kur'ân) ile hatırlat ki, bir kişi, yaptığı işin **eline teslim edilip / rehin tutulmasın**."*

32 Ahmed b. Hanbel, ***el-Müsned***, IV. cüz, s. 136

2) Bazıları da, Kur'ân'ı; Kur'ân'ı konuşan, kendilerine Kur'ân indirilen, Kur'ân'la hitâb olunan kimseleri dikkate almadan, Arap dilini konuşanlar **kastetmesi caiz olan mana** ile tefsir ettiler...

Birinci gruptakiler, K**ur'ân lafızlarının o manaya delalet edip etmediklerine bakmadan, gördükleri manayı vermişler**; ikinci gruptakiler, **konuşanın muradına ve cümlenin gelişine bakmadan sadece lafza önem vermişlerdir**. Bunlar, çoğunlukla lafzın o manaya lügat bakımından ihtimali noktasında, birinciler de, Kur'ân'ı tefsir ettikleri mananın sahih olması noktasında yanılmışlardır. Birinciler… bazen, Kur'ân lafzını, delalet ettiği ve kendisiyle murad olunan manadan soyutlarlar, bazen de, hiç delalet etmediği ve kendisiyle murad olunmayan mana ile yorumlarlar. Bunlar birtakım batıl şeylere inanmışlar, inanışlarını pekiştirmek için de Kur'ân'a dayanmışlar ve onu kendi görüşlerine göre yorumlamışlardır; görüş ve tefsir anlayışında, sahabe ve tabiîn'den selefleri de yoktur…

Hülâsa: sahabe ve tabiîn görüşlerine ve onların tefsirine ters bir düşünceye sapan hata etmiştir, bid'atçıdır. Çünkü Kur'ân'ın tefsirini ve manasını en iyi bilen onlardır, İslâm'ı en iyi bilen onlardır."[33]

Yukarıda altını çizdiğimiz cümlelerde **Kasımî**'nin vurguladığı üzere, sonraki devirlerde ortaya çıkan kimi batıl ve hurafe anlayışların, kendi görüş ve inanışlarını kanıtlamak ya da pekiştirmek üzere Kur'ân'a yönelip zorlama yorumlarla deliller bulmaya çalıştıkları görülmüştür ki, -Allah korusun- bu durum, Hz. Ömer'in ihtar ettiği, "Kur'ân'ı kendine uydurma" durumudur ve son derece tehlikelidir.

33 El-Kâsımî, ***a.g.e.,*** s. 19-22.

Kur'ân'ı Kendimize Uydurmayalım; Kendi Nefislerimizi Kur'ân'a Uyduralım

Hz. Ömer (r.a) der ki: "…***Siz Kur'ân'a tâbi olunuz. Sakın Kur'ân'ı kendinize uydurmayınız. Çünkü kim Kur'ân'ı kendisine uydurursa, Kur'ân onu yüz üstü cehenneme atar. Fakat kim Kur'ân'a tabi olursa, Kur'ân onu Firdevs cennetlerine götürür***…"[34]

Ne yazık ki, Kur'ân'ı kendi indi anlayış ve önyargılarımıza, kendi sığ düşünce kalıplarımıza, çağımızın genel geçer moda anlayışlarına uydurmaya çalışmak çok yaygın bir hastalıktır.

Seyyid Abdüllatif'in dediği gibi, maalesef Kur'ân, 'her biri ayrı telden çalan farklı grupların **iddialarını doğrulayıcı bir araç** konumuna'[35] düşürülmüştür.

Kur'ân âyetlerini kendi önyargılarına göre okuma hastalığı, İslam'da ilk fırkalaşmaların başladığı dönemlere kadar götürülebilir. Müslümanların birbirinin boynunu vurduğu o netameli dönemlerde, tarafsız kalıp onlara nasihat eden Abdullah b. Ömer'e, bir adam gelerek şöyle dedi:

-"Sen Hz. Ömer'in oğlusun. Rasûlüllah'ın (s.) arkadaşı olan Ömer b. Hattab övgüye lâyık, büyük bir adamdı. Seni bu işten (bir tarafta yer almak veya halifelik) alıkoyan nedir?" Abdullah (r.a.) cevaben:

- "Beni bu işten alıkoyan şudur: Allah, Müslüman kanı akıtmayı haram kıldı" dedi. Adam:

- "Ama Allah, ***'Fitne kalmayıncaya ve Din yalnız Allah'ın oluncaya kadar savaşın'*** (Bakara 2/193) buyuruyor" diye üsteleyince, İbn Ömer şu cevabı verdi:

- "Evet, savaştık ve öldürdük; ta ki Din yalnızca

34 Kandehlevi, a.g.e., 3/511.

35 S. Abdüllatif, a.g.e., s. 21.

Allah'ın oldu. Ama siz, neredeyse, Din Allah'ın dışındakilere ait olsun diye savaşı sürdürmek istiyorsunuz."[36]

Kur'ân'ı **nesneleştirme** ya da **araçsallaştırma** diyebileceğimiz bu durum, özellikle günümüzde daha bir revaç bulmuş görünüyor. Çağdaş düşünce ekollerinin ve egemen ideolojik söylemlerin etkisi altında kalan kimi Müslüman zihinler, çoğunlukla seküler dünyada üretilmiş fikir demetlerine ya da düşünce kalıplarına Kur'ân ve Sünnet'ten, İslam'dan sözde deliller, gerekçeler bulmaya kalkışabiliyor, psikolojik ve fiili baskısı altında ezildikleri hakim zihniyete meşruiyet kılıfları üretme peşinde koşabiliyorlar; bunu yaparken de akla ve hayale gelmedik teviller, zorlamalar yapıyorlar. Yukarıda Kasımî'nin işaret ettiği, geçmiş yüzyıllardaki hatalar ve sapmalar, günümüzde iyiden iyiye içinden çıkılmaz bir hal aldı: Kur'ân âyetlerini bağlamlarından koparark alabildiğine zorlama yorumlarla tevil ve tefsir etmeye çalışmak, bazı âyetlere şimdiye kadar hiç duyulmamış ve görülmemiş biçimde akla-hayale gelmedik anlamlar vermek için kelime ve kavramları kurcaladıkça kurcalamak, işlerine gelmeyen yerlerde mecaza, metafora ya da tarihselciliğe sığınmak, zihinlerine yerleşmiş önyargıları ve dogmaları mutlak doğru kabul ederek bütün âyetleri o şablonla okumaya veya o şablona uygun hale getirmek için eğip-bükmeye, kesip-biçmeye kalkışmak… (İslâm Dinini; sol, sosyalist veya liberalist hatta faşist/ulusalcı düşüncelerle telif etme ucuzluklarına dair uçuk örnekleri zaman zaman medyada görmemiz mümkündür.) İşte bu tür sapmalar, moda anlayışlar, popüler yaklaşımlar, kısaca "Kur'ân'ı kendine uydurma" eğilimleri karşısında bize düşen, "kendimizi Kur'ân'a uydurmak"tır; fikri ve zikriyle, söylemi ve eylemiyle, hâli ve kâliyle, anlayışı ve yaşayışıyla Kur'ân'a tabi olanlardan olmak…

36 Ebû Nuaym-İbnü'l-Cevzî, a.g.e., 1/431

İlk Nesiller Kur'ân'ı Nasıl Anladılarsa Biz de Öyle Anlayalım

Kur'ân-ı Kerim'i en iyi şekilde anlayanlar ve kendilerini en güzel şekilde ve bütün benlikleriyle Kur'ân-ı Kerim'e tabi kılanlar, şüphesiz Allah Rasûlü (s.) ve ashab-ı güzîn idi. Ashab-ı kiram, Kur'ân-ı Kerim'i Rasûlüllah'tan (s.) işitip anladılar ve başkalarına ve sonraki nesillere de aynı sadelikle anlatıp öğrettiler. Onların Kur'ân anlayışı son derece yalın, sade ve yaşamaya dönüktü.

Müfessir İbn Kesir, Buhârî'nin Enes b. Mâlik'ten (r.a) yaptığı şu rivayete yer verir:

Ömer b. Hattab (r.a.) ***"Fâkiheten ve ebben"*** âyetini (Abese 80/31) okumuş, "Fakihe'yi biliyoruz, ya Ebben ne?" demiş, sonra da, ***"Biz bununla mükellef kılınmadık (yahut biz bununla emrolunmadık)"*** demiştir. İbn Kesir'de Enes'den gelen diğer rivayete göre, bir adam Hz.Ömer'e ***"ebben"***in manasını sormuş, o da; "***Fazla derine dalmaktan ve tekellüften nehyolunduk***" demiştir.[37] Bir rivayette ise Enes: "*Ey Hattâb'ın oğlu; bu bir zorlamadan başka bir şey değildir*" demiştir. Yine İbn Kesir, «ebben» hakkında görüşü sorulan Ebubekir'in (r.a.) şöyle dediğini aktarır: "***Ben Allah'ın kitabında bilmediğim bir şeyi söyleyecek olursam, hangi gök beni gölgelendirir ve hangi yer beni üstünde gezdirir?***"[38]

Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Enes'in (Allah hepsinden razı olsun) bu tavırlarını daha iyi anlamak için, Abese suresinin 24-42.âyetlerini mealen okuyup beraberce üzerinde düşünmekte fayda var:

---

37 *Tekellüf*: 'zorlaştırmak ve üstümüze elzem olmayan işlere kendimizi kaptırmak' demektir.

38 İbn Kesîr, ***Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm***, Abese sûresi; Ebû İshak eş-Şatıbî, ***Muvafakat***, 1/40-41; Cemâleddîn El-Kâsımî, a.g.e., s. 95-96.

"İnsan, ne yediğine bir baksın! Şüphesiz ki biz, yağmurlar yağdırdık, sonra toprağı göz göz yardık da oradan ekinler, üzüm bağları, sebzeler, zeytin ve hurma ağaçları, iri ve sık ağaçlı bahçeler, meyveler (fâkiheten) *ve çayırlar* (ebben) *bitirdik; sizi ve hayvanlarınızı yararlandırmak için. Kulakları sağır eden o ses geldiğinde; işte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçar. O gün, herkesin kendine yetip artacak bir derdi vardır. O gün birtakım yüzler parlak, güleç ve sevinçlidir. Yine o gün birtakım yüzleri de keder bürümüş, hüzünden kapkara kesilmiştir. İşte bunlar kâfirlerdir, günahkârlardır."*

Dikkat edilirse, Yüce Rabbimiz bu âyetlerde, insanların ve hayvanların istifadesine sunduğu sayısız nimetlerden bir kısmını hatırlatıyor. Bu nimetlerin benzerlerini de biz hatırlayıp onlara ekleyebilir ve üzerinde tefekkür edebiliriz. Bu nimetlerden birinin bilinmemesi veya tanınmaması, âyetlerde bize verilmek istenen mesajı anlamamıza mani olmuyor. Önemli olan bu nimetlerin kıymetini bilip şükrünü eda etmek ve herkesin kardeşinden, ana-babasından, evladından kaçacağı o dehşetli Hesap Günü'nde bu nimetlerin hesabını alnımızın akıyla verip veremeyeceğimizi düşünerek hareket etmektir. İşte Hz. Ömer'in (r.a) derine dalmaktan ve işi zora sokmaktan kaçınmak istemesinin nedeni bu olsa gerektir. Nitekim Taberi Tefsiri'ndeki rivayette, Hz. Ömer bu âyeti okuyunca: "'E*bbâ' ne demektir?"* diye kendi kendine sormuş, sonra *"Bitkilerimiz bize yeter"* demiştir. Yani ebbâ'nın bir bitki türü olduğu ayetlerin akışından bellidir; dolayısıyla bunun ne tür bitki olduğunu deşeleyip kafa yormanın bir faydası yoktur. Keza, Hz. Ebu Bekir'in de (r.a) "hangi gök beni gölgelendirir, hangi yer beni taşır" diyerek kaçındığı husus yine budur. Yani esas olan, âyetlerin verdiği mesajı almak, anlamak ve hayatımızı ona göre düzene koymaktır. Eğer kelimelerle

uğraşmak ve derine dalmak, bizi işin özünden uzaklaştırıyorsa, buna müsaade etmemek ve o tür detaylardan uzak durmak gerekir. Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Enes gibi ashab-ı güzinin (r.anhüm) örnek alınması gereken bu hassasiyetlerine dair başka nakiller de vardır.

Meşhur bir rivayete göre Hz. Ömer (r.a.), ***"mürselât***", "***âsıfât***"[39] ve benzeri şeyler hakkında çokça soru sorduğu için Dabî' (ya da Sabiğ) isimli birini hayli hırpalamıştır.[40]

Hz. Ömer'in, detaya ilişkin sorularına öfkelenip adı geçen zâtı dövdüğüne dair rivayetler ihtiyatla karşılanabilir; ancak onun ve diğer önde gelen ashabın, insanları Kur'ân'ın temel mesajlarından uzaklaştırıp zihinlerini tali meselelerle boğacak konulara izin vermedikleri kesindir.

Bu iki kelimenin geçtiği Mürselât sûresinin ilk yedi âyetine baktığımızda; Yüce Rabbimiz, Kıyamet Günü'nün mutlaka geleceğini, bundan hiç kimsenin kuşkusu olmaması gerektiğini kesin bir şekilde anlamamız için bazı şeyler üzerine yemin etmektedir:

---

39 Mürselât 77/1,2.âyette geçen "***mürselât***" kelimesi rüzgarlara, meleklere ve atlara nisbet olunur; "***âsıfât***" ise, şiddetli rüzgarlar demektir.

40 Kâsımî'nin, ***Mehâsinü't-Te'vîl***'inin Türkçe çevirisinde (Tefsir İlminin Temel Meseleleri, s. 96) bu zât hakkında şu bilgi var: Dârimî rivayetine göre: Sabiğ Medine'ye geldi ve Kur'ân'ın muteşâbihâtını sormaya başladı. Hz. Ömer hurma dallarından sopalar hazırlatarak, bir adam gönderip onu huzuruna çağırttı... Ona: "Sen kimsin?" dedi. -"Abdullah bin Sabiğ". Bunun üzerine Hz. Ömer, o hurma dallarından birini aldı ve -"Ben de Allah'ın kulu Ömer'im" diyerek, onu, başı kanayıncaya kadar dövdü. Adam: -"Ya Emire'l-mü'minîn, yeter artık, aklım gitti", dedi.
Başka rivayete göre: Iraklı Sabiğ, Mısır'a gelerek, Müslüman askerler arasında, Kur'ân'la ilgili birtakım şeyler sormaya başladı. Amr bin As, bunu Ömer bin Hattab'a gönderdi… Hz. Ömer, ona: -"Bid'at mı çıkarmak istiyorsun?" dedi. Ve yaş, yaprakları soyulmuş hurma çubukları getirtti. Sırtı yara oluncaya kadar onu dövdü. Sonra bıraktı. Adamın sırtı iyileşti. Hz. Ömer tekrar dövdü, sonra bıraktı. Adamın sırtı iyileşti. Hz. Ömer, onu tekrar dövmek üzere çağırdı. Sabiğ, beni öldürmek istiyorsan, güzelce öldür, tedavi etmek istiyorsan, vallahi ben iyileştim, dedi. Hz. Ömer, adamın kendi memleketine gitmesine izin verdi. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye de, "Müslümanlardan hiç kimse onunla oturmasın" diye yazdı... Bu, ona çok zor geldi. Ebû Mûsâ adamın çok samimî tövbe ettiğini bildirdi... Hz.Ömer de, onun insanlarla oturmasına izin verdi.

"Ard arda gönderilenlere (mürselât'a)*, kasırga gibi esenlere (âsıfât'a), hakkıyla yayanlara, hakkıyla ayıranlara, özür ya da uyarı olmak üzere öğüt bırakanlara andolsun ki, uyarıldığınız (Kıyamet) mutlaka gerçekleşecektir."* (Mürselât 77/1-7)

Burada, yemin edilen şeyin ne olduğundan ziyade bu yeminle anlatılmak istenen hayatî mesaja kulak vermek esastır. Yani gelmesi kesin olan Kıyamet Günü'ne acilen hazırlanmak esastır. Bize görev ve sorumluluklarımızı hatırlatan o yemin edilen kelimeler değil, Kıyamet Saati'nin ta kendisidir.

Yukarıdaki örneklerden hareketle bir sonuca varan ***Muvâfakât*** yazarı Şatıbî; Hz. Ömer'in, terkibî mana genel hatlarıyla anlaşılıyorken ve bu kelimeler üzerine herhangi bir teklifî hüküm gerekmiyorken, bunların üzerine düşüp meşgul olmayı ve daha önemli olan şeyleri terk etmeyi bir tür tekellüf saydığını söyler. Bu anlayışın şer'î dayanağına örnek olarak da Bakara/177. âyete dikkat çeker:

"Birr/iyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl birr, o kimsenin birridir ki; Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitaplara, peygamberlere inanır, sevdiği mallardan yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilencilere ve boyunduruk altında bulunan köle ve esirlere harcar, namaz kılar, zekât verir, antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder, işte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Muttakiler ancak onlardır." [41]

Demek ki, yüzümüzü şu veya bu yana çevirme hususuna takılıp kalmak yerine; âyette tek tek sayılan iman ve ibadet esaslarını yerine getirerek sadıklardan ve muttakilerden olmaya çalışmaktır esas olan; yani yüzünü değil, özünü Allah'a döndürmek, teslim etmektir birr sahibi olmak.

41 Şatıbî, ***el-Muvafakât***, 2/85; el-Kasımî, a.g.e., s. 95.

Şatıbî, devamla der ki: "Ama böyle değil de, terkîbî mananın anlaşılması, lafızların anlamlarının anlaşılmasına bağlı olsa, o zaman onu öğrenmek için gösterilecek çaba bir tekellüf sayılmayacak, aksine zorunlu olacaktır. Nitekim yine aynı Ömer'den (r.a.) şöyle bir rivayet bulunmaktadır:

Hz. Ömer (r.a.) kendisi minberde iken: ***"Ev ye'huzehüm 'alâ tehavvüfin**: Veya onları korkutmak üzere yakalayıvereceği(nden emin midirler?)"* (Nahl 16/47) âyetini okumuş ve ***tehavvüf*** kelimesinin manasını hâzirûna sormuş, Hüzeyl kabilesine mensup bir adam kalkarak:

-'Tehavvüf bizde tenaqqus (bir şeyi azar azar noksanlaştırmak) manasındadır' demiş ve:

"Tehavvefe'r-rahlü minhâ tâmiken kariden / Kemâ tehavvefe 'ûde'n-neb'ati's-sefenü"

(Keser, yay yapılan ağacı nasıl yontar; / Semer de ondan, kıvırcık tüylü hörgücü.)[42] şiirini okumuştur.[43] Bunun üzerine Hz. Ömer:

-"Ey insanlar! Câhiliyye devri şiirlerinizi toplamaya bakınız. Çünkü onda Kitab'ınızın tefsiri bulunmaktadır", demiştir."[44]

Şatıbî, Hz. Ömer'den nakledilen ve birbirine zıt gibi görünen iki rivayeti şöyle bağdaştırır:

---

42 Şiirin çevirisi; Şatıbi, ***Muvafakât***, 1/45; 2/85'ten. (Kasımi, a.g.e., s.96'daki dipnotta konuyla ilgili şu bilgiler var: ***Emali***, c. 11, s. 112; Ebû Ali dedi ki: 'et-tâmik: yüksek hörgüç, el-karidü: birbiri üstüne yığılıp kat kat olmuş, es-senefü: keser, demektir.' ***Keşşâf***'ın şiir olarak getirdiği delilleri açıklayan: 'O, palanı horgücüne etki eden ve onu, keserin odunu yonttuğu gibi yontan, aşındıran bir deveyi tavsif ediyor.'

43 Bu durumda Nahl/47. âyetin anlamını şöyle anlamak daha uygun olur: "***Yoksa onlar (Allahın) kendilerini tedricen azaltmak suretiyle cezalandıracağından (emniyyete mi girdiler)?"*** (H. B. Çantay) Ya da Elmalılı Hamdi Yazır'ın çevirisinde olduğu gibi, iki anlamı birden yüklemek mümkündür: "***Veya kendilerini korkuta korkuta, eksilte eksilte alıvermesinden?"*** Keza; "tehavvüf" kavramına 'içten içe çürütme' (M.Esed), yavaş yavaş tüketme (Diyanet Vakfı Meali) gibi manalar da verilmiştir.

44 Şatıbî, ***Muvafakât***, 2/85; Kâsımî, a.g.e., s. 95.

"Bu iki haber arasında herhangi bir çelişki yoktur. Çünkü burada, âyetin manasının anlaşılması, sorduğu kelimenin (tehavvüf) anlamının bilinmesine bağlıdır. Birinci olayda (ebben'de) ise durum böyle değildir. Durum böyle olduğuna göre, yapılması gereken şey, ilâhî kelâmın mânâsını anlamaya özen göstermektir; çünkü sözden gözetilen amaç mânâ olmaktadır. Daha başlangıçta hitap mânâ üzerine kurulmuştur. Kitap ve sünnet üzerinde çalışan birçok kimse, bu noktadan habersiz olmakta; hiç uygun olmadık yollarla onlardan anlamlar ve sırlar çıkarılmaya çalışılmaktadır. Tabiî bu durumda, ona ulaşmak isteyen kimseye mânâlar açılmayacak, Arapların maksatlarına vâkıf olmayan araştırmacılara anlamlar gizli kalacaktır. Bu durumda, bu gibilerin çabaları boşa gidecek, yanlış yolda güçlerini tüketmiş olacaklardır. Bu tür durumlara düşmekten Allah, rahmetiyle muhafaza buyursun." [45]

Şatıbî'nin bu duasına hepimiz adına "amin" diyoruz.

Bu yaklaşım, Kur'ân-ı Kerim'i ilk nesillerin anladığı gibi yalın ve doğru olarak anlamada izinden yürünecek elverişli bir yöntem olarak benimsenmelidir, kanaatindeyiz. Ancak bu yöntemin, sonraki dönemlerde ve içinde yaşadığımız çağda ulaşılan bilgilerin ve insani tecrübelerin ışığında Kur'ân'ı anlamayı ve yorumlamayı kısıtlayan ve engelleyen bir yaklaşıma dönüşmesi de doğru olmaz. Zira, Kur'ân-ı Mübîn'i yaşanan hayatın dışına iten anlayışlar, bizi de hayattan ve toplumdan koparacaktır.

Öyleyse, üzerinde yürüyeceğimiz yöntem; Kur'ân'da yer alan ilahi hakikatlerin bütün zamanlar ve mekânlar için geçerli olduğunu asla aklımızdan çıkarmadan, O'nun şaşmaz ilkelerini zamana ve şartlara göre değiştirip dönüştürmeye kalkışmadan, insanlığın karşı karşıya olduğu temel problemlerin çözümünü O'nun aydınlığında aramak olmalıdır.

45 Şatıbî, a.g.e., 2/85-86; Kasımî, a.g.e., s. 95-96.

Her Anlama Çabası Mutlaka Kalbî veya Fiilî Bir Amele Dönüşmelidir

Kur'ân'ı doğru anlama konusunda Endülüslü büyük âlim Ebû İshak eş-Şatıbî'nin *Muvâfakât*'ı, köşe taşı niteliğinde bir eserdir. O, Kur'ân'ın doğru ve gereği gibi anlaşılması noktasında; **amelî bir neticesi bulunmayan meselelere dalmayı** doğru bulmaz; şeriatın da buna itibar etmediğini söyler. *Muvafakât*'ın "Beşinci Mukaddime"sini tamamen bu konuya tahsis eden Şatıbi, konuyu şöyle açıklar:

"Bir amelî neticesi bulunmayan herhangi bir meseleye dalmak, şer'an hüsnü kabul görmeyen bir konu ile uğraşmak demektir. Buradaki amelden şer'an matlûp olan kalbî ve fiilî amelleri kastediyoruz.

Bu mukaddimenin delili **istikrâ**dır.[46] Şöyle ki; biz Şâri' Teâlâ'nın amel bakımından mükellefe bir faydası olmayacak hususlara itibar etmediğini görmekteyiz:

Yüce Allah Kur'ân'da: "***Sana hilâl halindeki ayları sorarlar. De ki: onlar, insanların ve hac vakitlerinin ölçüsüdür.***" (Bakara 2/189) buyurur. Burada verilen cevap amele yönelik hususla ilgilidir. Yüce Allah, soruyu soran kimsenin, "*Ay niçin incecik iplik gibi başlıyor, sonra giderek büyüyor ve nihayet dolunay oluyor; sonra yine küçülmeye başlayarak ilk halini alıyor?*" şeklindeki kastına iltifat etmemiş ve soruyu sorulması gereken şekilde ele alarak, o doğrultuda cevap vermiştir.

Sonra aynı âyetin devamında: "***Evlere arkalarından girmeniz iyilik değildir; iyi kimse kötülükten sakınan kimsedir.***" (2/189) buyurmuştur. Âyetin tamamıyla sorulan soruya cevap olmak üzere indiği görüşünde olanlara göre, Allah bir temsilde bulunmaktadır ve "Bu soru evlere arkalarından girmek kabilindendir. Gerçek iyilik bu gibi

46 İstikrâ: tek tek olaylardan umumi sonuçlar çıkarma; tümevarım.

şeylerle ilgili lüzumsuz, şu anda ve ileride bir fayda vermeyecek olan bilgilere sahip olmak değil, bilakis takva sahibi olmaktır." buyurmaktadır.

Yine yüce Allah, kıyametin ne zaman olduğunu sormaları akabinde: "***Senden kıyametin ne zaman gelip çatacağını sorarlar. Sende onu anlatma (bilgisi) nereden (olsun)?***" (Nâziât 79/42-43) buyurmaktadır. Yani bu, faydasız bir sorudur. Çünkü, soran kimsenin onun mutlaka kopacağını bilmesi yeterlidir. Bu yüzdendir ki, Peygamberimiz (s.), kendisine bunu soran kimseye:

-"(Soruyu bırak da) **Onun için ne hazırladın! (Ona bak!).**"[47] buyurmuşlar, soru açık olmasına rağmen, o doğrultuda cevap verme yerine faydalı olacak bir yöne çekmişlerdir.

Yüce Allah bir başka âyette: ***"Ey iman edenler! Size açıklanınca hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın."*** (Mâide 5/101) buyurmuştur. Bu âyet "babam kim?" diye soran biri hakkında inmiştir. (…)

İbn Abbâs; İsrailoğullarının boğazlanacak ineğin evsâfı ile ilgili soruları hakkında: "Eğer onlar herhangi bir ineği boğazlasalardı, kendilerine kâfî gelecekti. Fakat onlar (öyle yapmadılar) ifrata gittiler, Allah da işlerini zorlaştırdı." demiştir. Bu ifade, onların sorularının lüzumsuz olduğunu göstermektedir. Bazılarına göre lüzumsuz sorular sormayı yasaklayan âyet; "Bu haccımız, sadece bu sene için midir, yoksa ömrümüz boyunca yeterli midir?" diye soru soran ve Peygamber'den de (s.): "Ömrümüz boyunca yeterlidir; eğer 'Evet!' deseydim o zaman mutlaka (her sene) vâcib olurdu!" [48] şeklinde cevap alan kimse (Akra' b. Habis) hakkında inmiştir. Hadisin bazı rivayetlerinde Hz. Pey-

47 Buhârî, Fedâil 6; Edeb 95, 96; Müslim, Birr 161-164; Tirmizî, Zühd 5; Ahmed: 3/104.

48 Müslim, Hac 141; Neseî, Hac 76; İbn Mâce, Menâsik 41,44; Ahmed, 4/175.

gamber (s.): "Ben sizi terk ettikçe, siz de benim üstüme gelmeyiniz. Şüphesiz ki, sizden önceki kavimler, mutlaka peygamberlerine fazla soru sormalarından dolayı helak olmuşlardır."[49] buyurmuşlardır.

Buradaki soruları fazla oluyordu ve pratik bir faydası bulunmuyordu. Çünkü onlar şayet sussalar da, amelden geri kalmasalardı; ihtiyaç olmaması açısından soru anlamsız kalıyordu. İşte bu mânâdan hareketledir ki, Peygamber (s.) dedikodu ve çok soru sormayı yasaklamıştı.[50] Çünkü bu aynı zamanda faydasız sorular demekti. Cebrail (a.s.) kendisine kıyametin ne zaman kopacağını sormuştu da "Bu konuda soru sorulan kimse, soru sorandan daha bilgili değildir." buyurmuşlar[51] ve bunun hakkında ilminin bulunmadığını haber vermişlerdi. Bu da ortaya koyuyor ki, kıyametle ilgili soruya herhangi bir yükümlülük ortaya çıkmamaktadır. …Şu halde kıyametin ne zaman kopacağı sorusu karşısında, cevâbın bilinmesi dinde gerekli değildir ve Hz. Peygamber (s.) bunu ortaya koymuştur. Hadisteki bu mânâ ve Cebrail'in bu soruyu Hz. Peygamber'e yöneltmesindeki fayda üzerinde düşünülmelidir…"[52]

Konuyla ilgili başka deliller de vardır. Mesela: "*Ey Muhammed! Sana 'ruh'un ne olduğunu soruyorlar. De ki:* ***Ruh Rabbimin emrinden ibarettir. Bu hususta size pek az bilgi verilmiştir.***" (İsra 17/85) âyeti, onlara cevap verilmediğini, ona ait bilginin, teklif konusunda ihtiyaç duyulacak türden bulunmadığını ifade eder. Rivayete göre, sıkılan ashabın; "Yâ Rasûlallah! Bize (bir şeyler) anlat." talepleri üzerine: ***"Allah, âyetleri birbirine benzeyen ve yer yer tekrar eden Kitâb'ı sözlerin en güzeli olarak indirmiştir."***

49 Neseî, Hac 1; Ahmed: 2/247.

50 Buhârî, Zekât 53; İstikraz 19; Müslim, Akdiye 12, 13; Ahmed, 3/327.

51 Buhârî, İmân 37; Müslim, İmân 1, 5, 7.

52 Şatıbî, *Muvafakât*, 1/38-43.

(Zümer 39/23) âyeti inmiştir. Bu âyet, taleplerinin reddi ve Allah'a kulluk konusunda faydalı olacak hususlar hariç başka bir konuda talepte bulunmanın uygun olmadığı hususunda 'nass' gibidir. Yine Hz. Ömer'in, Kur'ân hakkında insanlara, herhangi bir amelî netice gerektirmeyen sorular soran Sabî'i tartaklaması; Hz. Ali'nin de; "Ez-zâriyâtü zerven *(Savurup kaldıranlar)*" (Zâriyât 51/1) âyetini soran İbnu'l-Kevâ'ya: "Yazık sana! Öğrenmek için sor, sıkıntı vermek (taannut) için sorma!" cevabı düşündürücüdür. Keza, İbnu'l-Kevâ'nın: "Aydaki karartılar hakkında ne dersin?" sorusuna da Hz. Ali: "Kör biri, kendisi gibi kör bir konudan soruyor." cevabını vermiştir. Şatıbi, bu tür pratik bir neticesi olmayan şeylerle uğraşmanın şer'an hüsnükabûl görmediğini birkaç bakımdan açıklar:

a- Bu tür lüzumsuz uğraşılar, mükellefi yükümlü tutulduğu konularla uğraşmaktan alıkor. Hem bu tür uğraşılar üzerine ne dünyada ne de âhirette bir fayda terettüp etmez. Ahirette etmez; çünkü orada kişi emrolunup, yasaklandığı şeylerden sorguya çekilecektir. Dünyada da yoktur; çünkü bu tür lüzumsuz bilgileri öğrenmesi, rızkını elde etme konusundaki tedbirlerine müsbet ya da menfi yönde etki etmeyecektir. Ama onu öğrenmekten duymuş olduğu manevî hazza gelince, onu elde etmek için gösterdiği meşakkat ve yorgunluk, elde ettiği lezzeti karşılamayacaktır. Bunda dünyevî bir faydanın varlığı varsayılsa bile, bunun hüsnü kabul görmesi ve şeriat nazarında bir fayda kabul edilebilmesi için hakkında Şâri'in hüsnü şehâdeti bulunması gerekmektedir. Zira nice insanların lezzet ve fayda saydıkları şeyler vardır ki, şerîatte tam tersi hüküm almaktadırlar. Zina, içki ve diğer fısku fücur işleri, dünyevî garazlar sâiki ile işlenmiş günahlar bu tür şeylerdendir. Şu halde her iki dünyada da bir semere vermeyecek şeylerle zamanı öldürmek ve böylece faydalı olan şeyleri ihmal etmek, yakışık almayan bir şeyin yapılması kabilinden olmaktadır.

b- Şeriat, kulun dünya ve âhiret işlerini en üst düzeyde gerçekleştirebilmesi için gerekli olan her şeyi getirmiş ve açıklamıştır. Bunların dışında kalan şeyler, büyük bir ihtimalle kulların maslahatları hilafına olan şeylerdir. Bu durum öteden beri müşâhade edilegelmektedir. Şöyle ki: teklîfî bir hükümle ilgisi bulunmayan ilimlerle uğraşanların tümünün mutlaka aralarında fitne bulunduğunu, doğru yoldan çıktıklarını, aralarında anlaşmazlıkların, ihtilafların kol gezdiğini ve bu anlaşmazlıklarının birbirleri ile irtibatın kesilmesine, birbirlerine sırt çevirmeye ve taassuba götürdüğünü ve bunun neticesinde de gruplara ayrıldıklarını[53] müşahadelerimiz neticesinde görmekteyiz. Eğer insanlar bunu yaparlarsa sünnetten dışarı çıkmış olurlar ve bu tefrikanın aslını da sadece bu sebep oluşturur. Çünkü onlar faydalı ilmi bırakıp, faydasız ilme geçmişlerdir. Bu ise hem öğrenci hem de hoca için büyük bir fitnedir. Şâri Teâlâ'nın yöneltilen soruya cevap vermemesi ve faydalı olan şekle doğru kaydırması, bu tür lüzumsuz bilgilerle uğraşmanın bir fitne olduğu ve vakti boşu boşuna öldürmek mânâsına geldiği hususunda en açık delillerden birisidir.

c- Her şey üzerinde düşünmek ve onunla ilgili bilgiyi elde etmek çabası, felsefecilerin tutumudur ki, müslümanlar onlardan tebrie ederler (uzak olduklarını söylerler). Onlar da, ancak sünnete muhalif şeylere tutunma neticesinde ortaya çıkmaktadır. Durumu bu olan bir gidişatta, müslümanların onlara uymaları büyük bir hatadır ve dosdoğru yoldan sapmak olur.

Bu itibarla, bu tür ilimlerle uğraşmanın şer'an hüsnükabûl görmemesinin sebepleri çoktur."[54]

53 Rasûlüllah'ın (s) ebeveyninin kurtuluşa ermesi hakkındaki ihtilafları gibi. Bu yüzden insanlar birbirlerine sırt çevirip gruplara ayrıldılar.

54 Şatıbî, ***Muvafakât***, 1/38-43.

Amelî Bir Değeri Olmayan Konulara Dalmamak

İmam Şâtıbî'nin büyük bir vukûfiyetle ortaya koyduğu üzere, Allah'a kulluk görevimizi yerine getirmede pratik bir fayda sağlamayan lüzumsuz zihni meşguliyetlerden uzak durmak, buna karşılık kalbi ve fiili amellere odaklanmak gerekmektedir. Şâtıbî, bu bağlamda, ilmin/bilginin her türlüsünün makbûl ve matlûp olduğu iddiasını dillendiren bir soruya delillerle cevap verir. **Soru:**

-İlim, genel olarak güzel bir şeydir, herhangi bir kayıt getirilmeksizin matlûp kabul edilmiştir. İlim talebinde bulunmayı isteyen nasslar umûm sîgasiyla ve mutlaktır; dolayısıyla ilgili nasslar her ilmi içine alır. İlmin içerisinde de, pratik neticesi bulunan olduğu gibi, bulunmayanı da vardır. Bu itibarla, söz konusu nassları, bu iki neviden diğerini dışarıda bırakarak sadece birisine tahsis etmek bir tahakküm olmaz mı?! Sonra âlimler: "Sihir, tılsım vb. gibi amel safhasına konulması gibi bir amacı olmayan ilimlerden her birinin öğrenilmesi farz-ı kifâyedir." demişlerdir. Bu durumda hesap, hendese vb. gibi amele yaklaştıracak ilimlerin öğrenilmesi hakkında ne diyebilirsiniz?! Yine meselâ "Tefsir" ilmi matlûp ilimlerden birisidir. Bununla birlikte bazen, pratik bir neticesi olmayabilir.(…) Aynı şekilde Yüce Allah'ın: "***Göklerin ve yerin hükümranlığını, Allah'ın yarattığı her şeyi... düşünmüyorlar mı*** ?" (A'râf 7/185) sözü ile benzeri âyetler aklî-naklî, kesbî-vehbî varlık âlemine çıkan her tür ilmi içine alır. Felsefecilerin iddiasına göre, felsefenin hakikati her ne olursa olsun mevcut şeyler hakkında, yaratıcısına delâlette bulunması açısından düşünmek demektir. Düşünmenin de deliller ve yaratıklar üzerinde olacağı malumdur. Bütün bunlar, ilimlerin hepsinin istisnasız hüsnükabûl görmelerine delalet etmez mi?

Cevap: "İlim talebinde bulunan nasslar sanıldığı gibi umûmî ve mutlak değillerdir; zikri geçen delillerle tahsîs ve takyîd edilmişlerdir. Bu hususa iki şey açıklık getirmektedir:

a- Sahabe ve tabiînden oluşan selef-i sâlih, pratik bir faydası bulunmayan bu gibi konulara dalmamışlardır. Oysa onlar, talep edilen ilmin mânâsının ne olduğunu en iyi bilen kimselerdi. Dahası, Hz.Ömer, '*fâkiheten ve ebben*' gibi konulara dalmayı, yasaklanılan tekellüf/aşırılık kabilinden saymıştı. Yine o'nun Dabî'i bu yüzden tartaklaması konumuza delâlet açısından gayet açıktır. Üstelik Hz. Ömer'in bu davranışına hiçbir kimse tepki de göstermemiştir. Selefin bu tür ilimlerle uğraşmamasının sebebi, Hz. Peygamber'in (s.) bu tür konulara girmemiş olmasından başka bir şey değildir. Eğer girseydi mutlaka nakledilirdi. Fakat nakledilmedi; bu da o'nun bu gibi konulara girmediğini gösterir.

b- …Bu şeriat ümmî bir ümmet için gönderilmiş ümmî bir şeriattır. Nitekim Hz.Peygamber (s.), "***Biz ümmî bir ümmetiz. Hesap kitap bilmeyiz. Ay (eli ile işaret buyurarak) şöyle, şöyle ve şöyledir.***"[55] buyurmuşlardır. Daha buna benzer deliller mevcuttur…

İkinci itirazınızı kayıtsız olarak kabul etmiyor ve diyoruz ki: Farz-ı kifâye olan husus sadece, mâhiyeti bilinsin veya bilinmesin, her fâsid ve bâtıl olan şeyin reddidir; şu kadar var ki, onun fâsid olduğunun bilinmesi zarurîdir, bunu da şeriat tekeffül etmiştir. Bu hususa delilimiz şudur: Hz. Mûsâ (a.s.) sihirbazların ortaya koydukları sihrin hakikatini bilmiyordu. Bununla birlikte elinde bulunan ve daha güçlü olan mucize ile sihir iptal edilmişti. Hz. Musa'nın sihrin hakikatini bilmediği şuradan belli

55 Buhârî, Savm 13; Müslim, Sıyâm 15; Ebû Dâvûd, Savm 4; Neseî, Sıyâm 17; Ahmed, 2/43.

ki, onlar insanların gözlerini boyayıp, onlara korku verip ortaya büyük bir sihir koyduklarında, o korkmuştu; eğer onun mâhiyetini bilseydi, ondan korkmazdı. Nitekim bilenler yani sihirbazlar korkmamışlardı. Yüce Allah, bunun üzerine Hz. Musa'ya: "Korkma, üstün olan muhakkak ki, sensin!" (Tâhâ 20/68) buyurmuştu. Sonra da: "***Onların yaptıkları sadece sihirbaz düzenidir. Sihirbaz nereden gelirse gelsin, başarı kazanamaz.***" (Tâhâ 20/69) buyurmaktadır. Bu ifade ile, daha önceden bilgisi olmadığı bir konuda Hz. Musa'ya bilgi verilmektedir. Eğer Hz. Mûsâ (a.s.) daha önceden bilseydi, böyle bir ihtiyaç bulunmazdı. Hz. Musa'nın esas olarak bildiği tek şey, bunların bâtıl bir dâva üzerinde oldukları idi. Bu tür konularla ilgili her meselede söylenecek söz işte bu şekilde olacaktır. (...)

Tefsir ilminin matlûp ilimlerden oluşu ile ilgili itiraza gelince, bu ilim hitaptan muradın ne olduğunun anlaşılması için lazım olan şeylerin öğrenilmesini gerekli kılar. Kelâmda neyin istendiği bilinirse, bunun ötesinde kalan şeylerle uğraşmak bir tekellüf olmaktadır. …"***Ebben***"de (Abese 80/31) Hz. Ömer'in anlamadığı şey kelimenin kendi mânâsı idi ve onu bilmemek âyetin genel mânâsının anlaşılmasına halel getirmiyordu. Çünkü genel mânâ anlaşılıyordu. Şöyle ki; Yüce Allah burada insanoğlunun yiyeceği hakkında söz etmekte ve gökten yağmur indirdiğini ve bununla tahıl, üzüm, zeytin, hurma... gibi doğrudan doğruya; yine hayvanlara otlak kılmak suretiyle de dolaylı olmak üzere insanoğlu için pek çok çeşit yiyecek çıkardığını topluca belirtmiştir. Dolayısıyla bunların detaylarını ve hangi maddeler olduklarını öğrenmek artık lüzumsuz hale gelmiştir ve insanın bunları da öğrenmesi gereği yoktur. İşte bu noktadan hareketledir ki, -Allahu a'lem- "ebben" kelimesinin mânâsının araştırılmasını Hz. Ömer tekellüf kabilinden saymıştır. Eğer öyle olmasa da, âyetin terkîbî

mânâsının anlaşılması için gerekli olsaydı, o takdirde bunu bir tekellüf olarak kabul etmez; aksine "***Onun âyetleri üzerinde düşünmeleri için...***" (Sâd 38/29) âyetinin fehvâsınca öğrenilmesi matlûp olan şeylerden olurdu."

Şatıbi tekraren; Hz. Ömer'in, kalabalık bir toplulukta ***mürselât*** ve âsifât kelimelerinin (Mürselât 77/1-2) mânâsını soran Dabî'i dövdüğünü zikrederek, bunların pratik bir fayda taşımadığını, zihinlerini karıştırmaktan başka bir işe yaramadığını hatırlatır ve devam eder:

"Şu halde "Onlar, üstlerindeki göğü nasıl yapmışız, süs*lemişiz bir bakmazlar mı?! Onda hiçbir çatlak yoktur."* (Kâf 50/6) âyetinin amelî bir neticesi olmayacak hendese ilmiyle tefsir edilmesi uygun değildir. Çünkü bu tür bir tefsir Arab'ın bilip anlamadığı şeyler kabilindendir. Kur'ân ise sadece onların dilinde ve onlarca bilinen tarzda inmiştir. ...

Pratik bir neticesi bulunmayan, araplar tarafından bilinmeyen ve şeriata nisbet edilmeye çalışılan bütün ilimler hakkında söylenecek söz aynıdır. Tabîat ilimleri ve daha başka ilimlerle uğraşanların, kendi uğraştıkları ilimlerin Kur'ân'dan alındığına dâir âyetlerle, Hz. Peygamber'in hadisleri ile istidlalde bulunma çabaları bir tekellüften (aşırılıktan) başka bir şey değildir. Mesela sayılarla uğraşanlar: "...*sayanlara sor*." (Mü'minûn 23/113) âyeti ile; hendese ile uğraşanlar: "*Allah gökten su indirdi de, vadiler kendi ölçülerince sel olup aktı*." (Ra'd 13/17) âyeti ile; astronomi ile uğraşanlar: "*Güneş ve ay, bir hesap iledir*." (Rahman 55/5) âyeti ile; mantıkçılar, küllî-olumsuz önermenin zıddının cüz'î-müsbet olduğu konusunda: "Allah hiçbir insana bir şey indirmemiştir." demekle Allah'ı gereği gibi değerlendiremediler. De ki: "... *Kitâb'ı kim indirdi*?" (En'âm 6/91) âyeti ile; yine bazı haml (atıf) ve şart türlerinin diğer şeylerle; remilcilerin: "...*size indirilmiş*

bir kitap veya intikâl etmiş bir bilgi kalıntısı varsa bana getirin." (Ahkâf 46/4) âyetiyle birlikte, Hz. Peygamber'in "...kum üzerinde çizgi çizen bir nebî vardı."[56] sözleriyle iddialarını delillendirmeye çalışmışlardır. Bu saydıklarımız ve daha başkaları iddialarını kitaplarına dercetmişlerdir ve hepsi de kendi ilimlerinin bizatihi maksûd olduğunu kesin ifade ile belirtmişlerdir. Böylece… "***Göklerin ve yerin hükümranlığını, Allah'ın yarattığı her şeyi... düşünmüyorlar mı?***" âyetinin kapsamına araplarca bilinmeyen; içlerinden kolay ve hoşgörü esasına dayalı bir dîn ile gönderilmiş bulunan bir peygamberin ümmî ümmeti ile hiç de uyum arz etmeyen felsefî ilimlerin de itibâra alınmasının girmeyeceği ortaya çıkmaktadır. Felsefe, öğrenilmesinin caiz olduğunu kabul etsek bile, kaynak bakımından zor, yolları sarp, elde edilmesi çok güç bir ilimdir. Tam bir ümmîlik içerisinde yetişen araplara hitab eden şeriatın, Allah'ın âyetlerinin, onun varlık ve birliğine delâlet eden delillerin öğrenilmesi için felsefe öğrenilmesi şeklinde bir kayıt içermesi uygun değildir. Kaldı ki, felsefe din büyükleri tarafından zemmedilmiştir…

Netice olarak diyoruz ki, pratik bir netice doğurmayan bir şey, şerîatçe matlûp değildir.

Lügat, nahiv, tefsir vb. ilimler gibi, üzerine şer'an matlûp olan bir hususun bağlı bulunduğu şeylere gelince, matlûp olan bir şeyin kendisine bağlı olduğu şey de şer'an ya da aklen matlûp olacaktır."[57]

İmam Şatıbi, pratik bir neticesi bulunmayan, ümmi peygamberin (s.) ümmi ümmetinin seviye ve lisanı ile gelen "ümmi şeriat"ın hükümlerini anlayıp yaşamada pratik

56 Müslim, Mesâcid 33; Selâm 121; Ebû Dâvûd, Salât 167; Neseî, Sehv 20; Ahmed: 2/394. Bu peygamberin İdris veya Danyâl ya da Hâlid b. Sinan olduğu söylenir. İbn Haldun ***Mukaddime***'de "Envâu medâriki'l-ğayb" bahsinde açıklamıştır.

57 Şatıbî, ***Muvafakât***, 1/43-47.

bir fayda sağlamayan ilimlerin ve bu arada felsefenin öğrenilmesine, özellikle de bu tür ilimleri Kur'ân'ın anlaşılmasına vasıta kılmaya sıcak bakmamaktadır. Bu tavır, ilmi çalışmaları sınırlamak anlamına gelmez; bilakis, birçok ilim dalını Kur'ân'la telif etme veya o ilimler için Kur'ân'dan deliller ve gerekçeler üretme gayretlerine set çeker.

Kur'ân'ı Anlamada İmam Şatıbî'nin "Şeriatın Ümmiliği" Prensibi

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Endülüslü büyük âlim Ebû İshak Şatıbî'nin (öl.1388) ***el-Muvafakât*** isimli eseri, Kur'ân'ı anlama konusunda köşe taşı niteliğinde bir kaynaktır. Yukarıda genişçe alıntı yaptığımız konuların ardından, şimdi meselenin özüne; "Şeriatın Ümmiliği" konusuna gelmiş bulunuyoruz. İmam Şatıbî'nin bu konu başta olmak üzere Kur'ân'ı anlama ve yaşama konusundaki tespitleri, kendisinden sonra gelen birçok ilim adamını etkilemiştir. *Mehasinü't-Tevil* isimli tefsirin yazarı Suriyeli alim Cemaleddin el-Kasımî (1866-1914) bunlardan biridir. Elinizdeki çalışmanın usûl açısından mihverini de, Şatıbî'nin "Şeriatın Ümmiliği" konusundaki tespitleri oluşturmaktadır.

Şatıbi, mübarek şeriatın "ümmi" oluşunu, ilk muhataplarının "ümmi" oluşu ile izah eder:

"İlk muhataplar ümmi olduğu için, kutlu İslâm şeriatı da ümmidir. Şâri' Teâlâ'nın şeriattan gözettiği maksatların gerçekleşebilmesi için en uygun yol da budur." der ve delillerini şöyle sıralar:

1) Gerek mana ve gerekse lâfız bakımından bu hususa delalet eden nasslar: Mesela, *"Ümmi kimseler arasından, kendilerine âyetlerini okuyan, onları arındıran, onlara Kitab'ı ve hikmeti öğreten bir Peygamber gönderen*

O'dur…" (Cum'a 62/2); ***"Allah'a ve haber getiren ümmi Peygamberine inanın…"*** (A'râf 7/158) âyetleri ile "Ben ümmi bir ümmete gönderildim."[58] hadisini burada hatırlayabiliriz. İslâm ümmetine "ümmî" denmesinin sebebi, daha önce geçen kavimlerin ilimlerine sahip olmamaları yüzündendir. "Ümmî" kelimesi; Arapça'da anne anlamına gelen "ümm" kelimesinin ism-i mensûbudur ve 'anasından doğduğu gibi kalan, okuma yazma öğrenmeyen, ilk yaratıldığı konumunu muhafaza eden' anlamına gelmektedir. Bir hadis, "Biz ümmi bir ümmetiz; hesap kitap bilmeyiz. Ay böyledir, böyledir ve böyledir."[59] şeklindedir. Bu hadiste Hz. Peygamber (s.), "ümmilik" vasfını açıklamış ve ondan maksadın 'hesap kitap bilmeme' yani bunlarla ilgili ilimlere sahip bulunmama olduğunu belirtmiştir. ***"Sen daha önce bir kitaptan okumuş ve elinle de onu yazmış değildin. Öyle olsaydı, batıl söze uyanlar şüpheye düşerlerdi."*** (Ankebût 29/48) âyetinde de aynı anlamda kullanılmıştır. Bu türden olan ve ilk muhatapları ümmi olduğu için İslâm şeriatının da ümmi olduğunu ortaya koyan, Kitap ve Sünnetten pek çok delil bulunmaktadır.

2) Ümmi peygamber Hz. Muhammed'in özel olarak Araplara, genel olarak da bütün insanlığa getirdiği İslâm şeriatı ya ümmi olacak yani anlaşılması ve yaşanabilmesi için belli bir ilim ve tahsile ihtiyaç duyulmayacak şekilde gelecekti, ya da öyle olmayacaktı. Eğer onların belli bir ilim, tahsil ve ihtisasa ihtiyaç duyulmadan anlayabilecekleri ve tatbik edebilecekleri şekilde gelmişse, işte bu özelliğe şeriatın ümmî oluşu ya da ümmîlerin şeriatı oluşu denmektedir. Eğer böyle değilse, o zaman şeriatın, muhataplarca bilinmeyen ve anlaşılmayan bir şekilde inmiş olması gibi bir netice lazım gelecektir. Bu ise şeriatın özüne, onun

58 Tirmizi, Kur'ân, 9; Ahmed, 5/132.

59 Buhari, Savm, 13; Müslim, Sıyam, 15.

konuluş şekline aykırıdır. Şeriatın, mutlaka muhatapların anlayabileceği bir şekilde olması gerekir. İlk muhataplar olan Araplar ümmî idiler. Öyle ise onlara indirilen şerîat da ümmi olacaktı.

3) İslam şeriatı eğer Arapların o günkü seviyelerinde olmasaydı, o zaman onlar için mucize olmazdı. Kur'ân'ın meydan okuyuşu karşısında: "Bu bizim seviyemizde değil ki, bizim sözümüze benzemiyor, bizce bilinen türden değil; bizim sözlerimiz bizce biliniyor ve anlaşılıyor, bu ise bilinmiyor ve anlaşılmıyor…" gibi ifadelerle mazeret belirtmeleri mümkün olur ve o haliyle Kur'ân onları acze düşüren bir mucize özelliği arz etmezdi. Âyette, ***"Biz bu Kur'ân'ı yabancı bir dille ortaya koysaydık, 'Âyetleri uzun açıklanmalı değil miydi? Bir Arab'a yabancı bir dille söylenir mi?' derlerdi."*** (Fussilet 41/44) buyurulmakta ve şayet Kur'ân Arapça indirilmeseydi, Arap olan ilk muhataplarının haklı mazeretleri olurdu, denilmektedir. Arap müşrikler, "Muhammed'e elbette bir insan öğretiyor." (Nahl 16/103) deyince; Yüce Allah, ***"Kasd ettikleri kimsenin dili yabancıdır. Kur'ân ise fasih Arapça'dır."*** (Nahl 16/103) diyerek iddialarını reddetmiştir.[60]

Kur'ân'ın ilk muhataplarının konumundan hareketle yapılan bu izahlar, bugün ve yarınlar için hayatiyetini korumaktadır. Demek ki; kullarını en iyi bilen Rabbimiz, ilk muhatapların ümmi oluşlarını ve onların bilgi ve anlayış seviyelerini gözeterek Kur'ân'ı herkesin anlayacağı ortalama bir dil, seviye ve üslûpla indirdi ve hitap tarzını da bütün zamanlar ve mekânlar için geçerli kıldı. Dolayısıyla, Kur'ân'ın "ümmi" vasfını ihmal ederek, şu veya bu mülahaza ile, onu ancak azınlık bir grubun anlayabileceğini, halk çoğunluğunun ise onu anlayamayacağını iddia etmek, Din'i zorlaştırmak hatta Kur'ân'ı halktan ve hayattan uzaklaştır-

60 Şâtıbî, ***Muvâfakât***, 2/65-67.

mak anlamına gelir ki, buna hiç kimsenin hakkı yoktur. Şâtıbî, Kur'ân'ın ilk muhataplarının ve aslında bugün de aynı şekilde Kur'ân'a muhatap olan insanların bilgi ve anlayış seviyesinin Kur'ân'da gözetildiğine dair örnekler verir:

"İslâm, onların anladıkları tarzda ve gök, yer, dağlar, bulutlar, bitkiler gibi bildikleri şeylerden istifade ile tevhîd (Allah'ın birliği) delillerini, aynı şekilde âhiret ve nübüvvet (peygamberlik) delillerini getirdi ve onlara anlayacakları şekilde hitap etti… Yüce Allah, onların üzerinde olan nimetlerini belirtmiş, halihazırda bulunan ve gelecekte elde edecekleri nimetlerini bildirmiş, cennet nimetleri ve çeşitlerini anlatırken onlarca dünyada bilinen nimet çeşitlerini kullanmış; ancak bu nimetlerin dünyada iken verdikleri sıkıntı ve eziyetlerin hiçbirisinin cennet nimetlerinde olmadığını vurgulamıştır:

"Onlar dikensiz sedir ağaçları, salkımları sarkmış muz ağaçları, uzamış gölge altında, çağlayarak akan sular kenarlarında; bitip tükenmeyen ve yasak da edilmeyen bol meyveler arasında; yüksek döşekler üzerindedirler. Biz ceylan gözlüleri defterleri sağdan verilenler için yeniden yaratmışızdır; onları bakire, eşlerine düşkün ve hepsini bir yaşta kılmışızdır." (Vakıa 56/28-38)

Allah bu ve benzeri âyetlerde, cennet yiyecek ve içeceklerini onların bildiği türlerle açıklamıştır: Su, süt, içki, bal, hurma, üzüm ve benzeri bildikleri meyve ve yiyecek isimlerini kullanmış; onların bilmedikleri yabancı meyve ve yiyeceklerden olan ceviz, badem, elma, armut gibi isimleri kullanmamış, bilâkis bunları "meyveler" kelimesi içinde mevcut kılmıştır."[61]

İmam Şatıbî, bu çerçevede, bazı insanların zaman zaman sınırı aştıklarını ve -önceki bölümlerde de değinildiği üzere- Kur'ân'ı çeşitli ilimlerle telif etmeye kalkıştıklarını hatırlatarak onlara cevap verir:

61 A.g.e., 2/75-76.

"Birçok insan Kur'ân üzerindeki iddialarında sınırı aşmışlar ve ona tabiat ilimleri, matematik ilimleri, mantık, ilm-i hurûf vb. gibi öncekilerin-sonrakilerin bütün ilimlerini yüklemişlerdir… Kaldı ki, sahabe, tabiîn ve onları takip eden nesillerden oluşan selef-i sâlihîn, Kur'ân'ı ve Kur'ân ilimlerini, Kur'ân'da bulunan esrarı en iyi bilen kimselerdi; bununla birlikte onlardan hiçbir kimsenin bu iddia doğrultusunda söz ettiği bize ulaşmamıştır…"[62]

Doğrusu, o dönemlerde olduğu gibi, günümüzde de, Kur'ân'ı çeşitli bilimlerle telif etme çabalarına sıklıkla rastlamaktayız. "Hayatın kitabı" olan Kitab-ı Mübîn, bugün neredeyse bir bilimler ansiklopedisine dönüştürülmek istenir gibidir. Genelde Kur'ân'ın hak kitap olduğunu, bilimsel verilerin de O'nu desteklediğini ispatlamak sadedinde gösterilen bu tür iyi niyetli çabalar, çoğunlukla zorlama yorumlar içermekte ve bilerek ya da bilmeyerek Kur'ân'ı hayatın dışına itmektedir. Dahası, Kur'ân-ı Kerîm'i içinden çıkılması mümkün olmayan esrarengiz hesapların, rakamların, gelecek okumalarının malzemesi yapmak, Kur'ân'ın yaşanan hayatla bağlantılarını büsbütün koparmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'in Dili, Muhataplarının Müşterek Seviyesini Gözeten Ortalama Bir Dildir

Yine aynı şekilde, Kur'ân âyetlerine ve kavramlarına, ilk muhataplarının ve insanların genelinin bildiği ve anladığı manaların dışında zorlama anlamlar yüklemeyi de Şatıbî doğru bulmaz. Ona göre; sözü doğru anlamak ve ona doğru anlam verebilmek için verilecek anlamların bütün Araplarca anlaşılabilir olması gerekir. Söze gerek lafız ve gerekse anlam bakımından Arapların tümü tarafından anlaşılamayan mânâlar yüklemek gibi bir zorlama caiz de-

62 *A.g.e.*, 2/76.

ğildir. Çünkü bütün insanlar anlayışta -ki teklif bunun üzerine gelmektedir- aynı seviyede değillerdir, birbirlerine yakın da değillerdir. Bütün insanlar ancak müşterek olan hususlarda birbirlerine yaklaşırlar. İnsanların dünyadaki maslahatları da işte bu yolla gerçekleşir. Onlar (ümmî Araplar) hiçbir zaman ne sözlerinde ne de işlerinde derine dalmaz, külfete girmezlerdi. Ancak maksadın ihlâl edilmemesi ölçüsünde titizlik gösterirlerdi. Bunun yanında özel bazı durumları yine belirli insanlar için kastettikleri olurdu. Bunlar gizli kinayeler, uzak rumuzlar gibi çoğunluğa gizli kalan, fakat kasdedilen kimse tarafından anlaşılan şeylerdi. Bunların dışında konuşulan söz, yapılan iş herkes tarafından anlaşılacak bir şekil ve tarzda idi. Dolayısıyla, eğer bu kaideye riâyet edilmezse o takdirde Araplarca bilinen hususlar dışına çıkılmış olur.

Yine ona göre; Kitap ve Sünnet'in de bu şekilde anlaşılması gerekir. Onlara verilecek anlamlar bütün Araplarca anlaşılabilen mânâlar olmalıdır. Bu yüzdendir ki Kur'ân **yedi harf** üzerine indirilmiş ve böylece bütün lehçeler onda birleşmiş ve dolayısıyla bütün kabilelerin onu anlaması temin edilmiştir.

Şatıbî, devamla der ki: "Yükümlü kılma (teklif) esası da bu kaide dışına çıkamaz. Çünkü ne zayıf güçlü gibi, ne küçük büyük gibi, ne de kadın erkek gibidir. Bunların her birinin geçerli olan âdet-i ilâhîye içerisinde varabilecekleri son bir sınır vardır. Bununla birlikte teklif getirilirken bunların hepsinin müştereken güç yetirebilecekleri bir seviye esas alınır ve artık üzerlerine konulan bu yükümlülüklerle getirilen deliller, güzel öğütler vb. yollarla ilzam edilirler. Eğer Allah dileseydi onları takat üstü yükümlülüklerle mesul tutar, herhangi bir ikna edici delil de getirmez, nasihat ya da hatırlatmada da bulunmazdı; anlayamadıkları şeyi anlamakla yükümlü tutar, bilemeyecekleri şeyin bilgisini isterdi. Onun üzerine hiçbir kimsenin kısıtlılık getirmesi

mümkün değildir. Çünkü her şeyin Mâliki olan Allah'ın hücceti her zaman için vardır: *"Üstün delil Allah'ın delilidir."* (En'âm 6/149) âyeti bunu söyler. Ancak Yüce Allah böyle yapmamış, onlara bildikleri yol ve şekillerle hitap etmiş, onlara güçleri yetebilecek olan şeyleri yüklemiş, bunu yaparken de içlerindeki eğrilikleri düzeltecek, zaaflarını ortadan kaldıracak, azim ve sebatlarını artıracak metotlar kullanmıştır: Bu zümreden olmak üzere onlara hitap ederken bazen korkutucu bazen de müjdeleyici üslup kullanmış, bazen güzel mevizeler (kıssalar) anlatmak ve böylece ruhlarını okşamak istemiş; geçmiş milletlerin yaşantılarını anlatmış ve onlar üzerindeki sünnet-i ilâhînin tecellîsini açıklamış, daha başka üslûplar kullanmıştır. Böylece onların, eskilerin durumunu öğrenmek suretiyle bu tür yükümlülüklerle sadece kendilerinin yükümlü tutulmadığını, bu yükümlülüklerle herkesin mesul tutulduğunu anlamalarını ve bu yüzden bir sıkıntı duymamalarını istemiş; hatta geçmiş milletlere nisbetle yükümlülüklerinin azaltıldığını, ancak tahammülüne güçlerinin yettiği konularda onlarla müşterek olduklarını, fazilet ve sevaplarının ise katlandığını belirtmiştir. Allah her şeyi bilen ve her şeyi yerli yerince yapandır."[63]

Şatıbî, buna delil olarak şu hadîse yer verir: Rasûlüllah (s.) Cibril ile karşılaştı. Ona:

- "Ey Cibril! Ben ümmî bir ümmete gönderildim; onlar içerisinde koca karılar, yaşlı erkekler, çocuklar, cariyeler, hayatında hiçbir kitap okumamış insanlar var" dedi. Cibril:

- "Ey Muhammed! Kur'ân yedi harf üzerine indirilmiştir." diye cevap verdi.[64]

"Sözün özü" der Şatıbî; "bu konuda yapılması gereken

63 A.g.e., 2/82-84.

64 Tirmizî, Kur'ân, 9. Bkz: Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân, 5; Müslim, Müsâfirîn, 272; Muvatta, Kur'ân, 5.

şey, şeriatı anlamaya çalışırken ona ümmî Araplarca anlaşılabilecek anlamlar verilmesi ve dilin müşterekliğinin korunması olacak; ona çoğunluğun anlamadığı anlamlar yüklenmeye kalkışılmayacaktır."[65]

İmam Şatıbi, bu konuda sözün özünü ifade etse de, insanların ortalama anlayış seviyesinin gözetilmesi gerektiği konusunu özel bir **fasıl**la ele alır ve şu izahlarda bulunur:

"Hem itikadî hem de amelî mükellefiyetlerin, ümmî bir insanın kavrayabileceği bir düzeyde olması gerekir ki, mükellef onun hükmü altına girebilsin. İtikadî yükümlülükler, kavranması kolay, akla yatkın olmalıdır. Öyle ki, **keskin zekâlı olsun, kalın kafalı olsun herkes tarafından anlaşılabilir düzeyde olmak durumundadır. Çünkü eğer sadece üstün vasıflı insanlar tarafından kavranabilecek düzeyde olsaydı, o durumda şeriat ne genel olurdu ne de ümmî...** Şu halde, şeriatın öğrenilmesini ve inanılmasını isteyerek getireceği itikâdî yükümlülüklerin de mutlaka kolay anlaşılır olması gerekir.

Eğer şeriatın getireceği itikâdî yükümlülükler, belirttiğimiz şekilde olmazsa, o zaman büyük çoğunluğa nisbetle takat üstü yükümlülük gibi bir netice lâzım gelir. Halbuki, şeriatta böyle bir yükümlülük mevcut değildir. Bu noktadan hareketledir ki, şeriat Rabbânî konuları açıklarken anlaşılabilecek bir ifade ve üslup kullanmış, herkesçe anlaşılamayacak konuları bırakmış, isim ve sıfatlarını gerekleriyle tarife çalışmış, (Allah'ın zâtı üzerinde değil) mahlûkât üzerinde düşünülmesine teşvikte bulunmuş ve benzeri tavırlar göstermiştir. Bunun dışında işin karıştırılmasına sebep olabilecek konuları da *"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur"* (Şûrâ 42/11) şeklindeki genel bir tenzih kaidesine havale etmiştir. Akılların kavrayamayacağı konuları gündeme getirmemiş, onlar hakkında sükût geçmiştir...

65 Şâtıbî, a.g.e., 2/84.

Bu konuya ışık tutacak bir diğer delil de şudur: Sahabenin bu tür konulara daldıklarına dair bize herhangi bir bilgi ulaşmamıştır. Dolayısıyla bu konulara dalanlara, tekellüfe girenlere tutunabilecekleri bir asıl olacak onlardan gelen hiçbir şey yoktur. Bizzat şeriatın sahibi Hz. Muhammed'den de bu konuda hiçbir şey gelmemiştir. Sahabe neslinden sonra gelen tabiîn de, aynen onların yolunu tutmuşlardır. Aksine Hz. Peygamber'den ve ashâbdan bu konuda bize ulaşan haberler, bu tür meselelere dalınmaması ve onlardan uzak durulması doğrultusundadır. Bir hadiste şöyle buyrulur: "İnsanlar münakaşa edip duracaklar ve birbirlerine: 'Allah, her şeyin yaratıcısıdır. Peki, Allah'ı kim yarattı?' diye soracaklar."[66] Fazla soru sormak, faydası dokunmayacak hususlarda (mâlâyanî) tekellüfe girmek hem itikâdî konularda hem de amelî konularda genel olarak yasaklanmıştır. İmam Mâlik, önceki nesillerin, pratik bir değeri olmayan konularda söz etmekten hoşlanmadıklarını bildirmiştir...

Buna göre, bu gibi konularda araştırma yapmak, çoğunluk insanların anlayamayacağı neticeler çıkarmaya çalışmak, ümmî İslâm şeriatının konuluşunun ruh ve gereklerinden uzaklaşmak olur. Allah bilir ya, nefisler, kendilerinden istenilmeyen şeyi öğrenmek için gemi azıya almakta ve sonunda da kaçınılmaz olan karanlıklar içine düşmektedir… Fırka ve mezheplerin tümü ya da büyük çoğunluğu, işte hep bu tür insanların üstlerine elzem olmayan hususlara dalmaları sonucunda ortaya çıkmıştır.

Amelî konulara gelince; bu konularda ümmîliğe riâyet prensibi sonucu olmak üzere, yükümlülükler herkesçe belirgin ve açık olan şeylere bağlanmış, kesin isabet istenmemiş işlerin yaklaşık olarak yerine getirilmesi ile yetinilmiştir. Meselâ, namaz vakitleri herkesçe gözlenebi-

66 Buhârî, Bed'ul-halk.11; İtisâm, 3; Müslim, İman, 214-217.

len gölge boyu, fecrin doğuşu, güneşin doğuş ve batışı, şafakın batışı gibi hissî olaylara bağlanmıştır. Aynı şekilde oruç hakkındaki: *"Beyaz iplik siyah iplikten sizce ayırdedilinceye kadar yiyin, için…"* (Bakara 2/187) âyetindeki beyaz iplik ve siyah iplik kelimelerini hakikat anlamında anlayanlar olunca, *"tan yerinde"* kaydı getirilerek ilâhî maksadın herkes tarafından anlaşılması sağlanmıştır. Hadiste de hep ümmî açıklamalar getirilmiştir. Meselâ: *"Gece şuradan yönelmeye, gündüz de şuradan uzaklaşmaya başladığında, güneş de battığında oruçlunun iftar vakti girmiş demektir."*[67] *"Biz ümmi bir ümmetiz; hesap kitap bilmeyiz. (Elleriyle işaret ederek) Ay böyle ve böyledir"*[68] *"Hilâli görmedikçe oruca başlamayın. Onu görmedikçe bayram da yapmayın. Eğer hava bulutlu olur (da hilali göremezseniz) o zaman sayıyı (Ramazan ayını) otuza tamamlayın."*[69] hadislerini örnek olarak alabiliriz. Allah bizden, gerek namaz ve gerekse oruç için, güneşin hilâlle birlikte ayın konaklarındaki seyri hesabını esas almamızı istememiştir. Çünkü bu Araplarca bilinmeyen şeylerdendi, onların sahip oldukları ilimler arasında böyle bir ilim yoktu; üstelik böyle bir hesap ilmini esas alma ince bir işti ve ona ulaşma zordu... Bu durumda, şeriatta belirlenen sınırlardan çıkmak, onun getirdiği ve istediği şeylerin ötesinde daha başka şeyler aramaya kalkışmak doğru değildir; böyle bir tavır doğru yoldan sapmaya götürecek, ayakların kaymasına sebep olacaktır."[70]

Evet, Kur'ân-ı Kerim, nazil olduğu dönemden bugüne ve yarına, muhatabı olan insanların müşterek/ortalama anlayış seviyelerini esas almış ve bütün insanlığın ilahi haki-

67 Müslim, Sıyam, 51; Tirmizî, Savm, 12.

68 Buhârî, Savm, 13; Müslim, Sıyâm, 15...

69 Buhârî, Savm, 5, 11; Müslim, Sıyâm, 6-9.

70 Şatıbî, a.g.e., 2/86-88.

katleri kolayca anlayıp, o mutlak doğrular istikametinde hayatlarını düzene koymaları ve ebedi mutluluğa ermeleri için gelmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm, Herkes Tarafından Anlaşılsın Diye İndirilmiştir

Kur'ân-ı Kerîm'in herkes tarafından kolayca anlaşılıp uygulanması esastır. Bu esasın üç izahı vardır.

Bir kere; Allahu Teâlâ, Kitâb-ı Kerîm'inde "Ey insanlar!" ve "Ey iman edenler!" şeklinde doğrudan ***"insanlara"*** ve ***"inananlara"*** hitab eder; **uzmanlara**, **alimlere** veya **din adamları sınıfına** değil. Kur'ân sayfalarını şöyle bir karıştıran herkes, bu gerçeği kolayca fark eder. Bu gerçek, hiçbir zaman ilim ehlinin bilgi, tecrübe ve araştırmalarından yararlanmamak anlamına gelmez. Ancak, tekrar hatırlatalım ki, **Kur'ân'ın doğrudan muhatabı** "**nâs**" **yani insanlar**dır.

İkincisi; Allah âdildir ve asla kullarına zulmetmez. Kur'ân'ın bizim anlayış seviyemizin üzerinde, ağır ve kavranılması güç bir kitab olduğunu söylemek ise, hâşâ Allah'a zulüm izafe etmek olur.

*"Allah size **kolaylık** ister; **zorluk** istemez."* (Bakara 2/185)

*"Allah, kimseye **gücünü aşan bir yük/sorumluluk** yüklemez."* (Bakara 2/285 ve ayrıca 286)

*"İnsan zayıf yaratılmış olduğundan, **Allah sizden yükü hafifletmek ister**."* (Nisâ 4/28)

*"O peygamber onların **ağır yüklerini** indirir, **zor teklifleri** hafifletir."* (A'râf 7/157)

*"Allah, dinde sizin için bir **zorluk** kılmamıştır."* (Hac 22/78; ayrıca Mâide 5/6)

Üçüncüsü; insanları dünya ve ahiret mutluluğuna kavuşturmak, onların yanlışlara düşmesini önleyip iyi ve güzel davranışlarda bulunmasını sağlamak, insan ve top-

lum hayatını a'dan z'ye düzenlemek amacıyla gönderilmiş olan bir dinin **herkesçe "anlaşılabilir" ve "kavranabilir"** ilkeler ve kurallar ortaya koyması, tabiatının gereğidir. Kur'ân'ın mesajı kapalı, anlaşılmaz ve soyut olamaz.

Ayrıca; **Kur'ân-ı Mübîn**; apaçık ve anlaşılır bir kitâb olduğunu, insanlığın kurtuluşuna vesile olmak için, Allah katından, tüm insanların anlayabileceği şekilde basitleştirilerek indirildiğini sıkça ihtar eder:

Kur'ân'ın **"apaçık"** ve **"anlaşılır"** olduğu, genellikle sûrelerin başlarında hep tekrarlanır durur: *"İşte bunlar, **apaçık** Kitâb'ın âyetleridir. Anlayasınız diye onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik."* (Yûnus 12/1-2) *"Tâ, Sin. Bunlar, Kur'ân'ın ve **apaçık** Kitâb'ın âyetleridir."* (Neml 27/1; ayrıca 5/15; 11/1,2; 15/1; 26/2; 28/2; 42/2; 43/2)

O ***"apaçık Kitab"***ın, **âyetleri** de ***"apaçık"***tır: *"İman edip salih amellerde bulunanları **karanlıklardan nûra** çıkarması için **Allah'ın apaçık âyetlerini** size okuyan bir peygamber gönderdik."* (Talak 65/11)

O, bütün insanların gayet kolaylıkla anlayacakları, kolaylaştırılmış mesaj ve açıklamalarla doludur:

Kavrayabilen ve öğüt alıp düşünebilen bir topluluk için **âyetleri birer birer açıklanmıştır**. (En'âm 6/98, 114, 126; Âl-i İmran 3/138; Hûd 11/1; Nahl 16/89; ayrıca2/99,195; 6/59; 16/89, 103; 22/16; 24/46; 36/69; 57/9)

Kur'ân'da insanlar için **her örnekten çeşitli açıklamalar** vardır. (Kehf 18/54; ayrıca 6/55-56, 126; 41/2-3)

Ve O, insanlar anlasın diye **kolaylaştırılmıştır.** *"Yemin olsun! Bu Kur'ân'ı düşünüp öğüt almak için **kolaylaştırdık**. Yok mudur öğüt alan!"* âyeti Kamer sûresinde dört kez (54/17,22,32,40) tekrarlanır.[71]

Bu konuda Hindistanlı büyük âlim ve müceddid **Şah Veliyyullah Dehlevî** şöyle der:

71 Geniş bilgi için bkz: Abdullah Yıldız-Şemseddin Özdemir, ***Kur'ân'ı Anlamaya Giriş***, s. 85-117.

"Bilinsin ki, **Kur'ân'ın inmesinden maksûd, Arab'dan-Arap olmayandan, şehirliden-köylüden bütün insan tâifelerini arınmış ve hâlis kılmaktır**. Bunun için ilâhî hikmet, Allah'ın nimetlerini hatırlatıp öğüt vermekte, Âdemoğullarının **bilmekte olduklarından daha fazlasıyla hitab etmemeyi ve bir şeyi eşeleme ve araştırmada fazla aşırı gitmemeyi** gerektirdi. Allah'ın isimleri ve sıfatları hakkındaki kelâm, ilâhî felsefeye dalmadan, kelâm ilmini elde etmek için uğraşmadan, fıtratın aslında insan fertlerinin yaratılmış bulundukları idrak ve fetânetle anlaşılması ve kavranılması mümkün olacak bir tarzda geldi.(...) Yüce Allah, kendisinin ihsanı olan nimetlerden ve kudretinin âyetlerinden, **şehirli-bedevi, Arap-gayrı Arap herkesin anlamakta eşit olacakları şeyleri** seçmiştir."[72]

Yine Hindistanlı müslüman düşünür **Seyyid Abdüllatif** de, Kur'ân'ın herkes tarafından kolayca anlaşılabilen bir kitab olduğunu söyler:

"**Kur'ân hiçbir teknik tabir kullanmamıştır**. O, bir köle olarak gücü yettiğince koyun sürüsünü güden cahil siyahi bir çocuğun bile anlayabileceği bir kitabdır."[73]

Bu özellikleri sebebiyledir ki, Kur'ân'ın ilk muhatapları olan her kesimden insanlar, onu anlamakta hiç zorlanmadılar. Zira, İlahi Kelâm, 'kavratmaya çalıştığı mesajın tüm derinliğine rağmen, üslûbu beliğ, fasih ve bir o kadar da açık ve anlaşılır bir mahiyet taşımaktaydı. Hukuki metinler gibi kuru ve soğuk, felsefi metinler gibi karmaşık ve usanç verici değildi. Belağatın zirvesine çıktığı halde, o da hitap ettiği insanların günlük hayatlarında kullandıkları dili kullanıyordu. Söylemek istediklerini kinaye, teşbih, istiâre ve darb-ı mesellerle derinleştiriyor, tarihten ve gündelik hayattan aldığı misallerle ifadelerini zenginleştiriyor,

72 Şah Veliyyullah Dehlevî, ***Fevzü'l-Kebîr***, s. 25-26.

73 Seyyid Abdüllatif, ***Kur'ân'ın Zihni İnşası***, s. 23.

duygusal içeriği yoğun temsil ve tasvirlerle en soyut hakikatleri bile 'yaşanılır, hissedilir ve kolayca anlaşılır tablolara dönüştürüyordu'.[74]

Kur'ân'ı Anlamak Farzdır

Şeyhülislam İbn Teymiyye, ***Külliyât***'ının 'Merakeş Fetvası' bölümünde, "Kur'ân'ı Anlamak Farzdır" alt başlığı ile, Kur'ân-ı Kerim'in herkesçe anlaşılır bir kitab olduğunu altı maddede ispatlar. Özetle:

1) Yüce Allah'ın insanlar üzerinde yarattığı genel adet, onlara indirilen Kur'ân'ın lafız ve anlamına itina göstermelerini, hatta anlamına daha fazla özen göstermelerini gerektirir. Herhangi bir ilim kitabını okuyan kimse mutlaka onu anlamak ve kavramak için okuyorsa, Allah'ın kendilerine indirdiği hidâyete onunla erdirdiği, hakkı ve batılı, hayrı ve şerri, hidâyet ve dalaleti, doğruluk ve sapıklığı kendisiyle öğrettiği Kur'ân'ı okuyanlar onun anlamına nasıl itina gösterip anlamaya çalışmasın?

Gerçek şu ki, (ashabın) onu anlama ve kavrama arzuları bütün arzulardan daha büyüktür. Bir öğrenci öğretmeninden bir söz işittiğinde, onu anlamaya çalışıyorsa, Allah'ın kelamını Allah'tan tebliğ eden kişiden (Rasûl'den) işitenler nasıl anlamaya çalışmasın? Hatta Hz. Peygamber'in onlara Kur'ân'ın manalarını öğretme arzusunun, harflerini öğretme arzusundan daha büyük olduğu da bir gerçektir. Çünkü manaları anlamadan harfleri öğrenmek mümkün değildir. Zira **lafız, ancak mânâ için öğrenilir**.

2) Allah (c.c.) birçok yerde insanları Kur'ân'ı **anlama, kavrama, inceleme ve düşünmeye** teşvik eder:

*"Bu Kur'ân, **âyetlerini inceden inceye düşünsünler ve temiz akıl sahipleri öğüt alsınlar** diye sana indirdiğimiz feyz ve bereket dolu bir kitabdır."* (Sâd 38/29)

74 Dücane Cündioğlu, ***Anlamın Tarihi***, s. 71-72.

"***Onlar Kur'ân'ı derinlemesine düşünmezler mi? Yoksa kalpleri kilitli midir?***" (Muhammed 47/24)

"***Kur'ân'ı hâlâ durup düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkasından gelseydi onda çok çelişkiler bulurlardı.***" (Nisâ 4/82)

"Onlar o sözü (Kur'ân'ı) ***iyice düşünmediler mi?*** *Yoksa onlara önceki atalarına gelmeyen bir şey mi geldi? Veya peygamberlerini tanımadılar da, bu yüzden mi onu inkar ediyorlar?"* (Mü'minûn 23/68-69)

Yüce Allah kafirleri ve münafıkları Kur'ân'ı anlamaya, düşünüp kavramaya teşvik ettiğine göre, anlamını kafir ve münafıkların anlamasının da mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Kafir ve münafıklar onun anlamını anlayabiliyorsa, mü'minlerin anlaması neden mümkün olmasın?!

3) Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Biz onu ***anlamanız için*** *Arapça bir Kur'ân olarak indirdik."* (Yûsuf 12/2)

"Apaçık kitaba andolsun ki, ***akletmeniz için*** *onu Arapça bir Kur'ân yapmışızdır."* (Zuhruf 43/3)

Yüce Allah, **anlamaları ve akletmeleri için** Arapça olarak indirdiğini açıklamıştır. Anlamak ve akletmek de ancak **mânâlarını bilmekle** olur.

4) Allah, Kur'ân'ı **anlamayanları kınayarak** şöyle buyurmuştur:

"Kur'ân okuduğun zaman senin ile ahirete inanmayanlar arasına ***önleyici bir perde*** *çekeriz.* ***Kalplerinin üzerine, onu anlamalarına engel olacak örtüler çektik ve kulaklarına ağırlık koyduk****. Kur'ân'da Rabbini bir tek olarak andığın zaman onlar ürkerek arkalarına dönüp kaçarlar."* (İsrâ 17/45-46)

"Bunlara ne oluyor ki, hiçbir sözü ***anlamaya*** *yanaşmıyorlar."* (Nisa 4/78)

Mü'minler de Kur'ân'ı anlamazsa, Allah'ın kınadığı bu durumda kafir ve münafıklara ortak olurlar.

5) Yüce Allah, işittiği zaman bu işitmeden nasibi, **mânâları anlamadan ve onlara tabi olmadan sadece sesleri işitmek**ten ibaret olanları kötülemiş ve şöyle buyurmuştur:

*"Uyarılan kâfirlerin durumu, çobanın bağırtısını duyduğu halde, onun **söylediğini anlamayan** hayvanların durumu gibidir. Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Bu yüzden **akledemezler**."* (Bakara 2/171)

*"Yoksa çoklarının söz dinlediklerini veya **aklettiklerini** mi sanırsın? Şüphesiz onlar sığır gibidir, belki daha da sapık yolludurlar."* (Furkan 25/44)

*"Onlar arasında seni dinleyenler vardır. Sonra senin yanından çıkınca bilgili kimselere **'az önce ne demişti?'** diye sorarlar. İşte bunlar Allah'ın kalblerini mühürlemiş olduğu, kendi heveslerine uyan kimselerdir."* (Muhammed 47/16. Bu konuda daha birçok âyet vardır.)

Münafıklar, Hz. Peygamber'in sesini işitmiş ve anlamadan: *"Az önce ne söyledi?"* diye sormuşlardır. Rasûlüllah'ın sözlerini anlamayanların sözüdür bu. Onun için Yüce Allah, *"İşte bunlar Allah'ın kalblerini mühürlemiş olduğu ve kendi heveslerine uyan kimselerdir."* buyurmuştur.

Önceliği kazanmış ensar ve muhacirlerin ve onların yolunu iyilikle izleyenlerin Kur'ân'ı anlamadıklarını söyleyenler, onları Allah'ın kötülediği bir şeyde kâfir ve münafıklar gibi tutmuş olurlar.

6) Ashâb-ı kirâm, Kur'ân'ı, tâbiîne tefsir etmişlerdir. Mesela Mücâhid, "Kur'ân'ı başından sonuna kadar İbn Abbas'a arzettim, her âyeti ayrı ayrı ondan sordum." der. Süfyân es-Sevri de: "Tefsir Mücahid'den gelirse o sana yeter." der. İbn Mesûd: "Kur'ân'ı benden iyi bilen, develerin gidebileceği bir kişi bilsem ona giderim." demiştir. İbn Mesûd'un ve İbn Abbas'ın ashâbı da onlardan miktarını

ancak Allah'ın bildiği kadar tefsir nakletmiştir. Bu konuda ashâb ve tâbiînden nakiller çoktur.[75]

Bütün bu bilgiler, Kur'ân'ın herkes tarafından kolayca anlaşılabilir bir kitab olduğunu ve özellikle de onun ilk muhatapları olan neslin Kitabullah'ı en iyi ve en doğru şekilde anladıklarını gösterir.

Öyleyse; ashâb-ı kiramın Kur'ân-ı Kerîm'i nasıl anmaya çalıştıklarını örnekleriyle görmeliyiz.

75 İbn Teymiye, ***Külliyât***, c.5, s. 127-130'dan özet.

2. Bölüm
Kur'ân'ı Anlamak İçin Neler Yaptılar?

Kur'ân'ın hem muhatabı hem de tebliğcisi olan Allah Rasûlü (s.) mesajı bütün boyutlarıyla ve en güzel şekilde ashabına okuyor, anlatıyor ve açıklıyordu. Onun kutlu sahabeleri de (r.anhüm), Kur'ân'ın hayat veren mesajlarını anlamak için tüm gayretlerini ortaya koyuyorlar, Allah Rasûlü (s.) sağ iken anlayamadıklarını ona sorup öğreniyorlar; vefatından sonra ise, Kur'ân ayetleri üzerinde derin derin düşünerek, takıldıkları noktaları birbirleriyle müzakere ve müşavere ediyorlar ve özellikle ashabın Kur'ân üstadlarına soruyorlardı. Onlar, Kur'ân'ın mesajlarını en doğru bir şekilde anlayıp en güzel bir şekilde hayatlarına hâkim kılmak için, bazen sabahlara kadar uykusuz kalıp bir tek ayeti tekrar tekrar okuyup düşünüyorlardı. Kur'ân âyetlerinin derinliklerine nüfuz etmek için onları kelime kelime tefekkür ediyorlar, tezekkür ediyorlar, tedebbür ediyorlar, böylece fehm ediyorlardı… Akıllarını, fikirlerini, zihinlerini Kur'ân'ı anlayıp yaşamak için yoruyorlardı.

O örnek ve önder neslin Kur'ân-ı Kerîm'i anlama çabalarını; bu konuda çeşitli kaynaklarda yer alan çok sayıdaki çarpıcı örnekler eşliğinde bir sınıflandırmaya tabi tutmayı deneyeceğiz. Giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi, Allah Rasûlü ve ashabının Kur'ân-ı Kerim'i okuma, anlama ve yaşama çabalarını birbirinden ayırmak zor olduğu gibi, "anlama" çabalarını da kendi içinde tasnif etmek bir o kadar zordur. Ancak, öğrenme kolaylığı açısından böyle bir sıralamaya ihtiyaç olduğu da açıktır.

1. Kur'ân'ı Tefehhüm Ederek Anladılar

~

Fehm; insanda bulunan ve kendi sayesinde insanın, algılanan şeylerin anlamlarının hakikatine ulaştığı hey'et, kuvve. Fiil olarak ('Şöyle bir şeyin anlamının hakikatine ulaştım, anlamını kavradım, onu anladım' anlamında) "fehimtü kezâ" denir.[76] ***Tefehhüm***; tedricen, ağır ağır ve azar azar anlamak, farkına varmaktır.[77] ***Kur'ân'ı tefehhüm etmek*** ise; her ayetini, gücü nisbetinde azar azar anlamaktır.

İmam Gazali, ***Tefehhüm*** başlığı altında, bazı âyetler çerçevesinde özetle şu açıklamalarda bulunur:

Kur'ân, Allah'ın sıfatları ve fiilleri, peygamberlerin hâlleri, onları yalanlayanların hâlleri ve helâk oluşları, Allah'ın emir ve yasakları, cennet ve cehennem gibi tefehhüm gerektiren konuları ihtiva eder.

Allah'ın sıfatlarını belirten bazı ayetler: "*O göklerin ve yerin yaratıcısıdır. Size kendi cinsinizden çiftler yapmış-*

76 Râğıb el-Isfehanî, ***Müfredât***, "F-H-M" maddesi.

77 Hayreddin Karaman, Bekir Topaloğlu, ***Arapça-Türkçe Kâmus***, "F-H-M" maddesi; Mustafa Nihat Özon, ***Osmanlıca-Türkçe Sözlük***.

tır. Davarlardan da çiftler... Sizi bu tarzda yaratıp üretiyor. O'na benzer tek bir şey yoktur. O, bütün söylenenleri işiten bir Semî'dir, bütün yapılanları gören bir Basîr'dir." (Şûrâ 42/11) *"Melik'tir (mülk ve saltanatı devamlı olandır), Kuddûs'tür (her türlü noksanlık ve ayıplardan beridir), Mü'min'dir (emniyet verendir), Müheymin'dir (her şeyi gözetip koruyandır), Azîz'dir (her şeye galibdir), Cebbâr'dır (kulların hallerini ve ihtiyaçlarını düzeltendir), Mütekebbir'dir (azamet ve ululuk sahibidir).*" (Haşr 59/23)

Bu isim ve sıfatların mânâlarını derin derin düşünmeli ki, bunların sırları bize açılsın. Zira onların altında derin mânâlar saklıdır… Bu nedenle okuyucu Kur'ân'ın mânâsını anlamayı şiddetle aramalıdır. İbn Mes'ûd: "Öncekilerin ve sonrakilerin ilmini isteyen bir kimse, **Kur'ân'ı deşsin**. Kur'ân'ın en büyük ilimleri Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatları altındadır. Çünkü insanların çoğu o isim ve sıfatlardan ancak kendi anlayışlarına uygun mânâlar çıkarmışlardır. Oysa onların derinlerine nüfûz etmemişlerdir." der.

Allah Teâlâ'nın Fiilleri: Gökleri, yeri ve onlardan başka varlıkları yarattığını zikretmesi gibi... Kur'ân okuyan, bu mânâları taşıyan ayetlerden Allah'ın sıfatları ve celâlini anlamalıdır; çünkü fiil faile delâlet eder. Fiilin büyüklüğü failin büyüklüğüne delildir. Bu bakımdan fiilde, fiil değil fâil görünmelidir. Hakkı bilen, her şeyde O'nu görür. Çünkü her şey Hak'tandır. O'na dönecek, O'nunla kaim ve O'nun içindir…

Okuyucu şu ayetleri okurken, düşüncesini sadece su, ateş, ekin ve meni mânâlarına hasretmemeli: meninin birbine benzer cüzlerden oluştuğunu, sonra et, kemik, sinir ve damarlara nasıl ayrıldığını, çeşitli şekilde baş, el, ayak, ciğer, kalp ve sâir âzâlar olarak meydana nasıl geldiğini, sonra kulak, göz, akıl ve sair şerefli sıfatlarının nasıl belirdiğini, bunlardaki gazab, şehvet, kibir, cehalet, yalanlamak

ve mücadele gibi çirkin sıfatların nasıl olduğunu düşünmelidir. İlgili ayetler şunlardır: ***"Şimdi gördünüz mü (rahimlere) döktüğünüz meniyi?" "Gördünüz mü o ektiğiniz tohumu?" "Şimdi içmekte olduğunuz suyu bildirin bana!" "Şimdi çakıp yakmakta olduğunuz ateşi bana haber verin!"*** (Vâkıa 56/58, 63, 68, 71)

Evet, bu ayetler üzerinde düşünülmelidir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"İnsan görmez mi ki, Biz onu meniden yarattık. Şimdi de apaçık bir hasım kesiliverdi." (Yâsin 36/77)

Evet, bu hikmetler düşünülmeli ki, o hikmetlerin acaipliklerine ulaşılabilsin. Acaiplerin acaibi ise, bunların kaynağı olan sıfatlardır. O bakımdan kişi, daima sanata bakmalı ki, orada yaratanı görebilsin.

Peygamberlerin Hâlleri: Kur'ân okuyan insan peygamberlerin nasıl yalanlandıklarını, bazılarının nasıl öldürüldüklerini Kur'ân'dan dinlediği zaman, anlamalıdır ki; Allah (c.c.) peygamberlerden de, kendilerine peygamber gönderilen kimselerden de müstağnidir. Bu hâdiseler O'nun istiğna sıfatına delâlet eder. Eğer bütün beşeriyeti helâk ederse, bu hadise O'nun mülkünde zerre kadar menfi bir tesir icra edemez. Başka bir ayette peygamberlerin galip geldiklerini okuduğu zaman, Allah Teâlâ'nın kudretine ve hakka yardım etmek hususundaki irâdesine yorumlamalıdır.

Peygamberleri Tekzib Edenlerin Hâlleri: Ad, Semûd kavimleriyle onların başına gelenler gibi hadiseleri belirten ayetleri okuduğu zaman Allah'ın satvetinden ve intikam alışından korkmalıdır. Bunlardan kendi nefsi için ibret almalıdır… 'Belki de Allah Teâlâ'nın azabı yakama yapışır ve hükm-i ilâhîsi benim hakkımda infaz edilir' diye düşünüp nasibdar olmalıdır.

Cennet, cehennem ve Kur'ân'ın diğer konularını dinlediği zaman, her biri hakkında uygun şeyler düşünüp ibret almalıdır. Alınacak ibretleri saymaya imkân yoktur, zira sonsuzluğa doğru uzanıp gider. Her kul, Allah kendisine ne kadar nasib etmişse ancak o kadarını alabilir. Zira yaş ve kuru her ne varsa, bunlar her şeyi apaçık beyân eden kitabda mevcuttur (En'am 6/59) . İşte bunun delili olan ayet:

"*De ki: Eğer rabbimin kelimeleri(ni yazmak) için bütün denizler mürekkeb olsa, muhakkak ki rabbimin kelimeleri tükenmeden denizler tükenirdi; bir o kadar da yardımcı getirsek bile.*" (Kehf 18/109)

Bunlardan gayemiz; Kur'ân'ı anlama yoluna işaret etmektir ki bu kapı okuyucunun önüne açılsın…[78]

İmam Gazali'nin sözünü ettiği tefehhüm yani anlama kapılarının önümüze açılması için, Allah'ın verdiği anlama yeteneğimizi kullanmak yeterlidir. Ashab-ı kiramın yaşadığı örneklikliere baktığımızda, onların Kur'ân âyetlerini dinleyip mesajlarını fehmederek yani anlayarak etkilendiklerini, hemen ardından da o kelâmın Rabbine teslim olup İslam'a girdiklerini ve vahyi yaşadıklarını görüyoruz.

Hz. Osman'ın Kur'ân Âyetlerini Tefehhüm Ederek İslâm'a Girmesi

Hz. Osman (r.a.) şöyle anlatır: "Teyzem Abdulmuttalib'in kızı Erva'yı ziyarete gitmiştim. Bu esnada Rasûlüllah (s.), halasının evine geldi. Ben durmadan O'na bakıyordum. Bana yönelerek dedi ki:

-"Ey Osman! Sana ne oluyor? Niçin bana öyle bakıyorsun?" Ben de dedim ki:

-"Sana hayret ediyorum. Bizim içimizdeki durumundan da, senin aleyhinde söylenenlerden de!"

Rasûl-ü Ekrem (s.) bana: *"Lâ ilâhe illallah,* de!" dedi.

78 Gazali, *İhyâ*, 'Âdâb-ı Kırâeti'l-Kur'ân' bölümü.

(Allah biliyor ya, bu sözü Rasûlüllah'tan dinlediğim zaman tüylerim diken diken oldu). Sonra Rasûlüllah devam etti:

***"Ve fi's-semâi rızguküm ve mâ tû'adûn**: Göklerde sizin rızkınız ve size va'dedilen şeyler vardır."*

***"Fe ve Rabbi's-semâi ve'l-'ardı innehû le-haggun misle mâ enneküm tantigûn:** Göğün ve yerin Rabbine andolsun ki, şüphesiz o (size va'dedilen), konuştuklarınız kadar kesin gerçektir."* (Zariyat 51/22-23)

Rasûlüllah bunları söyleyip çıktı. Ben de arkasından çıktım, ona yetiştim ve müslüman oldum.[79]

Evet, Hz. Osman, bu âyetlerin mesajını ilk dinleyişte anlamış, etkilenmiş ve derhal teslim olmuştu. Zira o, âyetteki eşsiz belagati de, "***mâ tû'adûn***" ibaresinin va'd ve vaîdi, sevab ve cezayı, azabı, tehdidi ifade ettiğini de anlamıştı. Ve tüm bunların, konuştukları günlük şeyler kadar hakikat olduğunu da…

"Kur'ân'ın Mânâsını Anladı Gitti!"

Ashabdan biri Kur'an'ı öğrenmek için Rasûlüllah'ın huzuruna geldiğinde, Allah Teâlâ'nın "***Zirâ kim zerre miktarı bir hayır işlerse onun mükâfatını görecek, kim de zerre miktarı bir kötülük işlerse onun cezasını görecektir."*** (Zilzal 99/7-8) ayetinin okunduğunu duyar ve '**Bu kadarı bana kâfidir**' diyerek gider. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s) hazirûna: "**Bu kişi Kur'ân'ın mânâsını anlayarak gitti**" buyurur.[80]

79 Kandehlevi, *Hayatu's-Sahabe*, 1/52.

80 Gazali, *İhyâ*, aynı bölüm.

2. Kur'ân'ı Tefekkür Ederek Anladılar

Arapça 'fikir' kökünden gelen ***"tefekkür"*** eylemi; tasavvur etme, hatırlama, düşünme, kafayı çalıştırma, fikir üretme, bir işin âkıbeti konusunda düşünme gibi anlamlara gelir. Bir şey hakkında aklın, zihnin çalıştırılması demektir. Rağıb el İsfahani'ye göre "***el-fikratü***"; öğrenmek maksadıyla maluma meyleden kuvve; ***"tefekkür"*** ise; bu kuvvenin aklın nazarına göre (fikirler arasında) dolaşmasıdır. ***Tefekkür***; yalnızca, kalpte bir sûretin belirmesi/husule gelmesi mümkün olan şeylerle ilgili kullanılır. Allah için kullanılmaz. Bir hadiste; "Allah'ın nimetlerini tefekkür ediniz, ama Allah'ın kendisini değil." buyrulur. Zira Allah, herhangi bir sûretle vasfedilmekten münezzehtir. İsfahani'nin aktardığına göre; "fikr" sözcüğü, 'kabuğu özünden/içinden soyulup ayrılsın diye bir şeyi el ile sürtüp ovmak' anlamına gelen "F-R-K" sözcüğünün harflerinin yerleri değiştirilerek oluşturulmuştur (Yani R ve K harfleri yer değiştirip "F-K-R" olmuştur). Fakat "fikr"

sözcüğü anlamsal konularda kullanılır ve 'hakikatlerine, özlerine ulaşma arzusuyla, talebiyle meselelerin dış kabuklarını ovup soyarak özlerini çıkarmaya çalışma (***ferk***) ve sanki onları kazar gibi araştırma (***bahs***) anlamına gelir.[81]

Kur'ân-ı Kerim'de ***tefekkür***; Allah'ın kelimeleri, tüm nesneler, olaylar ve oluşlar üzerinde akıl yorup, bir sonuca varmak, ibret almak, bu nesne, olay ve oluşların gizlediği kabuğu delip gizli olan hikmete ulaşmaya çalışmak manasında kullanılmıştır.

*"...Sana da bu Zikri (Kur'ân'ı) indirdik; umulur ki **tefekkür ederek** anlarlar."* (Nahl 16/44)

İnsanlar, gereği gibi tefekkür ederlerse, Allah'ın sınırsız nimetlerini görür, yüce otoritesini tanırlar.

"Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzereyken Allah'ı anar; göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde ***tefekkür ederler*** *ve: 'Rabbimiz, bunu boş yere yaratmadın' derler."* (Âl-i İmrân 3/191)

Bu âyet, örnek nesillerin bu örnek tefekkürünü işaret eder. Rasûlüllah (s.), ***"bu âyeti okuyup da üzerinde düşünmeyen kimseye yazıklar olsun"*** buyurmuş, sabaha kadar bu âyeti okuyup ağlamıştır.

Allah'ın yazılı ve kevni âyetleri üzerinde tefekkür edilmesini emreden Rabbimiz buyuruyor ki:

*"Allah, **tefekkür ederek** anlaya*sınız *diye âyetlerini böyle açıklıyor."* (Bakara 2/219, 266)

*"Şüphesiz bunlarda **tefekkür eden** bir toplum için nice ibretler vardır."* (Ra'd 13/3; Rum 30/21; Câsiye 45/13)

Kur'ân-ı Kerîm'e ilk muhatap olanlar; âyetleri tefekkür etmeye başladıkları zaman yani sözcüklerin dış kabuklarını soyup özüne, hakikatine ulaştıkları zaman Müslüman olmakta tereddüt etmediler.

81 İsfahani, ***Müfredât***, "F-K-R" maddesi.

Hadîd Sûresini Okuyan Hz.Ömer'in (r.a.) Tefekkür ve Teslimiyeti

Cahiliye anlayışında Allah, sadece 'Yaratıcı' idi; yaratıklarının ve özellikle de insanın hayatına ya hiç karışmaz ya da kısmen karışırdı. Her kabilenin, uygun bir adla tanınan mahalli bir tanrısı vardı. ***'İlah'*** dendiği zaman her kabile kendi tanrısını anlardı.[82] Ancak, bu tanrıların üstünde bir Allah fikri de vardı..

İşte böyle bir ilah tasavvuruna sahip olan, Allah hakkında zihni/kalbi karışık olan Ömer, birden Kur'ân'ın çok çarpıcı biçimde tarif ve tasvir ettiği Allah tasavvuru ile karşılaşır: kâinâta tümüyle egemen olan, insan hayatının bütün alanlarına ve birimlerine, hiçbir boşluk bırakmadan karışan[83], müdahale eden, yönlendiren, yöneten, denetleyen ve de "hesap soracak olan" bir tek Allah!..

Ömer, daha önce bir ara Rasûlüllah'ı rahatsız etmek istemiş; yanına vardığında onu namaz kılarken bulmuş ve sessizce dinlemeye başlamıştı. Rasûlüllah (s.) **Hâkka** sûresini okumakta idi. Kur'ân'ın eşsiz üslûbu ve belagatinden etkilenen Ömer, kendi kendine, 'Kureyş'in dediği gibi, bu adam mutlaka bir şairdir' diye geçirdi. Fakat tam o anda Rasûlüllah'ın mübarek ağzından şu âyet (Hâkka 69/40-41) döküldü:

*"Şüphesiz Kur'ân çok şerefli bir elçinin sözüdür. **O bir şair sözü değildir.** Ne az inanıyorsunuz!"*

Bunun üzerine 'o mutlaka bir kâhindir' diye düşünmekteydi ki, Rasûlüllah (s.) 42-43. âyetleri okudu:

*"**(O) bir kâhin sözü değildir.** Ne az düşünüyorsunuz! O, Alemlerin Rabbi'nden indirilmiştir."*

---

82 Toshihiko Izutsu, ***Kur'ân'da Allah ve İnsan***, s. 90.

83 Izutsu, a.g.e., s. 88: "Kur'ân düşünce sisteminde Allah, Yunan felsefesindeki Allah gibi kendi ihtişamı ve yeterliği içinde bulunan, insandan uzak duran ve insanın hareketlerine karışmayan bir varlık değil; aksine insanın işlerine çok karışan bir varlıktır."

Ömer ne yapacağını bilemedi. Sessizce oradan uzaklaştı. Âyetler Ömer'i kalbinden vurmuştu...

Yine Ömer, yakın akrabası Leylâ binti Ebi Hasme'nin (r.anhâ) Mekke'den gitmek üzere (kocası Amir b. Rebi'atü'l-'Anzi (r.a) ile birlikte Habeşistan'a hicret ettiler) hazırlık yaptığını görmüş;

- "Abdullah'ın annesi, gidiyor musun?" dediğinde:

- "Evet, sizler bizi çok rahatsız ettiniz ve bize çok zulmettiniz. Biz artık Allah'ın topraklarından birine gideceğiz. Umarız orada bu zorluklardan kurtuluruz." cevabını alınca da, sesi titreyerek:

- 'Allah sizinle beraber olsun' demişti. Bu da onu etkileyen ikinci bir olaydı.

Nihayet; Dârü'n-Nedve'de toplanan Kureyş eşrafı, Hz. Muhammed'i (s.) öldürmekten başka çıkar yol olmadığına karar verip bu işi Ömer bin Hattâb'a yıkmışlardı. Kılıcını kuşanıp evden çıktığında; yolda kendi kabilesinden olan gizli müslüman Nu'aym bin Abdullah en-Nahhâm (r.a.) ile karşılaştı. Nuaym:

- "Hayır ola, ne tarafa?" deyince, Ömer:

- "Kureyş arasında ikilik yaratan, hepimizi enayi yerine koyan, dinimizi ayıplayan ve mabûtlarımızı kötüleyen o sâbiî'yi öldüreceğim." [84] dedi. İşin ciddiyetini anlayan Hz. Nu'aym (r.a.):

- "Vallahi, nefsin seni aldatmıştır. Sen zannediyor musun ki, Muhammed (s.)'i öldürdükten sonra Abd-i Menâf seni sağ bırakacaktır? Sen önce kendi evine bak." dedi.

- "Hangi eve?" diyen Ömer'e Nu'aym, enistesi ve kardeşi Fatıma'nın müslüman olduğunu söyledi. [85]

Ömer (r.a) onların evine gittiğinde **Tâhâ** veya **Hadîd**

84 Mekke müşrikleri, kendi inançlarından ayrılanlara 'dinsiz', 'yabancı bir dine mensup' anlamında "sabiî" derlerdi.

85 Ebû'l-Alâ el-Mevdûdî, ***Hz. Peygamber'in Hayatı ve Tevhid Mücadelesi***, s. 840-841; İbn Hacer el-Askalani, ***İsâbe***, 3/447.

sûresini okuyorlardı. (Bizce Nedvî ve Ansarî'nin ***Asr-ı Saadet'indeki*** Hadîd rivayeti daha uygundur. Bu eserde olayın devamı şöyledir:)[86] Hz. Fâtıma Kur'ân sayfalarını hemen sakladı ama Ömer okunanları duymuştu. Enişte-sini tartaklarken kız kardeşi araya girince ona şiddetli bir tokat attı. Yüzü-gözü kan içinde kalan Fatıma (r.anhâ) şöyle haykırdı:

- "Ya Ömer, ne yaparsan yap, biz müslümanlıktan ayrılmayız."

Kız kardeşinin halinden çok etkilenen Ömer'in (r.a.) kalbinde yumuşama belirdi. Okudukları Kur'ân sayfalarını istedi. Ve okumaya başladı:

***"Sebbeha lillâhi mâ fi's-semâvâti ve'l-ard**…: Göklerdeki ve yerdeki tüm varlıklar Allah'ı noksanlıklardan tenzih ederler. O üstün iradelidir ve her işi yerinde yapar.*

Göklerin ve yerin egemenliği O'nun tekelindedir. Can verir ve öldürür. O'nun her şeye gücü yeter.

O hem ilktir hem sondur; hem açıktır hem gizlidir. O her şeyi bilir.

---

86 Şah Muimüddin Ahmed Nedvî ve Said Sahib Ansarî, ***Asr-ı Saadet***, c.1, s. 218-219. (Burada, **Hadid** sûresinin ***Mekki*** mi ***Medeni*** mi olduğunu tavzih etmeliyiz. Zira Medine'de inen bir sûreyi Hz.Ömer'in okuması düşünülemez. Hasan Basri Çantay merhum Meal-i Kerim'inde; 'Bu sûrenin Medine'de nazil olduğunu söyleyenler varsa da, ekseriyyet Mekke'de nüzûlüne kail olmuşdur." der. TDV İslam Ansiklopedisi'nin "Hadid" maddesinde şu bilgiler vardır: "...İbn Atıyye el-Endelüsî, Hadîd sûresinin sadece başlangıç kısmının üslûp ve muhteva bakımından Mekkî sûrelere benzediğini ifade etmiştir. Onuncu âyetle, sonlara doğru yer alan ve Hıristiyanlık'taki ruhban sınıfının teşekkül şekline dikkat çeken âyetler ise tamamıyla Medenî sûrelere benzer. Bu sebeple Süyûtî, sûrenin Mekkî olduğunu söyleyenlerin bile son âyetleri Medenî saydıklarını belirtir (el-İtkân, I/12). Bezzâr, Taberânî, Ahmed b. Hüseyin el-Beyhaki ve Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir gibi müelliflerin kaydettikleri bir rivayete göre Hz. Ömer kız kardeşinin yanına gittiği zaman üzerinde Hadîd sûresinin ilk âyetlerinin yazılı olduğu bir sahife görmüş; "Allah'a ve Resûlü'ne iman ediniz..." âyetini okuyunca iman etmiştir.(...) Konuyla ilgili görüş ve rivayetler topluca değerlendirildiğinde Hadîd sûresinin ilk dokuz âyetinin Mekke döneminde, diğer âyetlerinin ise Medine yıllarında ve Mekke'nin fethinden sonra nazil olduğu sonucuna varılabilir."

O gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra Arş'ı istiva etti. O yeraltına giren ve oradan çıkan, gökten inen ve oraya yükselen her şeyi bilir. Nerede olsanız O sizinle beraberdir. Allah yaptığınız her işi görür.

Göklerin ve yerin egemenliği O'nun tekelindedir. Her işin sonu Allah'a varır.

O geceyi gündüze, gündüzü de geceye dönüştürür. O kalplerin özünü bilir." (Hadid 57/1-6)

Ayetlerin her kelimesi Ömer'in dimağında, vicdanında müthiş sarsıntılar meydana getirdi. Nihayet;

*"**Âminû billahi ve rasûlih**: Allah'a ve peygamberine inanınız!.."* (57/7) âyetini okuyan Ömer:

-Eşhedü en-lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden rasûlüllah, demekten kendini alamadı.

Böylece zihnindeki Allah tasavvuru kökten değişen Hz. Ömer (r.a.) Rabbü'l-Âlemin'e teslim oluverdi.

Dünya Hayatı, Ahiret İçin Yarışma Alanıdır

Kur'ân'ı en iyi fikr edenlerden Huzeyfe b. Yeman (r.a.), Cuma hutbesinde bir âyeti şöyle yorumlar:

"Ey müslümanlar! Allah Teâlâ kitabında ***"Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı!"*** (Kamer: 54/1) buyuruyor. Dünya bizleri terk edip gideceğini haber vermektedir. Bu dünya yarın (kıyamet gününde) yapılacak bir yarışma için hazırlık alanıdır. Bu yarışta kazananlar cennete, geride kalanlarsa cehenneme girer."[87]

87 İbn Kesir, *Tefsir*, 54/1.âyet; Kandehlevi, a.g.e., 3/236-237.

3. Kur'ân'ı Tedebbür Ederek Anladılar

Kur'ân, ancak ***tedebbür*** edilerek okunup anlaşılır: *"Bu Kur'ân çok mübarek bir kitaptır. O'nu sana indirdik ki, âyetlerini tedebbür edip anlasınlar ve akl-ı selim sahipleri öğüt alsınlar."* (Sâd 38/29)

Tedebbür: 'bir nesnenin arka/geri kısmı/tarafı, sırt manasındaki ***dübür/dübr***'den gelir. Bir şeyin ***dübr***ü; o şeyin sonu, akibeti, sonucu demektir. ***Tedbir*** bir işin arkasını görerek ona göre gereğini tayin etmektir. ***Tedebbür*** ise; bir işin sonucunu başından hesap etmektir. Burada düşünme eylemi geleceğe yöneliktir. Geçmişe yönelik olursa tezekkür olur. Tefekkür deliller üzerinde düşünmek iken, tedebbür işin varacağı son akibet hakkında düşünmektir.[88]

Kur'ân, bu sözcüğü sadece Kitabullah'ı baştan sona inceleyip tahkik etme anlamında kullanmıştır.

Allah Rasûlü (s.) ve ashabı, Kur'ân'ı en güzel şekilde

88 İbn Manzur, ***Lisanu'l-Arab***, 4/273; İsfahani, ***Müfredât***, 532-535.

tedebbür ediyor, anlıyor ve yaşıyorlardı. İnkarcılar ise onu iyice tedebbür etmedikleri için bir türlü hakikati kavrayamıyor ve reddediyorlardı.

*"Kur'ân'ı hiç **tedebbür etmiyorlar mı**? Yoksa kalpleri üzerinde kilitler mi var?"* (Muhammed 47/24)

*"Kur'ân'ı iyice **tedebbür etmiyorlar mı**? Eğer Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı, onda birçok tutarsızlık bulurlardı."* (Nisâ 4/82)

*"Onlar hâlâ Kur'ân'ı **tedebbür etmediler mi**?"* (Mü'minun 23/68)

Eğer insanlar, bir kez olsun Kur'ân'ı baştan sona okurlarsa, âyetleri arasında hiçbir çelişki olmadığını, tam tersine, bütün âyetlerinin, mesajlarının, bilgilerinin, kelime ve kavramlarının birbirini destekler tarzda müthiş bir uyum içinde olduğunu göreceklerdir.

"Tedebbürsüz Kırâatte Hayır Yoktur"

Hz. Ali (r.a.) Kur'ân'ın, ancak tedebbürle yani iyiden iyiye düşünülerek anlaşılabileceğini vurgular:

"Kendisinde anlayış ve idrakin bulunmadığı hiçbir ibadette ve yine kendisinde tedebbürün bulunmadığı hiçbir kırâatte hayır yoktur."[89]

Bu ifadeye göre; okuduğu metni tedebbür etmeden terennüm etmenin hiçbir faydası yoktur. Keza, anlayış ve idrakle yapılmayan bir ibadet, mesela namaz veya oruçta da bir hayır yoktur. Rabbimizin *"Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar kıldıkları namazdan habersizdir"* (Mâ'ûn 107/4-5) âyeti, içi boş namazla ilgili sarsıcı hakikati ifade buyurur. Yine "Nice oruç tutanlar var ki, onların oruçtan nasipleri açlıktan ibarettir. Allah'ın sizin aç kalmanıza ihtiyacı yoktur."[90] hadis-i şerifi de; sadece mide orucu tutanın

89 İmam Gazali, ***İhyâ***, 1/799-800.

90 A.g.e., 1/804-807.

oruçtan bir yarar sağlayamayacağını, gözüne, kulağına, diline ve bütün bedenine oruç tutturarak, ancak Allah rızasını ve orucun diğer yararlarını elde edebileceğini gösterir.

"*Kur'ân'ı Tedebbür Ederek Harmanlayın*"

Aynı minvalde; Abdullah b. Mesud da (r.a.): "Her kim, öncekilerin ve sonrakilerin ilmini arzularsa **Kur'ân**'ı harmanlasın, onu iyice tedebbür etsin."[91] der.

İlmin kaynağı Kur'ân'dır. Doğrusu, sürekli harmanlamamız gereken Kur'ân âyetlerini düşünüp anlayarak kavradığımız ve gereğince amel ettiğimiz zaman ondan faydalanmış oluruz. Böylece geçmişi sağlıklı ve doğru olarak değerlendirme imkânına sahip olur, geleceğe de güvenle bakabiliriz.

İmam Gazali de, tedebbürden söz ederken; Kur'ân okumaktan maksadın, âyetleri üzerinde düşünmek olduğunu ifade eder. Bu sebeple de ağır ağır okumanın gerekliliğine işaret eder.[92]

Kur'ân'ı Tedebbür Ederek Okuyan Hz. Ali'den Bir Yorum

"Tedebbürsüz kıraatte hayır yoktur" diyen Hz. Ali (r.a.), Kur'ân'ı en iyi anlayanlardan idi. Allah Rasûlü'nün ifadesi ile o, "ilmin kapısı" idi. Ashab ona "***Kur'ân-ı Nâtık: Konuşan Kur'ân"*** demişti.

Bir hutbesinde, iki âyet hakkında ilginç bir tefsir yaptı: "…İnsan çoğu zaman kendi aşiretinden olup da haksızlığa uğrayan kişileri müdafâa eder ve onlara bu haksızlığı yapanlara öfkelenir. Bu hususta size Allah'ın kitabından âyetler okuyacağım: "***Lût, 'Keşke sizi savacak gücüm olsaydı. Yahut da çok sarp ve muhkem bir kaleye sığınabilseydim' dedi"*** (Hûd 11/80). Âyetteki 'sarp ve muhkem bir kale'den

91 A.g.e., 1/290.

92 A.g.e., 1/798-799

maksat **aşiret**tir. Çünkü Lût'un (a.s) aşireti yoktu. Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin ederim ki O, Lût'dan (a.s.) sonra gönderdiği bütün peygamberleri bir aşirete sahip kılmıştır. Şuayb'ın (a.s.) kavmi ona, ***"Biz seni içimizde zayıf görüyoruz. Eğer aşiretin (raht/cemaat) olmasaydı seni taşla öldürürdük"*** (Hûd 11/91) dediler. Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin ederim ki Şuayb'ın (a.s) kavmi, Allah Teâlâ'nın azamet ve celalinden değil, onun aşiretinden korktular."[93]

93 Kandehlevi, a.g.e., 3/208-209.

4. Kur'ân'ı Tezekkür Ederek Anladılar ve Öğüt Aldılar

~

Tezekkür, geçmişe yönelik bir düşünme eylemidir; kalbi titreyerek hatırlayıp düşünmektir; ama hedefi bugüne ve geleceğe yönelik sonuçlar elde etmek, dersler almak ve ibretler çıkarmaktır.

Kur'ân, ilâhî hakikatleri ve geçmiş olayları hatırlattığı, bazı bilinen öğüt ve ibret verici olayları anımsatıp düşündürdüğü için ***"Zikr"***, ***"Zikrâ"*** ve ***"Tezkira"*** olarak isimlendirilmiştir (Yâsîn 36/69; Müddessir 74/49-55). Kur'ân'ı tezekkür etmek; âyetlerde sözü edilen geçmiş olayları, tecrübeleri veya öteden beri bilinip de unutulmuş olan ve hatıra getirilmeyen konuları ve Allah'ın sayısız nimetlerini hatırlayıp düşünmek ve anlamak sûretiyle bugün ve yarın için öğütler ve ibretler çıkarmaktır.

Mesela; Firavn taraftarlarının, ***tezekkür edip ibret alsınlar*** diye, senelerce kıtlık ve mahsul azlığı ile kıvrandırılmış olması (A'râf 7/130), ibretlik bir durumdur. Hz. Musa'nın, Firavun ve taraftarlarına yönelik uyarıları da Kur'ân'ın muhatabı olanlar ***tezekkür etsinler*** diye Peygamberimize anlatılmıştır (Kasas 28/46).

Kur'ân, Neml suresinin 59-64. ayetlerinde; insanların, her gün temaşa ettikleri varlık dünyasını gereğince tezekkür etmeleri halinde Tevhîd'in hakikatini kavrayıp, O'na ortaklar edinemeyeceklerini beyan eder: Gökleri, yeri, rüzgarı, gökten inen suyu, bağ-bahçelerin oluşumunu, dağları, nehirleri, denizleri ve denizler arasındaki engelleri, denizin dibindeki karanlıkları yeterince tezekkür edenler her şeyden münezzeh olan Allah'tan başka ilâh olmadığına inanarak bunlar için Allah'a hamdederler.

Yine Kur'ân, Allah'ın yazılı ve kevni âyetlerini gereğince düşünenleri "***müddekir***" olarak adlandırır:

*"Kur'ân'ı zikir/öğüt için kolaylaştırdık. Düşünüp öğüt alan (**müddekir**) yok mu?"* (Kamer 54/17, 22, 32, 40)

Fakat, insanların çoğunluğu gereği gibi tezekkür etmediği için hakikati kavrayamamakta (Tevbe 9/126; A'râf 7/3; Neml 27/62), bu yüzden de ilahi mesajın gereğini yapamamaktadır. İlahi mesajı, ancak temiz akıl sahipleri tezekkür edip anlamakta ve öğüt almaktadırlar (2/269; 3/7; 38/29). Bunun en güzel örnekliği ise; Allah'tan içi titreyerek korkan ve Kur'ân âyetlerini gereği gibi düşünüp anlayan (87/10) ashâbı kirâmdır.

Es'ad bin Zürâre'nin İbrahim Sûresini Tezekkür Ederek İslâm'a Girmesi

Peygamberimiz'le ilk kez nübüvvetin 11. yılı Hac mevsiminde, Medine'den birlikte geldikleri beş Hazreçli ile birlikte Akabe'de tanışıp konuşan Es'âd b. Zürâre, Allah Rasûlü'nün (s.) ağzından dinlediği İbrahim sûresinin 35-52.âyetlerinden etkilenerek Müslüman olmuştu. Onunla birlikte olup Kur'ân âyetlerinden etkilenen Râfi b. Mâlik b. Aclân, Avf b. Hâris b. Rıfâ'a, Kutbe b. Âmir b. Hadide, Ukbe b. Âmir b. Nâbi ve Câbir b. Abdullâh b. Ri'âb (r. anhüm) da oracıkta İslâm'ı kabul etmişlerdi.

Medine'de İslâm'ı yaymaya ve bir yıl sonra Peygamberimizle buluşmaya söz veren Es'âd ve ekibi, yanlarına

sadece İbrahim/35-52. âyetlerden oluşan 18 âyeti alarak Medine'ye dönmüşlerdi.

Bu âyetleri birlikte **tezekkür** ederek, Ensâr'ın öncülerinin nasıl iman ettiklerini anlamaya çalışalım:

"*Hani İbrahim demişti ki: 'Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut!*

Rabbim, çünkü o putlar, insanlardan birçoğunu sapmasına sebep oldular, Rabbim. Şimdi kim bana uyarsa o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, artık sen gerçekten çok bağışlayan, pek esirgeyensin.

Ey Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için ben, neslimden bir kısmını senin Beyt-i Harem'inin (Kâbe'nin) yanında, ziraat yapılmayan bir vâdiye yerleştirdim. Artık sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir ve ürün*lerden bunlara rızık ver ki* şükretsin*ler.*

Ey Rabbimiz! Şüphesiz ki sen bizim gizledimizi de açıkladımızı da bilirsin. Çünkü yerde ve gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz.

İhtiyar halimde bana İsmail'i ve İshak'ı veren Allah'a hamdolsun! Şüphesiz Rabbim duayı işitendir.

Ey Rabbim! Beni ve zürriyyetimi dosdoğru namaz kılanlardan eyle! Ey Rabbimiz! Duamı kabul et!

Ey Rabbimiz! Hesabın görüleceği gün beni, ana-babamı ve müminleri bağışla!»

(Rasûlüm!) Sakın, Allah'ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! Ancak, Allah onları, korkudan gözlerin dışarı fırlayacağı bir güne erteliyor.

Kalpleri bomboş olarak kendilerine bile dönüp bakamaz durumda, başlarını göğe dikip koşarlar.

Kendilerine azabın geleceği, bu yüzden zalimlerin: «Ey Rabbimiz! Yakın bir müddete kadar bize süre ver de senin davetine uyalım ve peygamberlere tâbi olalım» diyecekleri gün hakkında insanları uyar. (Onlara denilir ki:) «Daha önce, sizin sonunuzun gelmeyeceğine yemin etmemiş miydiniz?»

Kendilerine zulmedenlerin yurtlarında oturdunuz. Onlara ne yaptığımız size apaçık belli oldu. Ve size misaller de verdik.

Hilelerinin cezası Allah katında (malum) iken, onlar, tuzaklarını kurmuşlardı. Halbuki onların hileleriyle dağlar yerinden gidecek değildi!

Sakın Allah'ın peygamberlerine verdiği sözden cayacağını sanma! Çünkü Allah mutlak üstündür ve intikam sahibidir.

O gün yer, başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürülür ve insanlar bir ve kahhar olan Allah'ın huzuruna çıkarlar.

O gün, günahkârların zincire vurulmuş olduğunu görürsün.

Onların gömlekleri katrandandır, yüzlerini de ateş bürümektedir.

Allah herkese kazandığının karşılığını vermek için böyle yapar. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir.

*İşte bu (Kur'ân), kendisiyle uyarılsınlar, Allah'ın ancak bir tek ilah olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri iyice düşünüp öğüt alsınlar (**tezekkür etsinler**) diye insanlara (gönderilmiş) bir bildiridir.*"

Görüldüğü gibi; Mekke-Medine halkına, ataları İbrahim'i hatırlatan bu âyetler, onlara; saptırıcı putlardan uzak durmalarını, İbrahim'in çocukları olarak onun Tevhîd akîdesine sarılmalarını, onun gibi dua ve ibadette bulunmalarını tavsiye etmektedir. Sonra da Ahiret azabını ihtar ederek, o dehşetli günde pişman olmanın bir fayda vermeyeceği gerçeğinden hareketle hemen bir ve tek olan Allah'a teslim olmalarını istemektedir. Bildikleri ve tanıdıkları Hz. İbrahim'i hatırlatan ve onu dosdoğru tanıtan bu âyetler, tam da muhataplarını geçmişe yönelik bir düşünme eylemi sonunda geleceğe ilişkin ibret ve öğüt almaya yani tezekküre yöneliktir. Son âyet, bunun altını bir kez daha çizmiştir.

5. Kur'ân'ı Aklederek Anladılar

Anlamak için **akletmek** gerekir. ***Akletmek*** ise; kalbin bir fonksiyonu olarak Allah'ın ilim, hikmet ve kudretini gösteren yazılı ve kevni âyetleri üzerinde düşünmek ve gerekli sonuçları çıkarmaktır. Dil bilginleri **akıl** ile **kalb**i özdeş sayarlar.[94] Kur'ân **akıl**'dan değil hep **akletmek**'ten söz eder. Durağan, fonksiyonsuz, âtıl, pasif bir akıl değil; dinamik, aktif, işleyen, çalışan bir akıldır sözkonusu olan.

Allah, âyetlerini, ***"aklını kullanan bir toplum"*** için geniş geniş ve türlü misallerle açıklamıştır (2/242; 3/118; 24/61; 39/18; 57/17). Kur'ân, muhatabını düşünmeye ve aklını kullanmaya teşvik eder.

*"Yeryüzünde hiç dolaşmadılar mı ki, **akledecek kalpleri** ve işitecek kulakları olsun. Gerçek şu ki, gözler kör olmaz; lakin sinelerdeki kalpler kör olur."* (Hac 22/46)

Kur'ân insanları, kalbî akıllarını kullanarak kevnî ayet-

94 M.Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/566; TDV *İslam Ansiklopedisi*, 'Düşünmek' maddesi.

leri kavramaya davet eder: Göklerin ve yerin yaratılması, gece ile gündüzün ard arda gelişi, denizde yük taşıyan gemiler, Allah'ın gönderdiği su ile ölümünden sonra dirilen toprak, rüzgâr, bulut, üreyip çoğalan canlılar **akleden toplum** için âyetlerdir (Bakara 2/164). Keza, hepsi de aynı toprak ve sudan yetişen ama şekil ve lezzetleri farklı meyveler (Ra'd 13/4), toprak ve sudan yaratılan insanın nutfe ve alaka'dan sonra çocuk olarak dünyaya gelişi; olgunluk ihtiyarlık ve ölüm aşamaları da öyle (40 Mümin/67). Yine Kur'ân; dünya hayatının bir oyun ve eğlenceden ibaret olduğunu, **aklını kullananlar için** hayırlı olanın ise âhiret yurdu olduğunu hatırlatır (En'am 6/32).

Kur'ân, muhataplarına sürekli şu soruyu sorar: "**Akletmez misiniz?**" (2/44; 3/65; 6/32; 7/169; 10/16; 11/51; 12/109; 21/10,67; 23/80; 28/60; 36/62; 37/138) Ve fakat, Allah'ın bahşettiği aklı, insanların pek azının kullandığını açıklar: ***"Akletmeyen sağırlar."*** (Bakara 2/17, Yûnus 10/42, Kehf 18/20-22) ***"Onların çoğu akletmez."*** (Mâide 5/l03) Aklını kullanmayan insan ve toplumların da "**rics**" yani pislik, kötülük, kirlilik, çürüme, uğursuzluk, sapıklık ve fesat içinde kalacağını söyler: *"Allah **aklını kullanmayanları** kirlilik içinde bırakır."* (Yûnus 10/100) Hatta akıl nimetinden yararlanmayan inkârcılar için: "***Onlar hayvanlar gibidir, hatta yolca daha sapıktırlar."*** (Furkan 25/44) der. Aklını kullanmayıp Kur'ân'ın mesajını anlamayan ve gereğini yapmayanlar elbette pişman olacaklardır: *"Keşke işitip akletseydik..."* (Mülk 67/10)

Öyleyse, hemen hemen her sayfasında insanı düşünmeye, aklını ve idrakini kullanmaya yönlendiren bir Kitab'ın aklı devre dışı bırakarak anlaşılması, kavranılması elbette mümkün değildir.

"...Siz Kitâb'ı okuyorsunuz da hiç aklınızı kullanmıyor musunuz?" (Bakara 2/44) *"Andolsun, Biz size, içinde*

*sizin için zikr/öğüt bulunan bir Kitab indirdik; **hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?"*** (Enbiyâ 21/10)

Kısaca; Kur'ân'ı anlayabilmek için, onu aklederek okumak gerekir. Ancak bu akıl nasıl bir akıldır?

Kur'ân Temiz Akılla/Kalble Anlaşılır

Kur'ân, ısrarla *temiz akıl sahipleri*ne (**ulü'l-elbâb**) ve *akl-ı selim sahiplerine* (**ulü'n-nühâ**) seslenir:

*"O kitap temiz akıl sahipleri (**ulü'l-elbâb**) için bir kılavuz ve bir öğüttür."* (Mü'min 40/54)

"Elbâb", lübb'ün çoğuludur. **"Lübb"** ise, her tür pislikten, eksiklikten arınmış bir akıl demektir. Her lübb sahibi akıllı olur, ama her akıllı lübb sahibi olamaz. Meşhur dilci el-Leys, "her şeyin lübbü, onun iç kısmıdır; insanın lübbü de kalbine yerleştirilmiş olan aklî yeteneğidir" der. **"Lebbe"**, icabet edip itaatte bulunmak anlamındadır. Hacda telbiye olarak söylenen *"Allâhümme lebbeyk"* ifadesi de, 'huzuruna geldim, itaat ediyorum, buyur' anlamına gelir. Yine *"lebb"* kelimesi, anlayışlı, zeki anlamına kullanılır.[95] Hasılı; lübbünü, kalbinin derinliklerinde saklı olan ilahî öz'ünü manevi kirlerden arındırarak harekete geçirebilenler, ilahî kelâmı anlayabilme ve öğüt alabilme lütfuna mazhar olurlar.

Kur'ân'a göre, yalnız "***ulü'l-elbâb***" düşünüp öğüt alırlar: Bakara 2/269; Âl-i İmrân 3/7; Ra'd 13/19; Zümer 39/9. Mesala Kur'ân; *"**hayat vardır***" (Bakara 2/179) dediği kısasın hükmünü anlamayı ***ulü'l-elbâb***'a havale eder. Yani, kısasın birey ve toplum hayatı için nasıl bir "hayat" vesilesi olduğunu, ancak onlar anlayabilir.

Kur'ân'ı en doğru anlayanlar da kirlenmemiş bir kalbe ve akla sahip olanlar yani lübb sahipleridir.

95 *Müfredât*, "L-B-B" maddesi; *Lisanu'l-Arab*, 1/279.

*"İşte bu, âyetlerini tedebbür etsinler ve **ulü'l-elbâb** öğüt alsın diye sana indirdiğimiz mübarek bir Kitab'dır."* (Sâd 38/29; Ulü'l-elbâbın anlayışını vurgulayan diğer âyetler: 2/197; 3/190; 5/100; 12/111; 14/52; 38/18, 43; 39/21; 65/10.)

Yine Kur'ân, akl-ı selim sahibi, uyanık ve iyi görüşlü kimselerin (***ulü'n-nühâ***), olaylardan gerekli ders ve ibretleri alacaklarını söyler. "**Ulü'n-nühâ**", çirkinliklerden uzak olan, takva sahibi, akıllı kişilerdir.[96]

Kur'ân; insan yaşamına elverişli kılınan yeryüzünü, çift çift yaratılan bitkiler ve hayvanlar âlemini, ayrıca helâk olmuş toplumların kalıntılarını (Tâhâ 20/53-54, 128), **ulü'n-nühâ**ya ibret olarak hatırlatır.

Özetle: kalbini kirlerden arındıran temiz akıl (lübb ve nühâ) sahipleri doğru aklederler. İşte bu "kalb-i selîm"dir. Ve Kur'ân, ancak temiz, sâlim/sağlam bir kalble Allah'a gelenler kurtulur, der…

İbn Abbas: Kalb-i Selîm Muvahhid Kalptir

Bir rivayette İbn Abbas (r.a.): "***Ancak selim bir kalple gelen hariç; o kurtulur."*** (Şuarâ 26/89) âyetini; '**Allah'tan başka ilah olmadığına inanan kalp**' diye açıklamıştır.

Tevhîdin hakikatini çok iyi kavrayan ve hayata 'Allah-merkezli' bakan ashab-ı kiramın âlimlerinden İbn Abbas, kurtuluşun formülünü Tevhid bilincine bağlıyor ve kalb-i selimi Tevhîd'le tefsir ediyor.

"Elif Lâm Mim. İnsanlar sınanmadan, sadece inandık demeleriyle bırakılacaklarını mı sanırlar?" (Ankebût 29/1-2) âyetini şöyle açıklıyor: 'Allah (c.c.) bir millete peygamber gönderir. Bu peygamber, vefat edinceye kadar Allah'ın dinini insanlara anlatır. O ahirete göçtükten sonra, insanlardan bazıları; "Biz Peygamberin yolundayız" derler.

96 Mevlüt Sarı, ***Mevârid***, s.793-794; ***Lisanü'l-Arab***, 15/346.

Allah onlara çeşitli belalar indirerek imtihan eder. Sıkıntılara dayanıp Peygamber'in dini üzerinde kalmayı başaranlar sadık, dine aykırı olanlar ise yalancıdırlar.'[97]

İnsanlar Seni Sevdiği İçin Allah'a Şükret!

İşte, Kur'ân'ı kalb-i selimle akledenlerin Kur'ân âyetlerini nasıl anlayıp yaşadıklarına dair bir örnek:

İbnü'l-Münkedir, Ebû Hazim'e; "Birçok insan benimle karşılaştığında bana hayırla dua ediyor, oysa ben onları tanımıyorum bile; hem onlar için bir iyilik dahi yapmış değilim." deyince, Ebû Hazim:

"Sen, onların senin amelinden dolayı dua ettiklerini sanmıyorsun ya! Sen bu sevginin kim tarafından yaratıldığına bak ve Yaratan'ı sev ve O'na şükret." dedi ve şu âyeti okudu:

"İman edip de salih amellerde bulunanlara gelince; çok merhametli olan Allah, onlar için (gönüllerde) bir meveddet/sevgi bağı yaratacaktır." (Meryem 19/96)[98]

97 Ebû Nuaym-İbnü'l-Cevzî, a.g.e., 1/454-455.

98 A.g.e.,2/322.

6. Kur'ân'ı Basiretle ve Şuurla Anladılar

~

Basîret; lügatte bilme, görme ve idrak gücü, akıl, zekâ, hüccet, burhan, ibret, şahid anlamlarına gelir. Leys'e göre basîretin mânâsı, kalbin dini inancı ve işi tahkik etmesidir. Basiretli olmak ise, ferasetli olmak demektir. Aynı kökten türeyen **"Mubsıra"** da âşikâr, apaçık anlamındadır.[99]

Kur'ân, ancak **"ulü'l-ebsâr"**ın yani; basîret sahiplerinin mesajı anlayıp öğüt alacağını söyler. Mesela: Bedir'de, kâfirlerin müminleri '***gözleriyle kendilerinin iki misli görmeleri***' (Âl-i İmrân 3/13), keza, '***kalelerinin kendilerini Allah'ın azabına karşı koruyacağını sanan***' Yahudilere, Allah'ın '***ummadıkları yerden***' darbe vurup '***yüreklerine korku salması***' sonucu yurtlarından sürülmeleri (Haşr 59/2), ancak **ulü'l-ebsâr**'ın ibret alıp kavrayabileceği bir durumdur. Yani Allah'ın gaybî yardımlarını ancak basiretli mü'minler anlarlar.

99 Sarı, ***Mevârid***, "B-S-R" maddesi; ***Lisanü'l-Arab***, 4/66.

Aslında, genel manada Kur'ân-ı Kerim'in mesajlarını ve inceliklerini de ancak **"ulü'l-ebsâr"** anlar.

İlginçtir ki Kur'ân; görmek anlamına gelen "***basara***" fiilinin yanında, yakın anlamlı "***nazara***" ve "***re'â***" fillerini de, gözlenen nesneler üzerinde düşünüp mahiyetini anlama, kalp gözüyle bakıp görme, idrak etme, bir şey hakkında tefekküre dalma, nazari araştırmalarda bulunma" anlamlarında kullanır.

*"İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir halde iken, Bizim onları birbirinden kopardığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı **görmediler** mi? Yine de inanmazlar mı?"* (Enbiyâ 21/30. Ayrıca bkz. 6/40, 47; 105/1)

İnanmak için, bakılıp görülen nesneler üzerinde basiretle düşünüp hakikati kavramak gerekiyor. Kur'ân; *"Develere **bakmıyorlar mı;** nasıl yaratıldı? Gök, nasıl yükseltildi? Dağlar, nasıl dikildi? Yer, nasıl yayılıp-döşendi?"* (Ğâşiye 88/17-20) diye sorarken, gözle kalp arasında doğrudan ilişki kuruyor; düşünüp anlama, idrak ve iman etme merkezinin "**kalp**" olduğunu söylüyor.

*"Yeryüzünde dolaşmıyorlar mı ki; böylece **kendisiyle akledebilecek kalpleri** ve **işitip anlayacak kulakları** olsun. Gerçek şu ki, **gözler kör olmaz, ancak sinelerdeki kalpler kör olur**."* (Hac 22/46)

Kalpleri olduğu halde akletmeyen, gözleri olduğu halde görüp-anlamayan, kulakları olduğu halde işitip-anlamayanlar, Kur'ân'ın ifadesi ile "***hayvanlar gibidirler. Hatta daha da sapıktırlar.***" (A'râf 7/179)

Basiret'e yakın bir kavram da "şuur"dur. Lügatte ***"şu'r"*** (şe'a-ra); dikkatle bakıp bilme, tanıma, farketme, akletme, bir şeye vakıf olma, inceden inceye bir ilim elde etme anlamlarına gelir. Aynı kökten türeyen **"şâ'ir"**, şuur sahibi, dikkatli anlayış ve bilgi sahibi; **"şi'r"** de ince ilim anlamına gelir.[100]

100 Yazır, a.g.e., 1/223-225.

Kur'ân, insanların genellikle ***"şuurlarını kullanmadıklarını"*** beyan eder: Kâfir ve müşrikler (6/26; 27/50) başta olmak üzere, münafıklar (2/9), fesatçılar (2/12), kitap ehlinden bazıları (3/69) şuursuzca hareket ettikleri ve idrak sahibi olmadıkları için ilahi mesajı kavrayamazlar. Rabbanî hakikatlere vakıf olmak, onun inceliklerini anlayıp kavramak ancak şuur sahibi insanlara nasip olur. Mesela; Hz. Nuh (a.s.), kavmine: ***"Eğer sizin şuurunuz olsa… anlarsınız."***(Şuara 26/113) derken bu hakikati vurgular. Kur'ân; mal-mülk ve çoluk-çocuklarının çokluğuna yani iktidar gücüne aldanarak (Mü'minûn 23/54-56), icraatlarını güzel ve doğru görüp hile ve entrika peşinde koşan mücrim egemenleri, çevirdikleri entrikalarla kendi kuyularını kazdıklarının farkına bile varamayan şuursuzlar (En'âm 6/122-123) olarak niteler.

Özetle; göğe, yere, dağa, deveye, yağmura, bitkilere ve bizzat insana bakmak; bunları görüp ilahi gerçekliği anlamaya, kavramaya ve iman etmeye yetmeyebilir. Bunların hepsine, *"Allah'a yönelecek her kulun basiretini/kalp gözünü açmak (**tebsıra**) için"* (Kâf 50/8) dikkat çeken Kur'ân, "E-fe-lâ tübsırûn: (hakikati) görmüyor musunuz**?**" (Zâriyât 51/22) der. İşte, Allah'ın kâinattaki kevnî âyetleri ve yazılı âyetleri (Kur'ân-ı Kerîm) incelenirken, bu duyuların üstünde bir idrakin, şuurun ve onun vasıtalarının da devreye sokulması gerekir. Bu vasıtaların Kur'ân'daki sembolik adı ise "**kalb**" ve "**fuâd**"dır.

Ashab-ı Kiramın Tevhîd Bilinci

"**Ulü'l-ebsâr**" olan ashab-ı kiram, basiret ve şuurlarını kullanarak Kur'ân'ı çok iyi anladılar. Onlar, Kur'ân-ı Mecîd'in inceliklerini kavramak için birbirleriyle istişare ediyor, müzakere ve müşaverede bulunuyorlardı.

Hz. Ebu Bekir (r.a.) arkadaşlarına şöyle sorar:

"Rabbimiz Allah'tır deyip, sonra da (istikametleri) dosdoğru olanlar…" (Fussilet 41/30)

"İman edenler ve imanlarına zulüm katmayanlar…" (Enam 6/82) ayetleri hakkında ne dersiniz?

Orada bulunanlar cevap verirler:

- "Rabbimiz Allah'tır deyip sonra da dosdoğru olanlar; ona buna boyun eğmeyenler ve yaltaklanmayanlardır. İmanların zulüm katmayanlar ise; imanlarına hata ve eksiklik sokmayanlardır, şeklinde tefsir edilebilir."

Bu açıklama üzerine Hz. Ebu Bekir (r.a.) der ki:

- "Siz ayeti uygun olmayan bir manaya hamledip yorumladınız. Oysa ***"Rabbimiz Allah'tır deyip dosdoğru olanlar"***; Allah'tan başka bir varlığa ilah diye itibar etmeyenler manasındadır. ***"İmanlarına zulüm katmayanlar"*** ise; imanlarına şirk katmayanlardır."[101]

"Ümidi Korkuya Katarak Dua Edin; Yüzsüzlük Etmeyin!"

Hz. Ebu Bekir, bir hitabında, insanlara nasıl dua etmeleri gerektiğini söylerken, Hz. Zekeriyya'yı (a.s.) örnek gösterir ve halka, Hz. Zekeriyya (a.s.) ile ailesinin duasını anlatan ayeti okur:

"Allah'a hamd ve Rasûlü'ne selamdan sonra derim ki; size takvayı ve şanına yakışan biçimde Allah'ı anmanızı tavsiye ederim. Ümidi korkuya katmanızı ve istekte bulunurken yüzsüzlük göstermemenizi de tavsiye ederim. Çünkü Allahu Teâlâ, Zekeriyya'yı ve ailesini överek şöyle buyurdu:

"Gerçekten onlar hayır işlere koşarlar, umarak ve korkarak bize dua ederlerdi ve bize huşû/derin saygı duyanlardı." (Enbiya 21/90)"[102]

101 Ebû Nuaym-İbnü'l-Cevzî, a.g.e., 1/141.

102 A.g.e., 1/147.

Nasr Sûresinden Rasûlüllah'ın Vefat Edeceğini Anlama Basireti

İbn Abbas (r.a) anlatıyor: Hz. Ömer (r.a.) beni de Bedir savaşında bulunan ihtiyarlarla beraber huzuruna alıyordu. Abdurrahman b. Avf, Hz. Ömer'e:

- "Bu genci bizimle beraber huzuruna alıyorsun. Halbuki bizim onun kadar çocuklarımız var!" dedi.

Hz. Ömer (r.a): "Bu genç sizin bildiğiniz gibi değildir" dedi. Bir müddet sonra beni çağırdı... Ömer'in yanına vardığım zaman Bedir ashabı da orada toplanmıştı. Ömer onlara:

- "Siz Nasr suresi hakkında ne diyorsunuz?" dedi. Bazıları:

- "Allah'ın yardımı ve zafer gelince, O'na hamdetmemizi ve O'ndan günahlarımızı bağışlamasını istememizi emrediyor"; bazıları da "Bilmiyoruz" dediler. Bazıları ise hiçbir şey söylemedi. Ömer bana:

- "Ey Abbas'ın oğlu, böyle midir? Sen de böyle mi diyorsun?" dedi.

- "Hayır, ben öyle demiyorum" dedim. Ömer:

- "Peki, sen ne diyorsun?" dedi. Ben:

- "Allah Teâlâ bu sureyi indirmekle, Hz. Peygamber'in ecelinin geldiğini bildirdi. Yani 'Allah'ın yardımı ve zafer gelip insanların Allah'ın dinine akın akın girdiklerini ve Mekke'nin fethini gördüğünde artık senin vazifen sona ermiştir. Ölüme hazırlan' demek istiyor" dedim. Ömer:

- "Ben de bu sureyi ancak senin anladığın şekilde anlıyorum" dedi.[103]

103 Kandehlevi, a.g.e, 3/498.

7. Kur'ân'ı Fıkhederek Anladılar

~

Fıkh; iyi ve derin, ince anlayış anlamında kullanılır. Isfahani, 'bilinen bir bilgi ile bilinmeyen bir bilgiye ulaşmaktır ki, ilimden daha özel bir anlama sahiptir' der. Birinin ne söylediğini anlayıp, sözünü kavramak **fehm**'dir; fakat söylenenin, olup bitenin künhüne vakıf olma, taşıdığı gerçeklikten gerçeğe erme, onu bütünüyle kavrayıp bir sonuca varma '**fıkh**'tır. Bir söz önce fehm edilir, sonra fıkh edilir.[104]

Tefekkür, tezekkür, tedebbür, ta'akkul etmek, basiret, şuur, hepsi fıkh etmek içindir.

Kur'ân'da "**fıkh**"; bir işin veya sözün gayesini, maksadını, sırrını, hikmetini, ruhunu anlama; "**tefakkuh**" ise, iyice anlama, kendini öğrenmeye verme, net bir fikir elde etme olarak kullanılır.

Şüphesiz, Kur'ân'ı fıkhedip anlamak için özel bir çaba sarfedenler, dinde daha derin bir anlayışa sahip olurlar:

104 *Müfredât*, "F-K-H" maddesi; Ali Ünal, ***Kur'ân'da Temel Kavramlar,*** s. 471; Cündioğlu, ***Anlamın Tarihi***, s. 64-76.

*"Müminlerin hep birlikte seferber olmaları gerekmez. Her topluluktan bir grubun **dinde tefakkuh etmeleri** ve döndüklerinde toplumlarını uyarmak için seferber olmaları gerekir…"* (Tevbe 9/122)

En'âm sûresinin 97. âyetinde '***bilen bir toplum***' için, 98. âyetinde '***fıkheden bir toplum***' için Allah'ın âyetlerinin geniş geniş açıklandığı; 99'da ise, '***iman eden bir toplum***' için bu âyetlerde (gök, yer, yıldızlar, bitkiler, meyveler, insanın yaratılışı) nice ibretler bulunduğu ifade edilir. Ancak, bu bilgilerden hareketle imana ulaşmak için **kalp**le bağlantı kurmak şarttır. Mesela; ***"kâinatta Allah'ı hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur"*** buyuran Kur'ân, " ***fakat siz onların tesbihlerini fıkhedemezsiniz***" (İsrâ 17/44) diye ekler. Allah'ın mutlak kudretinin tecellilerine ve kâinattaki her varlığın tesbihatına karşı çoğu zaman kör ve sağır kalan insanlar, kalplerini kir ve paslardan arındırıp Allah'a teslim etmedikçe, bu hakikati kavrayamazlar; âyetler tafsilatlı olarak açıklanmış olsa da (En'âm 6/65).

'Peygamberler hatibi' olan Hz. Şuayb (a.s.), Medyen halkına: ***"Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. Eksik ölçüp tartmayın..."*** (Hûd 11/84) gibi çok açık mesajlar ilettiği ve onlara kendi dillerinde ve çok net konuştuğu halde, halkın önde gelenlerinin: ***"Ey Şuayb! Söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz (fıkhetmiyoruz)."*** (Hûd 11/91) demeleri de, onların kalplerinin ilahî çağrıya karşı "kapalı" oluşunu ifade ediyordu. Aslında sözü anladıkları halde, anlamak istemiyorlar; önyargılarından ve kirli yaşam biçimlerinden vazgeçmeye yanaşmıyorlardı. Hz. Musa'nın: ***"Dilimden düğümü çöz ki sözümü fıkhetsinler (tam anlasınlar)."*** (Tâhâ 20/24-28) duasındaki hikmet de bununla alakalıdır.

Zira Kur'ân, **fıkhedip** anlamayan ve kavramayan, böylece doğru düşünüp gerçeği görme yeteneğini kaybedenle-

rin, kalplerinin de döndürüldüğünü (Tevbe 9/127), örtüldüğünü (En'âm 6/25; İsrâ 17/46; Kehf 18/57) ve nihayet mühürlendiğini (Tevbe 9/87; Kalem 68/3) beyan eder. Kalpleri olduğu halde **fıkhetmeyen** (A'râf 7/179; Enfal 8/65) inkârcılar gibi, "kalplerinde nifak olanlar" da "fıkhedip anlamazlar" (Kalem 68/8; Haşr 59/13; Fetih 48/15). Kalplerindeki hastalık, onların derinlemesine düşünmelerine, işin inceliklerini ve gerçeğini kavramalarına mani olur. Onlar daha çok günübirlik ve yüzeysel düşünürler.

Cehennem Sıcağı Daha Şiddetlidir

Medine'de sayıları bir hayli fazla olan münafıklar Tebuk seferine çağrıldıklarında, yazın sıcağını bahane ederek katılmak istemediler: *"Geride kalanlar, Allah'ın Rasûlü'nün arkasından oturmakla sevindiler; mallarıyla ve canlarıyla cihad etmekten hoşlanmadılar ve, 'sıcakta sefere çıkmayın' dediler. De ki: 'Cehennemin sıcağı daha şiddetlidir'. **Keşke fıkhetselerdi**."* (Tevbe 9/81)

Burada münafıkların **fıkhedemedikleri gerçek** şudur: Yazın sıcağı hiçbir zaman Cehennem sıcağından daha şiddetli değildir. İşte görünen bir gerçeği, asıl gerçeğin yerine koymak, görünen, hissedilen gerçekten asıl gayb olan gerçeğe varamamak fıkhedememektir. Yazın sıcağından hareketle Cehennem'in sıcağını hatırlayıp Allah'ın emrini yerine getirmeye koşmak ise fıkhetmektir.[105]

İslâmî vecibelere karşı münafıkların ürettiği türden bahane ileri sürenler, Cehennem hakkındaki; "*ateş yüzlerine vurup yakacak, orada onlar, dişleri sırıtıp kalacak*tır." (Mü'minun 23/104) âyetini, keşke fıkhedebilseler… Hele, Abdullah b. Mes'ûd'un, bu âyet hakkındaki 'Cehenneme girenlerin yüzleri ateşten yanacak ve (tıpkı ütülmüş bir baş gibi) dişleri sırıtıp kalacaktır' açıklamasını.

105 Ali Ünal, a.g.e., s. 471-473.

Allah Muttakilerden Kabul Eder

İşte ashabın takva algısı, takva ölçüsünü ve ince anlayışını yani fıkhını yansıtan bir örnek daha:

Ensardan **Fudale b. Ubeyd** (r.a) der ki: "Allah'ın benden buğday tanesi kadar bir şey kabul edeceğini bilmem, bana dünyadan ve onun içindekilerden daha değerlidir. Çünkü Allah şöyle diyor: 'Allah ancak muttakilerden kabul eder.' (Maide 5/27)"[106]

106 Ebû Nuaym-İbnü'l-Cevzî, a.g.e., 2/82

8. Kur'ân'ı Kendi Bütünlüğü İçinde Okuyup Anladılar

Kur'ân, eksiksiz, çelişkisiz, tutarlı, mükemmel, eşsiz bir kitap olduğunu, meydan okuyarak haykırır:

"Kur'ân'ı iyiden iyiye düşünerek okumuyorlar mı? Eğer Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı, onda birçok tutarsızlık bulurlardı." (Nisa 4/82)

Kur'ân sistematik anlam bütünlüğüne, kendine has mantık kurgusu ve düşünce örgüsüne sahiptir. Dolayısıyla Kitabullah'ı kendi anlam, kavram ve kurgu bütünlüğü içinde okuyup anlamak gerekir.

Beşer ürünü eserlerden herhangi birini dakik bir incelemeye tabi tuttuğunuzda, onda mutlaka hatalar, çelişkiler veya birtakım tutarsızlıklar bulursunuz. Ama Allah Kelamı olan Kur'ân-ı Kerîm, bu tür eksiklik ve tutarsızlıklardan berîdir. Esasen, Kur'ân'ın bütününü bilmeden bir kısmını, bir âyetini ihmal ederek diğer âyetlerini anlayamayız. O

tıpkı kâinat kitabı gibi, her şeyin bir şeyle ve bir şeyin her şeyle irtibatlı olduğu bir ünitedir. Kur'ân dikkatle okunur da kendine özgü **"düşünce sistemi"** iyi kavranırsa, kimilerine kapalı ya da çelişkili gibi gelen birçok ifadenin kendiliğinden açıklığa kavuştuğu görülür. Kur'ân'ın parçaları, yerine göre birbirlerini tamamlayan ya da açıklayan nitelikleriyle ayrılmaz bir bütündür. Bir yerde kapalı olan ifade başka bir yerde açık, bir yerde muhtasar olan fikir diğer tarafta tafsilatlı, bir yerde mutlak olan bir başka yerde kayıtlanmış, bir yerde genel ifadeli bir husus, diğer yerde tahsis edilmiş şekliyle geçebilir. Kur'ân'ın bu ***"sistematik yapısını"*** çok iyi bilen sahabe ve ilk müfessirler, onu **"kendi bütünlüğü içinde"** kavramaya ve herhangi bir âyeti, hem Kur'ân'ın diğer âyetleri bağlamında, hem de öncesini (***sibâk***) ve sonrasını (***siyâk***) dikkate alarak anlamaya özen göstermişlerdir. Bu konuda aşağıdaki örnekleri okumak, kanaatimizce oldukça öğretici olacaktır:

"Kendini Tehlikeye Atmak" Ne Demektir?

İstanbul fethi için gelip surlar önünde şehid düşen Ebû Eyyûb el-Ensârî (r.a.) ***"Allah yolunda infak edin ve kendinizi kendi ellerinizle tehlikeye atmayın. İyilik edin; şüphesiz Allah iyilik edenleri sever."*** (Bakara 2/195) âyetinin kendi bağlamı dışında ve yanlış biçimde yorumlanmasına izin vermemiştir:

İstanbul'u fethetmek niyetiyle Medine'den yola çıkan İslam ordusu, surların önüne kadar gelmişti… Rum askerleri sırtlarını şehrin surlarına yaslamış müdafaada idiler. Bu esnada bir İslam askeri, tek başına düşmana karşı saldırıya geçip içlerine kadar girdi. Halk:

"Sübhânallah! Dur, dur! Kendi eliyle kendini tehlikeye atıyor!" diye bağrıştılar.

Bunun üzerine, Ebû Eyyûb el-Ensârî (r.a) ayağa kalkarak şöyle konuştu:

"Ey insanlar! "Kendinizi tehlikeye atmayınız!" âyetini böyle tevil ediyorsanız, yanlış yapıyorsunuz. Bu âyet, biz **ensâr** hakkında nazil olmuştu. Cenâb-ı Hakk, dinini güçlendirip dininin yardımcıları çoğaldığı ve İslâm galebe çalıdığında, biz Rasûlüllah'tan (s.) gizli olarak, aramızda şöyle konuştuk:

-"Mallarımız ziyan oldu. Artık işlerimizin başında kalıp, onları yoluna koysak daha iyi olur" dedik.

Bunun üzerine Allahu Teâlâ bizim düşüncelerimizi reddederek: ***"Allah yolunda mallarınızı harcayın; (cimrilik ederek) kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın"*** buyurdu.

Demek ki, **asıl tehlike; malın-mülkün başında kalıp onları düzene koymak için cihâdı terk etmek**tir. Zira biz cihada gitmekle emrolunmuştuk." Ravi der ki;

"İşte bundan dolayıdır ki, Ebu Eyyub, ölünceye kadar durmayıp Allah yolunda savaşmıştır."[107]

Ebû Eyyûb ve Mikdad: "Savaşa Çıkmak Her Halükârda Farzdır"

Mikdad, Ebû Eyyûb ve Ebû Talha (r.anhüm), Tevbe 9/41. ayeti, ***"Her halükârda savaşa çıkmak farzdır"*** diye anlamışlardı. Hz. Peygamber'in (s.) süvarisi Mikdad b. Esved, savaşa gidiyordu. Birisi ona:

-"Bu sene savaşa gitmesen olmaz mı?" dedi. O, bu soruya şu cevabı verdi:

*-"Bize Bu'ûs/Diriliş (Tevbe) suresi indi ve bu sure bize ruhsat vermedi. Çünkü Allah Teâlâ **"Hafif ve ağır olarak Allah yolunda savaşa çıkın"** diyor, Kaldı ki ben kendimi hâlâ hafif hissediyorum."*

107 Kandehlevî, a.g.e., 1/453-458; Ebû Nuaym-İbnü'l-Cevzî, a.g.e., 1/286-287.

Ebû Eyyûb el-Ensârî (r.a.) de, her zaman şöyle derdi:

- "Allah, ***'Hafif veya ağır olarak savaşa çıkınız'*** buyurdu. Ben de bu iki vasfın haricinde değilim."

Ebû Talha (r.a.) ise; ***"Bu ayet genç de olsak, ihtiyar da olsak bize savaşa çıkmayı emretmektedir. Ey evlatlarım, hazırlık yapın"*** demiş, çocuklarının; "Allah sana merhamet etsin. Rasûlüllah vefat edinceye kadar onun yanında savaştın. Ebubekir vefat edinceye kadar onun yanında savaştın. Hz. Ömer vefat edinceye kadar onun yanında savaştın. O halde bizi bırak da biz senin yerine savaşalım" sözlerine rağmen, ***"Hayır, beni teçhiz ediniz!"*** diye ısrar edip deniz savaşına çıkmış ve denizde vefat etmişti. Onu defnedecekleri bir adayı ancak yedi gün sonra bularak oraya (Kıbrıs'a) defnetmişlerdi.[108]

'Siz Kendinize Bakın' Âyetini Doğru Anlayın! Zulme Karşı Mücadele Edin!

Ebû Bekir (r.a.) halife seçildiğinde halka hitap ederek; ***"Ey iman edenler, siz kendinize bakın, doğru yolda iseniz, sapanlar size zarar veremez..."*** (Maide 5/105) ayeti ile ilgili yanlış anlayışları düzeltir:

-Ey insanlar, sizler şu ayeti kerimeyi (Maide/105) okuyorsunuz ve onu yanlış bir yere oturtuyorsunuz. Oysa ben Allah Rasûlü'nün şöyle söylediğini işittim: ***"Hiç şüphesiz insanlar ne zaman bir zalimi görür de, ona engel olmazlarsa işte o zaman Allah'ın azabının tüm insanları sarması yakın demektir; o zaman duâ ederler de, Allah onların duâlarını kabul etmez."*** [109]

Cübeyr b. Nüfeyr der ki: "Ben Hz. Peygamber'in ashâbının da bulunduğu bir cemaate dâhil olmuştum. Yaşça hepsinden küçüktüm. Emr-i bi'lma'ruf ve nehy-i ani'l-münker meselesi üzerine müzâkerede bulunuyorlardı.

108 Kandehlevi, a.g.e., 1/446-447; Ebû Nuaym-İbnü'l-Cevzî, a.g.e., 1/329.
109 Kandehlevî, a.g.e., 3/198.

Ben de söze karışarak: "Cenâb-ı Hakk, Kitâb'ında ***"Ey îmân edenler, siz kendinize bakın, siz doğru yolda oldukça, sapıtanlar size zarar vermez"*** demedi mi (bu meselede müzâkereye ne hâcet)?" demiş bulundum. Cemaat, bana yönelerek hep bir ağızdan:

-"Sen Kur'ân'dan anlamadığın, te'vîlini bilmediğin bir âyet mi seçip çıkarıyorsun?" dediler.

Keşke konuşmasaydım. Epeyce konuştular. Dağılacakları vakit, tekrar bana yönelerek:

-"Sen yaşça genç bir delikanlısın, sen bir âyet seçip çıkardın ki, ne olduğunu henüz bilmiyorsun. Fakat muhtemelen onun te'vilinin çıkacağı zamana ulaşacaksın. Ne zaman mûcibiyle amel edilen bir bencillik, peşine düşülen bir hevâ ve re'y sâhiblerinin, (âyet, hadis veya seleften olsun) kendi re'ylerinin dışında hiçbir görüşe kıymet vermediklerini görürsen bil ki, âyetin te'vili vâki olmuştur. ***"O zaman sen kendine bak, sapıtanlar sana zarar vermez"*** dediler.

Bu konuda, bir soru üzerine Rasûlüllah'ın (s.) şöyle buyurduğu nakledilir:

"…İhtirasların insanlara hakim olduğunu, arzulara boyun eğildiğini, herkesin kendi düşüncesini beğendiğini gördüğünüz sürece insanlara iyiliği emredip onları kötülükten alıkoyun. Halktan önce kendinize sahip çıkın. Sizden sonra, tutuşmuş bir ateş parçasını elle tutabilecek sabrın gösterileceği günler gelecek. O gün bir amel yapana, bugün size aynı amel için verilen ecrin elli katı verilecek."[110]

110 Ebû Nuaym-İbnü'l-Cevzî, a.g.e., 2/94.

9. Kur'ân'ı Usûlünce Tefsir Edip Anladılar Ama Tevil ve Rey'den Kaçındılar

~

Tefsîr; "fesr" veya "sefr"den türemiştir. Her ikisi de, bir şeyi beyan etmek, keşfetmek, üzeri kapalı bir şeyi açmak, aydınlatmak anlamlarına gelir. Istılahta; anlamı kapalı olan, manası zor anlaşılan sözden ne kastedildiğini açıklama demektir. Daha çok Kur'ân kelime, terkip ve cümlelerinin ne anlama geldiğini açıklamak, müşkül ve garîp lafızları izah etmek, Kur'ân'ı yorumlamak anlamında kullanılır.

Te'vîl; geri dönme anlamındaki "e-v-l"den gelir. Sözlükte, açıklamak ve beyan etmek; ıstılahta ise, çok anlamlı kelime ve cümlelerdeki anlamlardan birini, Kur'ân bütünlüğünü dikkate alarak tercihtir.

Tefsir ve te'vilin aynı manaya olduğu; ***tefsir***'in ***te'vil***'e nazaran daha umumi ve şümullü olduğu, ayrıca tefsir'in çoğu zaman lafızlarda, te'vil'in ise manalarda kullanıldığı da söylenmiştir.

Tefsîr ile te'vîl arasındaki farklar: Tefsîr'de kesinlik, te'vîlde ihtimaller vardır. Tefsîr te'vîlden daha geneldir. Tefsîr rivayetle, te'vîl dirayetle ilgilidir. Tefsîr, lafzın konulduğu manayı hakîkî veya mecazî olarak beyan eder; te'vîl ise iç/batınî anlamını, lafızdan murat edilen gerçeği açıklar. Meselâ "İnne Rabbeke le bi'l-***mirsâd*** **(*Rabbin gözetleme yerindedir*)**" (Fecr, 89/14) âyetindeki ***"mirsâd"***, gözetlemek anlamındaki ***rasd*** kökünden gelir, mif'âl formunda mekân ismidir, "gözetleme yapılan yer" demektir şeklinde yapılan açıklama **tefsîr**dir. Allah'ın gözetleme yerinde olduğunun bildirilmesinden maksat; Allah'ın insanların bütün yaptıklarını görmesi, bilmesi ve onları denetlemesi, böylece, Allah'ın emir ve yasaklarına uyması konusunda gevşeklik ve gafletten uyarmasıdır, şeklindeki izah ise te'vîldir. Tefsîr "sâibe" ve "bahîr" (Mâide, 5/103) gibi garîb lafızları izah veya Kur'ân'ın veciz cümlelerini şerh etmede veya ***"nesîe, küfürde artmadır"*** (Tevbe, 9/37) âyeti gibi, mahiyeti ancak tanımla bilinebilen cümleleri izah etmede olur. Tefsir, ibarenin vaz'ından istifade edilen manaların beyan ve izahı, te'vil ise işaret yoluyla elde edilen manaların izah ve beyanıdır (çok tercih edilen görüş budur).

Tefsîr ve te'vîlde, önce Kur'ân'a müracatla ayetler, âyetlerle tefsîr edilir. Sonra Hz. Peygamber'in (s.) hadislerine, sonra varsa sahabe sözlerine bakılır. Garip kelimeler için sözlüklere bakılır.[111]

Gazâli'de Tefsir İlminin İncelikleri

İmam Gazali, İhyâu Ulûmi'd-Din'in "Âdâb-ı Tilâveti'l-Kur'ân" (Kur'ân Okumanın Adabı) bölümünde "***Müfessirin Bilmesi Gereken Hususlar***" başlığı altında, Kur'ân'ı

111 *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Heyet, D.İ.B. Yay., "Tefsir-Te'vil" maddesi.

doğru anlayıp açıklamak için bilinmesi gereken hususları açıklar. Öncelikle Kur'ân'ın zahiri tefsirinin ihmal edilemeyeceğini, bunun için de nakil ve sema'a (işitme) önem vermek gerektiğine işaret eden Gazali, Tefsir ehlinin bilmesi ve dikkat etmesi gereken Kur'ân'ın garâibinin/inceliklerinin bir bölümüne açıklık getirir:

"Kur'ân'ın anlaşılması için öğrenilmesi gereken inceliker oldukça çoktur." der ve sıralar:

a) Onlardan birisi **hazf** (aradan kaldırma) ve **izmar** (saklama, gizleme) yoluyla yapılan i'cazdır: "***Biz Semûd'a görünür (bir mûcize) olarak dişi deveyi verdik de o, (nefislerine) zulmetmelerine sebep oldu.***" (İsrâ 17/59) Burada '*âyet/mûcize*' kelimesi hazf, '*nefisleri*' kelimesi izmar edildi/gizlendi. Lâfzın zahirine bakan, bu ayette 'Biz Semûd'a, görür olduğu halde dişi deveyi verdik' dendiğini zanneder; kendilerine mi, başkalarına mı zulmettiklerini de anlamaz. Yine, "*K*üfürleri sebebiyle ka***lplerine buzağı (sevgisi) içirildi.***" (Bakara 2/93) ayetinde 'sevgi' kelimesi; "***O takdirde dünya ve âhiret (azabın)ın iki katını sana kesinlikle tattırırdık.***" (İsrâ 17/75) ayetinde, hem 'hayat' hem de 'memât' tâbirinden önce '***azâb***' kelimesi; "İçinde bulunduğumuz ***şehir (halkına) ve içinde geldiğimiz kervan(halkın)a sor***" (Yûsuf 12/82) âyetinde, iki yerde '***ehl/halk***' kelimesi; keza, "***O, gökler ve yer(ehlin)e ağır gelmiştir.***" (A'raf 7/187) âyetinde de '***ehl***' kelimesi hazfedildi (Bu âyetin zâhiri 'göklerde ve yerde ağır oldu' şeklindedir. Bir şey gizlendiğinde ağır olur; bunun için '***hufiyet***' yerine '***segulet***' buyuruldu, '***alâ***' yerine '***fî***' kullanıldı). "***Ve rızkınız(a şükretmey)i inkâra mı kalkışacaksınız?***" (Vâkıa 56/82) âyetinde 'şükr'; "***Rasûllerin (dillerinde) bize va'dettiğini bize ver!***" (Âl-i İmran 3/194) âyetinde ise 'diller' kelimesi hazfedildi. "***Biz***

onu Kadir gecesinde indirdik." (Kadir 97/1) âyetinde, bahsi geçmediği halde, 'onu' zamiri ile Kur'ân murad edildi. "*Perde ile örtülünceye kadar*…" (Sâd 38/32) âyetinde de ismi geçmediği halde 'Güneş' kastedildi. "*Onlar Allah'tan başka veliler edinerek; 'Biz bunlara, sırf bizi Allah'a daha fazla yaklaştırsınlar diye tapıyoruz' (derler)*." (Zümer 39/3) âyetinde, '*derler'* hazfedildi. "…b*u topluluğa ne oluyor ki, Kur'ân'ı anlamaya yanaşmıyorlar? Sana gelen her iyilik Allah'tandır ve sana gelen her fenalık da kendindendir*…" (Nisâ 4/78-79) Burada, *'Lâ yekâdûne yefgahûne'*, zahiren 'Onlar yaklaşmazlar, Kur'ân'ın mânâsını anlarlar' şeklinde anlaşılır; oysa bu ibare 'lâ yefgahûne/anlamazlar' takdirindedir. '*Sana gelen*…' cümlesi öncesinde de 'derler ki' tabiri takdir edilmiştir. Çünkü 'derler' tabiri takdir edilmezse, Nisâ/78'in *'De ki: hepsi Allah'tandır'* kavli ile tezâd teşkil eder...

b) O inceliklerden biri de, **'yer değiştirmek ve yerinden nakledilmek'**tir: Tîn 95/2'de *'Tûr-i Sina'* yerine *'Tûr-i Sinîn'*, Sâffât 37/130'da *'Alâ İlyâs'* yerine *'Alâ* Âl*-i Yâsîn'* (İl-Yâsîn) tabiri kullanıldığı gibi... Müfessirlerden bazıları 'Âl-i Yâsîn'den murâd 'İlyâs' değil, 'İdris' peygamberdir, demişlerdir. Çünkü İbn Mes'ûd'un mushafında 'Âl-i Yâsîn/ İl-Yâsîn' yerine 'İdrâsîn' yazılmıştır.

c) O inceliklerden biri de, zahirde kelâmın bitişik olmasını önlemek, izah ve tekid için **tekrar edilenler**dir: "*Allah'tan başkasına tapanlar bile gerçekte O'na koştukları ortaklara tâbî olmuyorlar; ancak zanna tâbî oluyorlar...*" (Yûnus 10/66) âyetinde *'in yettebiûne/tabi oluyorlar'* tâbiri zahirde kelâmı birleştirmek için mükerrer olarak kullanıldı. "*Salih'in kavminden kibirli kimseler, içlerinden iman eden zayıf kimselere dediler ki*…" (A'raf 7/75) Yani zayıf kimselerle *alay ederek*… Burada tekid için tekrar vardır; *'limen'* yerine de *'lillezîne'* kelimesi kullanılmıştır.

d) O inceliklerden biri de **'takdim ve tehir**'dir (öne alma ve sona bırakma): *"Eğer Rabbinden bir hüküm geçmiş olmasaydı, elbette onlara azap dokunurdu ve tâyin edilmiş bir vakit vardır."* (Tâhâ 20/129) Yani, 'Eğer Rabbinden bir hüküm ve tâyin edilmiş bir vakit olmasaydı…' Burada *'ve ecelün müsemmâ'* takdim, *'le-kâne lizâmâ'* tabiri de tehir edildi; böyle olmasaydı, o zaman 'ecelün' kelimesi nasb/üstün ile okunurdu. "*Sanki senin ondan haberin varmış gibi sana soruyorlar.*" (A'raf 7/187) Burada *'anhâ'* kelimesi *'yes'elûneke'*nin ardından gelmelidir, fakat tehir edilmiştir; ayrıca 'anhâ' yerine de 'bihâ' takdir edilmiştir. "*Onlara rableri katında dereceler, mağfiret ve tükenmez nimet var. Rabbin seni hak uğrunda evinden çıkardığı gibi.*" (Enfâl 16/4-5) İşte bu ayet, muttasıl (bitişik) değildir. *'Rabbin seni hak uğrunda evinden çıkardığı gibi'* cümlesi Enfal 1. âyetin *'De ki: Bu ganimetlerin taksimi Allah'a ve Rasûlü'ne aittir'* cümlesiyle ilgili ve ona aittir. Yani '*De ki: Bu ganimetlerin taksimi Allah'a ve Rasûlü'ne aittir. Nitekim Rabbin seni hak u*ğrunda evinden çıkardığı gibi…' Yani sen çıkmaya razı olduğun, onlar ise razı olmadıkları için ganimetlerin taksimi sana aittir. Bu bakımdan bu kelâmın (hükmün) arasına ara cümle olarak takvayı emreden cümleler/âyetler girmiştir. Mümtehine sûresi 4. âyet de bu nevidendir: "*Siz Allah'ın birliğine iman etmedikçe sizi (dininizi) tanımıyoruz. Sizinle aramızda ebedî düşmanlık ve kin başgösterdi. Ancak İbrahim'in babası için şöyle demesi müstesna: Elbette senin için…*"

e) O inceliklerden biri de: müşterek mânâlara gelen kelime veya harf demek olan **mübhem**'dir; ***Şey, Karin, Ümmet, Rûh*** ve benzerleri gibi: "*Allah şu misali verir: Hiçbir tasarrufa gücü yetmeyen bir köle, bir de tarafımızdan kendisine güzel bir rızık verilip de ondan gizli ve âşikâre*

harcayan kimse..." (Nahl 16/75) ayetindeki ***şey***'den murad 'nafaka'dır. "*Allah şu iki adamı da misâl getirdi: Bunlardan biri dilsizdir. Hiçbir şeye gücü yetmez*…" (Nahl 16/76) Buradaki ***şey***; adalet ve istikametle emretmek'tir. "***(Hızır) dedi ki: O hâlde bana tâbi olacaksan, ben anlatıncaya kadar (yaptığım) hiçbir şey hakkında bana soru sorma!***" (Kehf 18/70) Buradaki ***şey***; Allah'ın (c.c.) Hızır'a (a.s.) öğrettiği Ledün ilmidir. "*Yoksa kendileri hiçbir şey olmadan mı yaratıldılar? Yoksa yaratanlar kendileri midir?*" (Tûr 52/35) Buradaki şey kelimesi 'Hâlıq/Yaratan' mânâsındadır. Fakat bazıları, bu ayetten, her şey ancak başka bir şey'den yaratılır vehmine kapılabilir. Oysa kâinatı, Allah yoktan var etti. **'Karin'** kelimesi de birkaç mânâya gelir. Mesela: "*Beraberindeki arkadaşı 'Bu yanımdaki hazırdır' dedi. Atın cehenneme her inkârcı kâfiri...*" (Kaf 50/23) âyetindeki ***karin***/arkadaştan murâd 'insanoğlunu kontrol eden melek'tir. "*Arkadaşı şöyle der: 'Ey Rabbimiz! Onu ben azdırmadım. Fakat kendisi uzak bir sapıklık içinde idi*'." (Kaf 50/27) Buradaki ***karin***'den murâd ise 'şeytan'dır.

'Ümmet' kelimesine gelince: Bu kelime sekiz mânâya gelmektedir:

1) ***Cemaat***: "*Kuyunun başında hayvanlarını sulayan bir ümmet (**cemaat**) buldu.*" (Kasas 28/23)

2) ***Peygamberlere Tâbi Olanlar***: *'Biz Muhammed ümmetindeniz'* sözü bu anlamdadır.

3) ***Hayırlar İşlemede Önder Olan Kişi***: "*Gerçekten İbrahim, başlıbaşına bir ümmet* (önder*) idi, Allah'a itaatkârdı.*" (Nahl 16/120)

4) ***Din***: "*Hayır, şöyle dediler: 'Biz atalarımızı bir ümmet (**din**) üzerinde bulduk*'." (Zuhruf 43/22)

5) ***Zaman***: "*Belirli bir ümmete (**zamana**) kadar*…" (Hûd 11/8); "*Bir* ümmetten (***zamandan***) *sonra (Yûsuf'u)*

hatırladı da dedi ki: 'Ben size onun tâbirini haber veririm…'." (Yûsuf 12/45)

6) ***Kamet/Endam***: Nitekim filân adam 'güzel ümmetli' yâni 'endamlı' denir.

7) ***Tek Başına Bir Dine İnanan Kişi***: Nitekim Hz. Peygamber (s.) şöyle buyurmuştur: "*Zeyd b. Amr b. Nufeyl tek bir ümmet olarak haşrolunacaktır.*"

8) ***Anne***: Nitekim 'Şu kadıncağız Zeyd'in ümmeti/anasıdır' denir.

'**Ruh**' kelimesi de Kur'ân'da *emir, Kur'ân, melek, Cebrail, ve insan ruhu* gibi birçok mânâda kullanılmıştır. Bunun gibi, "hûden" kelimesi de on yedi manada kullanılmıştır.

Kelimeler gibi harflerde de **mübhemlik** olabilir: "*Ve onunla toz duman koparanlara! Böylece onunla düşman topluluğa dalanlara!*" (Âdiyât 100/4-5) Burada 'onunla' şeklinde tefsir edilen birinci zamir, taşlara basmak suretiyle kıvılcım çıkaran atların tırnaklarından kinayedir. Yani o atlar tırnaklarıyla toz duman koparırlar. İkinci zamir ise 'hücum'dan kinayedir. O atlar sabahleyin hücum ederek, o hücumlarıyla düşman toplulukları arasına girer ve böylece müşriklerin topluluklarını dağıtırlar. "*Onunla su indirir ve onunla türlü türlü meyveler çıkarırız.*" (A'raf 7/57) Birinci zamir 'onunla' bulut'tan, ikinci zamir 'onunla' ise su'dan kinayedir. Benzerleri çoktur…

f) O inceliklerden biri de beyanda **tedrîc**dir (azar azar açıklama): "*Ramazan ayı ki, Kur'ân o ayda indirildi.*" (Bakara 2/185) âyetiyle Kur'ân'ın Ramazan'da indiği bildiriliyor ama gündüzleri veya gecelerinde mi indiği açıklanmıyor. *'Gerçekten biz onu mübârek bir gecede indirdik.'* (Duhan 44/3) âyetiyle, bu inişin gece olduğu anlaşılıyor, fakat hangi gece olduğu belirtilmiyor. Ancak bu da, *'Şüphesiz Biz, O'nu Kadir gecesinde indirdik.'* (Kadir 97/1) ayetiyle belirtiliyor.

Çok zaman zahire bakılırsa bu ayetler arasında ihtilâf varmış gibi görünür. Oysa gerek bu, gerekse benzeri ayetlerin hakikî tahlili ancak nakil ve sema'a (işitmeye) bağlıdır. Bu bakımdan Kur'ân baştan sona kadar bu tip inceliklerle doludur. Çünkü Kur'ân Arap lugatiyle inmiştir; Arap dilinin ***i'caz***, ***tatvil***, ***izmar***, ***hazf***, ***ibda'***, ***takdim*** ve ***te'hir*** gibi çeşitli inceliklerini kendinde toplamıştır ki bu şekilde inen Kur'ân Arab ediblerini susturabilsin ve onlar için mu'ciz olsun. [112]

Kendi Reyi ile Tefsir "Yasaklanan Tefsir"dir

Gazali, Tefsir ilmine dair bu çok önemli açıklamalardan sonra; Kur'ân'ın zahirî manâsıyla yetinip hemen tefsire yeltenen ve nakil ve sema'a/işitmeye de önem vermeyip keyfî hareket edenlerin, "Kur'ân'ı kendi reyiyle tefsir edip cehennemde yerini hazırlayanlardan" olacağını söyler. Bu konuda verdiği örnek çok öğreticidir: Mesela; Kur'ân'daki '**ümmet**' teriminden sadece herkesin malûmu olan en meşhur mânâyı anlayıp o mânâya meyledip ve reyi de o mânâya çekip orada durmak gibi. Ona göre, bir kelimenin meşhur manâsına reyiyle meyledip bu terimin birçok mânâları hakkındaki nakle önem vermeyen bir kimsenin tefsiri "**yasaklanan tefsir**" kısmına dâhil olabilir. Çünkü bu kimse, Kur'ân mânâlarının sırlarını çözmeden tefsirine girişmiştir. Gazali, Kur'ân'ın zahirî tefsirini öğrenmenin, mânâların hakikatini anlamaya yeterli olmadığını söyler ve zahirî tefsir ile mânâların hakikatleri arasındaki farkı, bir misâlle açıklar: "(***Rasûlüm!) Attığın zaman sen atmadın, Allah attı***." (Enfal 16/17) Bunun zahirî tefsiri açıktır. Fakat mânâsının hakîkati çok derindir. Zira ayette, Rasûlüllah'ın

112 Gazali, ***İhya***, "Âdâb-ı Tilâvet'il-Kur'ân" (Kur'ân Okumanın Adabı) bölümünden; farklı çeviriler birlikte incelenerek aktarıldı.

atışı isbat edildiği gibi, aksi de isbat ediliyor. Oysa bunların ikisi zahirde zıttır. Bir arada bulunmaları mümkün değildir. Ancak bu zıddiyet şöyle ortadan kalkabilir: Rasûlüllah'ın bir taraftan atıcı olduğunu ve diğer taraftan atıcı olmadığını bilmek gerekir. Atıcı olmadığı tarafta atan Allah olur. Şu ayet de bunun gibi tefsir edilmelidir: "***Onlarla muharebe edin ki, Allah sizin ellerinizle onları (öldürsün ve böylece) azap etsin. Onları perişan etsin...***" (Tevbe 9/14) Hâsılı; fiillerin hâdise ve kudret ile ve Allah'ın kudretiyle irtibatı bilinmeden engin ve çözülmesi çok zor olan mânâların keşfolunamayacağını söyleyen Gazali, bunların da ancak ilmin sırlarında Allah tarafından kendilerine engin bilgiler ihsan edilmiş, kalpleri saflaşmış, düşünce kabiliyetleri çok yüksek ve kendilerini sadece araştırmaya adayan râsih âlimlere görüneceğini ama bunun da bir hududunun olduğunu söyler. Ve; 'eğer denizler mürekkep, yeryüzündeki ağaçlar da kalem olsa, yine Allah'ın kelimelerinin esrârının sonunu getiremezler' gerçeğini hatırlatır.[113]

Ateşten Korunmak İçin Faydalı ve Hayırlı Şeyler Öğrenin, Öğretin

Kur'ân'ı doğru olarak anlayıp tefsir etmeye Hz. Ali'nin (r.a.) iki tefsirini örnek vermekle yetinelim:

"Ey iman edenler! Nefsinizi ve aile efrâdınızı yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten koruyunuz" (Tahrîm 66/6) âyet-i kerimesini tefsir ederken şöyle buyurur:

- "**Yani nefsinize ve aile efradınıza faydalı ve hayırlı şeyler öğretiniz**".[114]

Yine Hz. Ali (r.a.) "Peygamberlere en yakın olan insan-

113 A.g.e., aynı yer.

114 Kandehlevi, a.g.e., 3/466. (Taberi, *Tefsir*'inde; ***"Onlara iyi ve faydalı şeyler öğretiniz ve kendilerini terbiye ediniz"*** şeklinde rivayet eder.)

lar, peygamberlerin getirdiklerini en iyi bilenlerdir" dedikten sonra:

"Doğrusu insanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar ve bu peygamber ve mü'minlerdir. Allah da mü'minlerin dostudur" (Âl-i İmran 3/68) ayetini okur ve şöyle buyurur:

-"Öyleyse Muhammed'e en yakın olanlar, ona uyanlardır. Muhammed'in düşmanları da Allah'a isyan edenlerdir, velev ki soyca onun yakınları olsun."[115]

115 A.g.e., 3/433-434.

10. Kur'ân'ı Reyleriyle Anlayıp Yorumlamaktan Sakındılar, Sakındırdılar

Rasûlüllah (s.) ümmetini rey ile tefsirden sakındırmış, ashâb-ı kirâm ile onların yetiştirdiği ilk nesiller de rey ile tefsirden sakınmışlardır. İmam Gazali, İhyâ'da, "Kur'â***n'ı kendi reyiyle tefsir eden bir kimse ateşteki yerini hazırlamış olur.***" hadisinden hareketle bu konudaki tartışma ve istifhamlara açıklık getirir: "*Kur'ân'ı okuyun. Onun garâib ve acâiblerini araştırıp anlayın.*", "*Kur'ân'ın zahiri, bâtınî, haddi ve matla'ı vardır.*" hadis-i şerifleri; Hz. Ali'nin: '*Allah Teâlâ'nın kuluna verdiği Kur'ân hususundaki üstün anlayış müstesna.*' ve '*Kur'ân'ı anlayan bir kimse onunla ilmin cümlesini tefsir etmiştir.*' sözleri; İbn Mes'ûd'un: '*Geçmiş ve geleceklerin ilimlerini elde etmek isteyen bir kimse, Kur'ân'ı düşünsün. Çünkü o ilimleri elde etmek için, sadece Kur'ân'ın zahirî tefsiriyle iktifa etmek kâfi değildir.*' sözü; İbn Abbas'ın: "Kime hikmet verilmişse, muhakkak ona çok hayır verilmiştir" (Bakara 2/269)

ayetinin tefsiri sadedinde söylediği: *'Allah dilediğine fayda veren ilmi ihsan eder'* sözü ve benzerlerini ileri sürerek; tüm bunların, Kur'ân'ın mânâlarının anlaşılmasında geniş bir meydan ve sonsuz bir vüs'at olduğuna delâlet ettiğini söyler ve 'tefsirin zahirinden naklolunan mânâ, bu vadideki idrâkin sonu değildir' der.

Gazali'ye göre: Hz. Peygamber'in, *'Kur'ân'ı reyiyle tefsir eden bir kimse…'* hadisi ve bu şekilde tefsir etmenin yasaklanması, Hz. Ebubekir'in *'Eğer kendi reyimle Kur'ân'ı tefsir edersem hangi arz beni taşır, hangi semâ beni gölgelendirir?'* sözü ve Kur'ân'ın rey ile tefsir edilmesini yasaklayan diğer sözlerin amacı; ya sadece nakil yoluyla gelen ve işitilen tefsirlerle iktifa edip kalmak, müstakil olarak Kur'ân'ı anlamak ve ondan ahkâm çıkarmaktan kaçınmak demektir veya bu sözlerden gaye başka bir şeydir.

Ona göre: Birinci ihtimal tamamen bâtıldır. Çünkü hiç kimsenin işittiğinden başka Kur'ân'ın açıklaması hakkında konuşmaması, şu gelen hikmetlerden ötürü fâsid bir hükümdür:

1) Dışına çıkmak câiz olmayan rivayetlerin bizzat Rasûlullah'tan dinlenilmesi ve ona isnâd ettirilmesi gerekir. Bu ise, ancak Kur'ân'ın bir kısmı hakkında düşünülebilir, İbn Abbas ve İbn Mes'ud'un yorumları ise, kendilerinden olduğu için bu biçimden addolunmaması gerekir ve onların yorumlarına da, Hz. Peygamber'den dinlemedikleri için 'rey ile tefsirdir' demek lâzım gelir. Onlar gibi, diğer ashâb-ı kirâmın yorumlarına da böyle bakmak gerekir.

2) Gerek sahâbîler ve gerekse müfessirler bazı ayetlerin tefsirinde ihtilâf ederek o ayetler hakkında çeşitli te'viller yapmışlardır ki, bu te'villeri bir araya getirmek ve bütün bu te'villeri Rasûlullah'tan dinlemişlerdir, demek muhaldir. Eğer o mânâlardan birisi faraza Rasûlullah'tan işitilmişse diğerlerinin reddedilmesi gerekir! Bu nedenle ke-

sinlikle anlaşıldı ki, her müfessir çalışmasının neticesinde kendi görüşüyle mânâyı tebârüz etmiştir. Hatta müfessirler sûrelerin başlarında gelen harfler hakkında yedi çeşit tefsir ileri sürmüşlerdir ki, bunları bir araya getirmek mümkün değildir. Nitekim ***Elif, Lâm, Râ*** hakkında, 'Bunlar Rahmân sıfatının harfleridir'; 'Elif Allah'tan, Lâm Lâtif'ten, Râ da Rahim'den alınmıştır' denmiştir. Bazıları ise, daha başka şeyler söylemişlerdir. Tüm bunları biraraya getirmek mümkün değildir, o halde bütün bunların Rasûlüllah'tan dinlenilmiş olması nasıl mümkün olabilir?

3) Rasûlüllah, İbn Abbas için duâ etti: "Ey Allahım! Onu dinde fakih yap, ona te'vil ilmini ihsan buyur!" Eğer iddia edildiği gibi te'vil ilmi de tenzil gibi Rasûlüllah'tan dinlenilmiş olsaydı ve tenzil gibi hıfzedilmesi gerekseydi, o vakit özel olarak İbn Abbas'a yapılan bu duanın ne mânâsı kalırdı?

4) Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: ***"Oysa o haberi peygambere ve aralarında buyruk sahiplerine götürselerdi, içlerinden işin iç yüzünü araştırıp çıkaranlar, onun ne olduğunu bilirlerdi."*** (Nisâ 4/83) İşte bu ayetle, Allah Teâlâ (c.c.) Kur'ân'dan hüküm istihrac etmeyi ilim ehline bırakttı. Herkesin malumudur ki, Kur'ân'dan hüküm çıkarmak Rasûlüllah'tan dinlemenin ötesinde bir şeydir.[116]

Kısaca Gazali; fehm-i Kur'ân hakkında naklettiği rivayetlerle 'Kur'ân sadece nakil ile tefsir edilir' hayâlini temelinden yıktığını söyler. Kur'ân te'vilinde Rasûlüllah'tan işitmeyi şart koşmanın asılsız olduğunu, bu yüzden ispata girmiştir. Ve Gazali'ye göre, herkesin kendi anlayışı ve aklının kavrayışı nisbetinde (İslâm'ın esasına muhalif düşmemek kayıt ve şartıyla) Kur'ân'dan istinbât etmek caizdir.

Ancak Gazali; Kur'ân'ı rey ile tefsir etmeyi yasaklayan hadîs-i şerif üzerinde ciddi bir analizde bulunarak; herke-

116 Gazali, ***İhyâ***, Kur'ân Okumanın Âdabı bölümü.

sin 'kafasına estiği gibi' tefsire ve yanlış yorumlara kalkışmasına da set çeker.

Ona göre, bu hadîsin iki vechi vardır:

1) Kişinin herhangi bir şey hakkında bir fikri vardır. Tabiatı, ona meyletmekte, hevâsı da onu istemektedir. Bu gayesinin doğru olduğuna delil göstermek için, Kur'ân'ı kendi rey ve hevâsına göre te'vil eder. Eğer o rey ve hevasına uymasaydı, asla Kur'ân'dan o mânâ kendisine görünmeyecekti. Bu kabil te'vil, bazen ilimle beraber olmaktadır. Meselâ birisinin ihdâs ettiği bid'atın doğruluğuna Kur'ân'ın bazı ayetlerini delil olarak göstermesi gibi... Oysa o kişi bilir ki, ayetin gayesi onun iddia ettiği mânâ değildir. Fakat ayeti o şekilde te'vil etmek suretiyle hasmını şaşırtmak istemektedir. Bu kabil te'vil, bazen de cehaletle beraber yürümektedir. Fakat ayetin birçok mânâya gelmesi muhtemel olduğu zaman, kendi gayesine uygun düşen tarafa meyledip rey ve hevâsıyla o tarafı tercih eder ve böylece kendi reyiyle tefsir etmiş olur. Yani kendisini böyle bir tefsire zorlayan reydir. Eğer bu zorlayıcı rey olmasaydı, onun yanında böyle bir te'vil tercih edilmeyecekti. Bazen de doğru bir hedefi olur. O hedefini takviye edici bir delili Kur'ân'da arar ve hedefine varmak için aynı mânâyı ifade etmeyen bir ayetle istidlâl eder. Tıpkı seher zamanında istiğfar etmeye insanları dâvet eden Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.), 'Sahura kalkınız. Zira sahurda bereket vardır' sözüyle istidlâl edip, bu hadîs seher zamanında istiğfar etmeyi emreder demesi gibi... Evet, bu kimse hadîs-i şerifteki ***'tesahharu'*** tabirinden gaye ***'seherde zikir'dir'*** der. Oysa kendisi de bilir ki, burada sahur zamanında yenen yemek kastedilmektedir. Biri de çıkıp katı kalple mücadele etmeye çağırır ve delil olarak Allah Teâlâ'nın, ***'Firavun'a git. Çünkü o, hakîkaten azdı'*** (Tâhâ/14) ayetindeki 'Firavun' kelimesi 'kalb'e işarettir der. Bu kabil te'villeri, vaizler-

den bazısı doğru gayelerde konuşmasını süslemek ve dinleyenleri teşvik etmek için kullanmaktadırlar. Oysa böyle bir hareket dinen yasaktır. Aynı zamanda bâtınîler de, halkı aldatmak ve bâtıl mezheblerine davet etmek için, fâsid gayelerinin tahakkuku için aynı te'villeri kullanıp böylece Kur'ân'ı rey ve mezheblerine göre kesinlikle Kur'ân'ın gayesi olmadığını bildikleri birtakım işlere hamlederler. İşte bu tip te'viller, rey ile yapılması menedilen tefsirin kısımlarından biridir. O halde hadîste menedilen rey ile tefsîr, nefsin hevasına uygun düşen fâsid rey ile yapılan tefsirdir. Çalışma neticesinde elde edilen sahih ictihâd ile olan tefsir değildir. Çünkü rey, sahih ictihadı içine aldığı gibi, fâsid ve nefsin hevasına uygun düşen reyi de kapsar. Hattâ bu tâbir bazen sadece nefsin hevasına uygun düşen reye tahsis edilmektedir.

2) İkinci vecih ise; nakilden ve Kur'ân'ın garip meseleleriyle ilgili rivayetlerden kuvvet almaksızın sadece gramer ilminin zahirine göre çarçabuk Kur'ân'ı tefsîr etmeye yönelip acelecilik yapmaktır. Kur'ân'ın mübhem ve tebdil olunan lâfızlarındaki mânâya, Kur'ân'daki ihtisar, hazf, izmar, takdim ve tehirine bakmaksızın hemen gramerine bakarak sathî bir nazarla tefsir etmeyi çarçabuk yapmaktır. Bu bakımdan Kur'ân tefsirini, zahirini güzelce bilmeden sadece grameri bilmek suretiyle Kur'ân mânâlarını tez elden öne çıkarmaya yeltenen bir kimsenin yanlışları çoğalır ve aynı zamanda Kur'ân'ı kendi reyiyle tefsir edenlerin zümresine dâhil olur. O halde evvelâ Kur'ân'ın zahirî tefsirinde nakl ve sema'a önem vermelidir ki bu sayede yanılmadan korunmuş olsun. Buna riayet ettikten sonra düşünme ve ahkâm çıkarma kabiliyeti gittikçe genişler…[117]

Gazali'nin rey ile tefsiri yasaklayan hadisi tahlilinden sonra, şu bilgilere de yer vermeliyiz: 'Re'y ile tefsirin yasak

117 Gazali, ***İhya***, aynı bölüm.

edilmesi hakkında sahabeden rivayet edilenleri incelediğimizde, onların bu tür tefsirden şiddetle kaçınmak gerektiğine delalet eden rivayetler buluruz. Hz. Ali'den de şu varit olmuştur:

"Şayet din rey ile olsaydı, mestin altına mesh vermek, üstüne mesh vermekten daha evla olurdu".[118]

Başka rivayetlere bakılırsa, sahabelerin re'y ile tefsiri sakıncalı görmeleri iki duruma bağlıdır:

1- Bilmedikleri bir konuda hataya düşme korkusundan dolayı bazı işlerde ihtiyatlı davranmayı tercih etmeleri ki, bu husus Hz. Peygamber'in sakınmalarını istediği hususstur. Said b. Cübeyr, İbn Abbas'tan, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet eder: "***Kim, Kur'ân hakkında, bilmeden konuşursa Cehennem'deki yerine hazırlansın***" [119] Bu hadis, tefsir, nass, icma ve lügatten bir delile dayanmadan sadece heva ile yapıldığı veya dinin ruhuna ve hedeflerine zıt olduğu zaman geçerlidir.

2- Yasaklanmış re'y'den maksat; tefsiri, Kur'ân'ın hedef almadığı hususlardan olan şahsi görüşlere yöneltmek, siyasî ihtiraslara, mezheb, milliyet taassubu ve benzeri şeylere sürüklemektir. Anlaşıldığına göre, Kur'ân'ı re'y ile tefsir etmek, bu iki işin çerçevesinde dönmediği zaman, caizdir.'[120]

Kur'ân hakkında bilgisizce konuşmaktan ve gelişigüzel rey ile tefsir yapmaktan Allah'a sığınırız.

Sizden Kabul Edildiği Sürece İyiliği Emredip Kötülükten Alıkoyun!

Ebu'l-Âliye tarikiyle gelen şu rivayet, ashabın te'vilden sakınması hakkında ilginç bir örnektir:

118 İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-Meâd*, I/58.

119 Tirmizi, *Sünen*, VIII/146.

120 Ömer Dumlu, *Kur'ân Tefsirinde Y*öntem, s. 54-55.

"Biz Abdullah b. Mes'ûd'un yanında oturmakta idik. Arasında dargınlık bulunan iki kimse birbirlerine hakarete teşebbüs etmişlerdi. Abdullah'ın yanında oturanlardan biri kalkarak,

-"Şunları, şu yaptıklarından menedip doğru yola çağırayım mı?" deyince, yanında bulunan kimse:

-"Sen kendi nefsine bak, çünkü Allah, "Ey iman edenler, siz nefislerinize bakın. Kendiniz doğru yolu bulunca sapanlar size zarar vermez." (Mâide 5/105) diyor", dedi. Bunu duyan İbn Mes'ûd:

-"Dur bakalım, henüz bu âyetin te'vil zamanı gelmedi" diye söze başladı ve; bir kısım âyetlerin henüz inmeden, bir kısmının Hz. Peygamber zamanında, bir kısmının O'ndan hemen sonra te'villerinin vuku bulduğunu, bazılarının bu günlerden sonra, bazılarının kıyamet günü, bazılarının da hesap günü te'villerinin vuku bulacağını; kalpleri bir, arzu ve istekleri aynı olup bölünmedikleri ve birbirlerinin zulm ve işkencelerini tatmadıkları sürece iyilikle emredip kötülükten nehy etmelerini, ancak kalpleri ve arzuları değişip fırkalara ayrılır ve birbirlerinin acılarını tadarlarsa o zaman herkesin kendi nefsine bakması lâzım geldiğini ve âyetin te'vilinin de o zaman geleceğini beyan etti. (Diğer rivayette; "Âyetin te'vil zamanı şimdi değil; sizden kabul edildiği müddetçe iyilikle emredip kölülükten nehyedin. Kabul edilmeyip de söylediklerinize size iade edilecek olursa işte o zaman kendinize bakın" dedi.)[121]

"Allah Bilir" Demesi Gerekmez mi?

Abdullah b. Mes'ud (r.a.) kendi re'yi ile Kur'ân'ı tefsir etmekten kaçınırdı. O anlatıyor:

"Mescitteydim. Orada Kur'ân'ı kendi re'yiyle tefsir eden bir adamı gördüm ve hemen oradan ayrıldım. Bu adam:

121 Küçükkalay, ***a.g.e.***, s. 149-167.

"(Ey Peygamber!) Göğün açık bir duman ile geleceği günü bekle. O, insanları sarar, bu, acıklı bir azaptır." (Duhan 44/10-11) âyetini tefsir ederken, kıyâmet gününde herkesin nefesini tıkayacak ve onları nezleye uğratacak bir dumandan söz ediyordu. Hâlbuki bir insanın bilmediği bir şey için 'Allah bilir' demesi, onun ilmine delâlet eder. Bu âyet-i kerime ise Kureyş'in Rasûlullah'a karşı son derece şiddetli davrandıkları zamanlarda inmişti."[122]

Ayakta Duramayan Oturarak, Oturamayan Yan Yatarak Namaz Kılar

Yine Abdullah b. Mes'ûd, bir gün mescide geldiği zaman oradakilerin yüksek sesle zikir yapmakta olduklarını görünce neden böyle hareket ettiklerini sordu. Oradakiler:

-'Allah, "***Onlar ayakta iken, otururken, yanları üstünde yatar iken Allah'ı hatırlayıp anarlar***" (Âl-i İmran 3/191) buyuruyor da ondan böyle yapıyoruz' dediler.

Fakat Abdullah b. Mes'ud, bu ayetin, onların anladığı gibi olmadığını, Allah'ın (c.c.), bu ayetlerle beş vakit namazı kasdetmiş olduğunu, ayakta kılamayanın oturduğu yerde, ona da muktedir olamayanın yanı üzere kılması gerektiğini oradakilere izah etti.[123]

122 *Şamil İslam Ansiklopedisi*, 1/14-17.

123 Küçükkalay, *a.g.e.*, s. 129.

11. Kur'ân'ı Doğru Anlayıp Doğru Yorumladılar ve Yanlış Yorumları/ Tefsirleri Düzelttiler

~

Ashab-ı kiram, Kur'ân-ı Kerim'i doğrudan Allah Rasûlü'nden dinleyip öğrendikleri ve açıklamalarını da yine O'ndan aldıkları için, Kur'ân âyetlerinin şu veya bu yöne çekilmesine izin vermiyor, her fırsatta doğru tefsir ve açıklamaları insanlara aktarıyorlardı. Ayrıca, Tevrat ve İncil'den yapılan rivayetlere de ihtiyatla yaklaşıyorlardı. Onlar, Allah ve Rasûlü'nün söyledikleri ile yetiniyorlardı:

Hz. Ali (r.a.): "Bu Âyetteki 'Bilmek'ten Maksat 'Görmek'tir"

Hz. Ali'ye: "Ey Mü'minlerin Emîri! Şurada birileri var; Allah Teâlâ'nın henüz olmamış şeyleri bilemeyeceğini iddia ediyorlar" denildi. Hz. Ali:

-"Anneleri onların matemini tutsun! Onlar bu sözü neye dayanarak söylüyorlar?" dedi.

-"And olsun ki, içinizden mücâhidleri ve sabredenleri belirleyinceye kadar sizi hep deneyeceğiz ve haberlerinizi ortaya çıkarıp açıklayacağız." (Muhammed 47/31) âyetine dayanıyorlar" denildi.

Bunun üzerine Hz. Ali: "Bilgisiz insanlar helak olur" dedi. Sonra da minbere çıkıp Allah'a hamdü senâda bulunarak şunları söyledi:

*"Ey insanlar! İlim öğreniniz. Sonra bu öğrendiklerinizle amel ediniz ve onları başkalarına da öğretiniz. Allah'ın kitabında bulunup da içinden çıkamadığınız konuları bana sorunuz. Duyduğuma göre içinizden bazı kimseler, "Andolsun ki sizi deneyeceğiz ki içinizden mücahitleri ve sabır gösterenleri meydana çıkaralım..." âyetine dayanarak Allah Teâlâ'nın henüz olmamış şeyleri bilemeyeceğini iddia ediyorlarmış. Halbuki, **"bilelim"** manasına gelen* "na'lemu" *fiili bu âyet-i kerimede **"görelim"** manasında kullanılmıştır. Böylece âyet **"İçinizden mücahit olanları ve sabredenleri görelim diye sizleri deneyeceğiz"** manasını ifade etmektedir."* [124]

Kur'ân Ne Söylüyorsa O!

Abdullah b. Mes'ûd'un yanına bir kimse gelmişti. Abdullah nereden geldiğini sordu. Adam, Şam diyarından geldiğini söyledi. Abdullah, kimlerle görüşüp konuştuğunu sorunca adam, Ka'b ile görüştüğünü söyledi. Ka'b'ın neler söylemekte olduğunu soran Abdullah'a adam:

- 'Ka'b, bütün semaların bir meleğin omuzlarında seyrettiğini söylüyor' cevabını verdi.

Abdullah, Ka'b'ın dediğine inanıp inanmadığını sordu. Bu defa adam:

- 'Ne inandım ve ne de tekzib ettim' cevabını verdi. (Zira Rasûlüllah'ın talimatı bu yönde idi.)

124 Kandehlevi, a.g.e., 3/308.

Bunun üzerine Abdullah, Ka'b'ın hata ettiğine işaret ederek Fâtır 35/41. ayeti okudu:

"Şüphesiz ki Allah gökleri ve yeri zeval bulmalarından (korumak için bizzat) tutmaktadır. Eğer onlar zeval bulurlarsa andolsun ki, ondan sonra kimse bunları tutamaz. Hakikaten o (Allah) cezalandırmada aceleci değildir. Çok yarlığayıcıdır."[125]

125 Taberi, ***Tefsir***, Fatır/41. âyet.

12. Sözü Ciddiye Alarak Anladılar

Rabbimiz, Kur'ân-ı Kerîm hakkında ***"Ve mâ hüve bi'l-hezl"*** (Târık 86/14) buyurur. ***Hezl***: boş söz, saçma söz, lakırtı, şaka, alay, oyun-eğlence demektir. Kur'ân -hâşâ- bir "hezl" değildir. O'nda hiçbir "mühmel" (manası olmayan, anlamsız) söz de kullanılmamıştır.[126] Kur'ân rastgele bir söz değildir ve ilahi kelâmın şakaya gelir veya şakaya alınır tarafı da yoktur. ***"Sakın Allah'ın âyetlerini şaka yerine tutmayın…"*** (Bakara 2/231) âyeti de, Kur'ân'ın ciddi bir söz; ciddiye alınması gereken Allah kelâmı olduğunu vurgular.

Allah Rasûlü'nün ashabı, Kelâmullah'ı son derece ciddiye aldılar, onun şakaya gelir tarafının olmadığını bilerek okuyup anlamaya çalıştılar. Kendilerinden sonra gelen nesillere de böyle öğrettiler.

126 Cündioğlu, ***Anlamın Tarihi***, s.35-37'de "mühmel" lafız meselesini tavzih eder.

Günlerce Bir Âyeti, Aylarca Bir Sûreyi Düşünüp Anlamaya Çalıştılar

Bir âlim: *'Herhangi bir sûreyi açıyorum; o sûrede gördüğüm bazı hakikatler akşamdan sabaha kadar o sûreyi bitirmekten beni alıkoyuyor'* demiş; bir başkası da: *'Mânâsını anlamadığım ve kalbimin nasibi içinde bulunmayan bir ayeti okuduğum zaman, ondan sevap elde ettiğime inanmıyorum.'* demiştir. Ebû Süleyman ed-Dârânî'den şöyle rivayet edilir: *'Ben bir ayeti okuyorum, bazan dört veya beş gece o ayeti tekrar edip duruyorum. Buna rağmen eğer o ayet hakkındaki düşüncemi kesmezsem, başka bir ayete geçme imkânı bulamıyorum'*.

Seleften biri altı ay Hûd sûresini tekrar edip durur. Bir türlü bu zaman zarfında o sûrenin mânâsını düşünmekten kendisini kurtaramaz. Ariflerden biri der ki: *'Her cuma, her ay ve her sene bir hatmim vardır. Aynı zamanda otuz seneden beri başlattığım bir hatmim vardır ki, hâlâ onu bitirmiş değilim'*[127]

Altı ay tekrar edilen Hûd suresi… Otuz yılda bitmeyen Kur'ân hatmi… Günlerce okunan bir âyet…

İşte bu örnekler, ashab-ı kiramın ve ilk nesillerin Kur'ân'ı nasıl ciddiye aldıklarını ortaya koyuyor.

Kur'ân ve Sünnet'in Dışına Çıkıp Boş Sözlere Dalmadılar

Kur'ân'ın bir "hezl" olmadığını çok iyi bilen öncü nesiller, rastgele boş sözlere de dalmadılar. Onlar, Müminûn sûresinin ikinci ayetinde; "felâha eren" müminlerin ikinci vasfı olarak:

"Ve onlar boş işlerden/sözlerden yüz çevirenlerdir." ifadesinin yer aldığının bilincinde idiler.

Kufeli âlim ve âbid Muhammed İbn Suka bir grup ziyaretçisine şöyle anlattı:

127 Gazali, *İhyâ*, aynı bölüm.

- "Bana faydalı olduğu gibi, belki size de faydalı olacak bir sözü söyleyeyim mi?"

Onlar: 'Tabîî, söyle' dediler. O da şöyle dedi: "**Atâ b. Ebî Rebah**, bir gün bana şu nasihati yaptı:

-'Ey kardeşimin oğlu! Bizden öncekiler, lüzumsuz konuşmayı sevmezlerdi.' Ben de dedim ki:

- 'Onlara göre lüzumsuz konuşmak neydi?' O şöyle dedi:

- 'Onlar;

1- Allah'ın kitabının dışında her sözün okunmasını ve anlaşılmasını,

2- Rasûlüllah'ın (s.) hadisinden başka her sözün rivayet edilip anlaşılmasını,

3- yahut bir emr-i bi'l-maruftan ve nehy-i ani'l-münkerden başka,

4- veya kendisiyle Allah Te'âlâ'ya yaklaşılan ilimden başka,

5-ya da sana mutlaka lâzım olan ihtiyacını ve geçimini konuşmandan başka her sözü lüzumsuz saymışlardır...' Daha sonra gözlerini bana dikip:

"Oysa, yaptıklarınızı bilen değerli yazıcılar sizi gözetlemekteler." (İnfitar 82/10-12)

"***Herbirinizin sağında ve solunda iki meleğin oturmakta olduğunu, yanında hazır birer gözcü olarak söylediği her sözü zaptettiğini***" (Kaf 50/17-18) inkâr mı ediyorsunuz, dedi.

Arkasından da şunları söyledi: "Bizden birisi, günün başlangıcında yazdığı sayfası kendisine açılıp da içinde daha çok dinle ve dünyayla ilgisi olmayan şeyleri bulursa utanmayacak mı?"[128]

128 A. Re'fet el-Bâşâ, *Sahabe Hayatından Tablolar*, 2/120.

13. Sözün Değerini ve İ'cazını Bilerek Anladılar

Kur'ân'ın muhatabı olan ilk nesiller, sözün değerini biliyor; Kur'ân'dan bir âyet veya sûre dinlediklerinde, ondaki üslûbu ve belağati hemen fark ederek onun bir beşer sözü olmadığını kavrıyorlar ve ona göre tavır alıyorlardı. Kalplerinde zerre kadar insaf ve izan olanlar hemen iman ediyorlar, Ebû Cehil gibi muannit kâfirler ise, bile bile inkar ediyorlardı.

Kur'ân'da sık sık Allah katından indiğini ve Allah kelâmı olduğunu hatırlatır.

Kur'ân-ı Kerîm, mucize bir kelâmdır. Kur'ân'ın kelâmi i'câzını yani muhataplarını aciz bırakan mucizevi bir söz oluş özelliklerini Ömer Rıza Doğrul çok harika bir şekilde özetler:

"Bu i'câzın esası Kur'ân'ın üslûbudur. Kur'ân'ın nazmı; terkîbi; harflerinin kelimelerde, kelimelerin cümle-

lerde, cümlelerin sûrelerde tarz-ı tertîbi, Arap beliğlerinin tanıdıkları, vücuda getirdikleri eserlere benzemiyordu. Kur'ân'ın üslûbu, lisani mükemmeliyetin bütün meziyetlerini kendinde topluyordu. Kur'ân'ın kelimelerinde harflerin, cümlelerinde kelimelerin öyle bir lâhn-ı lisânîsi vardır ki, onların yalnız kıraati kendilerine has bir âhenk ve makam vücuda getirir. (…) Kur'ân'ın bu hususiaki kemâli o dereceye varmıştır ki, harflerinden birini değiştirecek olursanız derhal ahenk bozulur. Kur'ân'ın harfleri bu kadar mütenasip (uyumlu), bu kadar münsecim (insicamlı, düzgün) ve bu derece mütesânid (dayanışan, tesanüd eden) dir.

Kur'ân'ın kelimelerine gelince. Kelime üç sesi ifade eder: Rûhun sesi ki, harflerin mahreçleriyle, harekeleriyle ve sözün terkibindeki mevkileriyle teşekkül eden mûsikî sesidir. Sonra kelime aklın sesidir. Bu manevi ses, sözün doğrudan doğruya rûha intikalini temin eder. Sonra kelime şuûrun ve bilhassa şuûrun sesidir. Belîğ bir sözde bu ses ne kadar duyulursa, belâgatin rûhu onda o kadar tecelli eder. Kur'ân'ın rûh-ı i'câzı da budur. Çünkü Arap lisanının terkîbinde rûhun sesi pek tabiîdir. Arap belâgatçilerinin sözlerinde aklın sesi de eksik değildir. Fakat şuûrun sesi… İşte Arapça'da sarih bir şekilde görünmeyen bu idi. Kur'ân bu vadide teferrüd etti. Arap lisanında şairâne hayallerin, sabit âdetlerin, sakin hislerin yardımı ile edebi eserlerin muvaffakıyeti temin olunurdu. Kur'ân, ibarelerini takviye, mânalarını rûha îsâl (ulaştırma), istediği tesiri îka' (yapma) hususunda bu vasıtaların hiçbirinden istiâne etmez (yardım dilemez). Kur'ân'ı okudunuz mu, harflerinin, seslerinin, harekelerinin tarz-ı tertîb ve tarz-ı nazmının doğrudan doğruya rûhunuza işlediğini, rûhunuzun onu tertîle (sindire sindire okuyup anlamaya) başladığını hissedersiniz."[129]

129 Ömer Rıza Doğrul, ***Kur'ân Nedir***, s. 13-14.

Kur'ân'ın bu mucizevi özelliğini Elmalılı Hamdi Yazır da şöyle özetler:

"Kur'ân'da sûreler, sûrelerin çoğunda kıssalar, kıssalarda âyetler, âyetlerde kelimeler, kelimelerde harfler ve bütün bunlar arasında açık veya kapalı, sözle veya mânâ ile birçok yönden tam bir uyum ve belli bir düzen vardır ki, bunların tek tek araştırılması ve ayrıntılarının açığa çıkarılması sayısız denilebilecek kadar çoktur ve hemen hemen bütün ilimleri ve sanatları da yakından ilgilendirir. Bu ilimlerin en başta geleni de Nahiv (Dilbilgisi) ve Belağat (sözü yerinde söyleme sanatı) ilimleridir. Kur'ân'ın nazmında cümlenin yapısı, sözün öncesiyle ilişkisi, sözün gelişi ve akışı, anlam ve kavram, söz ile mânâ arasındaki uyum (mutabakat), sözün içeriği ile gereği, ibare, işaret, delalet, iktiza, açıklık ve gizlilik, hakikat, temsil, sarahat, kinaye, îmâ, telmih, mantık, hikmet, maksada uygunluk gibi beyan ilmini ilgilendiren yönleriyle sözün öncelikle kulağa hoş gelmesi ve kolay anlaşılması gözetilmiştir. Ondan sonra da sözün kalbe dolmasını ve etki yapmasını sağlayan fesahat (açık ve anlaşılırlık), tatlılık, düzgünlük, akıcılık, incelik, ölçülülük, çarpıcılık, kolaylık, sanatlılık, yenilik, çok yönlülük, tutarlılık, uyum ve ahenk, dile hakimiyet, üslup, söz ile anlam arasındaki denge, sözü uzatma, az ve öz sözle çok anlam ifade etme ve nihayet kimseyi taklit ve tekrar etmemek demek olan ibdâ ve harikuladelik gibi özellikler açısından, hem söz güzelliğini, hem de anlam derinliğini ve zenginliğini birlikte içine alan pek çok güzellik ve estetik incelik bulunmaktadır. Kısacası, Kur'ân'da kelimelerin asıl dil ve sözlük mânâları açısından delalet ettikleri anlam, akıl ve mantık açısından delalet ettikleri anlam, tabiî zevk ve sezgi açısından delalet ettikleri anlam olmak üzere üç çeşit delaletin bileşkesi olan ve son-

ludan sonsuza doğru yol alan uyum ve ahengin hissedilebilen ilişkilerini özetle dile getiren inceliklerdir bunlar. İşte bunlar tefsirin ruhunu teşkil eder. Genelde avam için dil açısından sözün mânâya delaleti, alimler için akıl ve mantık açısından delaleti, edebiyatçılar ve estetikçiler ve hikmet ehli olanlar için zevk, sezgi ve fıtrata uygunluk açısından delaleti önem taşır. Terceme ile dil değiştiği için birinci ve üçüncü hususlarda kendiliğinden büyük kayıplar olur. Ayrıca bundan akıl ve mantık açısından söz konusu olan delalet de etkilenir."[130]

"Kur'ân'da Mükemmel Bir Halâvet Var!"

Kur'ân'ın mucize kelam oluşunu ve Allah sözü olmasından kaynaklanan belağat ve üslubundaki üstün gücü ilk fark edenler, pek tabii ki, Arap şairler ve edebiyatçılardı.

Halid b. Ukbe (r.a.) Rasûlüllah'a gelip: "Bana Kur'ân oku!" der. Rasûlüllah da (s.) ona şu ayeti okur:

"Allah şüphesiz adaleti, ihsanı/iyilik yapmayı, yakınlara bakmayı emreder. Hayasızlığı, fenalığı ve haddi aşmayı yasak eder. Tutasınız diye size öğüt verir." (Nahl 16/90)

Âyeti dinleyen Halid, şöyle demekten kendini alamaz: "Vallahi onda mükemmel bir halâvet/tat var. Üstünde de güzellik var. Altı çok anlamlı, üstü pek verimlidir. Bu insan sözü olamaz."[131]

"Allah Bana Şiiri Bıraktırıp Bakara Suresini İhsan Etti"

İmru'l-Kays, Arapların en meşhur şairi idi. Ka'be duvarına asılan ***"Muallakât-ı Seb'a (Yedi Askı)"***nın birincisi ona

130 Elmalılı Hamdi Yazır, ***Hak Dini Kur'ân Dili,*** 1992-İstanbul, 1/66.
131 ***İsabe***, 2/351.

aitti. Kur'ân nazil olup da Mekke'de kulaktan kulağa aktarılmaya başladığı sırada İmru'l-Kays'ın kız kardeşi hayatta idi. O da şiirden, belagattan çok iyi anlayan biri idi.

"Ve denildi ki:

-'Ey yer, suyunu yut!

-Ey gök, sen de tut!'

Su çekildi, iş bitirildi ve (gemi) Cûdî'ye oturdu.

Ve 'Zâlimler gürûhu uzak/helâk olsun' denildi." (Hûd 11/44) âyetini işitince doğruca Kâbe'ye gitti ve "Artık kimsenin söyleyecek bir şeyi kalmadı. Bu belâgat karşısında kardeşimin şiiri de duramaz" diyerek kardeşinin en üstte asılı bulunan kasidesini duvardan indirdi. En meşhur kasidenin kaldırıldığı görülünce, diğer Muallakât da birer birer indirildi.

Muallakât'ın biri de şair Lebid'e aitti. O da Arapların ünlü söz ustalarından ve şairlerindendi. Belâgat ve fesahatin ne demek olduğunu çok iyi biliyordu. Kur'ân âyetlerini işitince, "Allah'ın âyetleri karşısında bu sözlerin kıymeti kalmadı" diyerek kızına emretti ve Kâbe duvarındaki kasidesini bir gece gizlice indirtti.

Benzer bir rivayette; Hicr sûresinin 94. âyetini işiten bir müşrik derhal secdeye kapandı:

"Artık sana emredileni açıkça söyle!

Ve müşriklere aldırma/itibar etme!"

- 'Sen de mi iman ettin?' diyenlere o müşrikin cevabı şu oldu:

- 'Ben, bu âyetin belagatine secde ettim.'[132]

İşte, sözden ve belagatten anlayan bu kişiler şu hakikati çok iyi kavramışlardı ki; beşer ürünü söz sanatı, ilahi kelam karşısında artık acizdir. Nasıl aciz kalmasınlar ki; kos-

132 Said Nursi, ***Şualar***, s. 124; ***Sözler***, s. 350, 416; Ahmet Cevdet Paşa, Kısas-ı Enbiya 1/82-83.

koca Nûh tufanı bir tek satırda, Hz. Peygamber'in risalet görevi de dört kelimede özetleniyordu!..

Bir rivayete göre; Hz. Ömer (r.a.), Kûfe'de bulunan Muğire bin Şube'ye mektup yazarak:

- "İslam hakkında daha önce şiir yazan şairlerle görüş" dedi.

Muğire bunun üzerine Lebid'i buldu. Lebid (r.a.) bir sahifeye Bakara sûresini yazıp şöyle dedi:

"Allah bana şiiri bıraktırıp yerine bunu ihsan etmiştir."[133]

133 *İsâbe*, 1/81.

14. Kur'ân Âyetlerinin Nüzûl Sebeplerini Bilerek Anladılar

Kur'ân âyetlerinin tümü özel bir sebebe bağlı olarak inmemişse de, birçok sure ve âyetin iniş sebepleri (esbâb-ı nüzûl) vardır. Kur'ân âyetleri bir sebebe bağlı olarak insin ya da inmesin, zaman ve mekân üstü ilahi hakikatlerdir. Ancak, bazı âyetlerin esbâb-ı nüzûlünün bilinmesi, o âyetin manasını doğru kavramak bakımından son derece önemlidir ve hatta bazı âlimlere göre zaruridir. Bu yüzden, esbâb-ı nüzûl üzerine kapsamlı araştırmalar yapılmış ve bunlar kitap haline de getirilmiştir.[134]

Ashab-ı kiram, hiç şüphesiz, âyetlerin nüzûl sebeplerini ve hangi âyetin daha önce, hangi âyetin de daha sonra geldiğini biliyor; âyetlerin manalarının neye delalet ettiğini de gayet iyi kavrıyorlardı.

134 Hasan Tahsin Emiroğlu'nun 16 ciltlik ***Esbâb-ı Nüzûl*** isimli eseri bu konuda yapılan en kapsamlı çalışmadır.

Onlar, Kur'ân'ı bir nakle dayanmadan, rastgele kendi reyleriyle tefsirden kaçınıyorlardı.

Âyetlerin nüzûl sebeplerine dair çok sayıda rivayetler vardır. Aşağıya birkaç örnek alıyoruz:

Rabbinize İbadette Kimseyi Ortak Etmeyin!

Adamın biri Peygamberimize dedi ki: *"Ey Allah'ın Rasûlü, ben Allah rızası için bir iş yapıyorum (ve aynı zamanda da) yaptığım bu işin insanlar tarafından görülmesini (bilinmesini) de seviyorum?"*

Rasûlüllah (s.) ona hiçbir cevap vermedi. Bir süre sonra şu ayet indi: ***"…Kim Rabbine kavuşmayı arzu ediyorsa salih amel işlesin ve Rabbine (yaptığı) ibadete hiç kimseyi ortak etmesin."*** (Kehf 18/110)

(Şeddad b. Evs (r.a.), bir gün ağlayarak şunu anlatır: Rasûlüllah (s.)'ın şöyle dediğini işittim:

"Ümmetim üzerine şirk ve gizli şehvetten (dolayı) korkuyorum." Ben:

- "Ey Allah'ın Rasûlü, ümmetin senden sonra şirke mi düşecek?" dedim. Dedi ki:

- "Evet, ama onlar kesinlikle ne güneşe, ne aya, ne taşa ne de bir puta tapacaklardır. Fakat onlar amelleriyle insanlara riyakârlık yapacaklardır."

- "Ey Allah'ın Rasûlü, riya şirktir, öyle mi?" dedim. "**Evet**" dedi...)[135]

Şeytanlardan Kasıt Münafıklar, Yahudiler ve Müşriklerdir

Âyetlerin nüzûl sebeplerini ve arka planını iyi bilenlerden Abdullah b. Mesud ve Abdullah b. Abbas;

"Şeytanlarıyla başbaşa kalınca ise, 'emin olun, biz sizinle beraberiz. Biz ancak istihza edicileriz', derler." (Baka-

135 Abdulfettah el-Kâdî, Esbâb-ı Nüzûl, s. 248.

ra 2/14) ayetindeki «şeyatîn» kelimesinden münafıkların azılı arkadaşlarının kasdedildiğini söylediler. Bu kelimeyi, münafıkların işbirliği yaptığı yahudiler ve müşriklerle izah edenler de vardır.[136]

Bazı Âyetlerin Nüzûl Sebeplerine Dair Birkaç Rivayet

İbn Hacer el-Askalani, ***el-İsâbe***'sinde, esbab-ı nüzûle sıkça yer verir. Birkaçını aşağıya alıyoruz:

- Benî Esed heyeti Rasûlüllah'a geldi. Aralarından Hadrami b. Amir dedi ki: "Biz sana geldik, alaca ve siyah renkli hayvanlarla uğrunda korunduk, bize bir elçi bile göndermedin." Bunun üzerine şu âyet nazil oldu: "***Onlar İslam'a girmelerini senin başına kakıyorlar."*** (Hucurat 49/17)

- Cülâs b. Suveyd: "Eğer Muhammed'in dediği doğru ise, biz eşeklerden daha kötü olalım." dedi. Rasûlüllah bunu duyduğunda, Cülâs bunu demediğine dair yemin etti. Bunun üzerine şu âyet nazil oldu: ***"Andolsun ki, Müslüman olduktan sonra inkar edip küfür sözünü söylemişler iken, söylemedik diye yemin ettiler."*** (Tevbe 9/74)

- Abdullah b. Ebi Ümeyye Müslümanlara karşı çok sert davranırdı. Rasûlüllah'a şunu söyleyen o idi: ***"Şöyle dediler: Bize yerden kaynaklar fışkırtmadıkça sana inanmayacağız."*** (İsra 17/90) Rasûlüllah'a azılı düşman olan bu zat sonra İslam'a girdi ve Mekke'nin fethinden önce de hicret etti.

- Zuhruf/31.âyetinde, "Kur'ân iki şehrin birinden bir büyük adama indirilmeli değil miydi?" şeklinde sözü edilen kişinin Urve b. Mes'ûd es-Sakafi (r.a) olduğu rivayet edilmiştir.

- Rasûlüllah (s.), Velid b. Ukbe'yi zekât toplamak üzere görevlendirir. Ancak Velid, korkarak görev yerinin yakı-

136 Küçükkalay, a.g.e., s. 149-167.

nından geri döner ve Rasûlüllah'a gelip, söz konusu kabilenin 'zekât vermediğini ve üstelik savaşa hazır olduğunu' söyler. Bunun üzerine: *"Ey iman edenler! Bir fasık size bir haber getirirse, doğruluğunu araştırın. Bilmeden bir kavme kötülük eder de, sonra ettiğine pişman olursunuz."* (Hucurat 49/6) ayeti nazil olur. [137]

137 *İsâbe*, 3/54, 98, 129, 418, 459.

15. Kur'ân'ın Temel Kavramlarını Kavrayarak Anladılar

~

Allah Rasûlü'nün (s.), Kur'ân-ı Kerim'in temel kavramları konusunda ihtiyaç halinde açıklamalar yaptığını daha önce görmüş; "Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsiri" başlığı altında bu konuda ve diğer konularda çok sayıda örneğe yer vermiştik.

Kelime ve kavramlar, düşüncenin araçlarıdır. Doğru düşünüp doğru anlamak için kelime ve kavramlara doğru anlamlar yüklemek gerekir.

Kavramların, özellikle de odak ve belirleyici kavramların içinin boşaltılması veya o kavramlara olduğundan farklı anlamlar giydirilmesi, mesajın özünü etkiler ve çoğu zaman tanınmayacak hale getirir.

Bu çerçevede, Allah Rasûlü ve ashabının Kur'ân'ın temel kavramlarının içinin boşaltılmasına, eğilip-bükülmesine veya sağa-sola çekilmesine asla müsaade etmediklerini görüyoruz.

Nasûh Tevbe, Vasat Ümmet, Zulüm,
Evvâh, Hanîf, Harec, Yemîn…

Tahrim 66/8'de emredilen '***nasuh tevbe***'nin nasıl olacağı sorulunca, Peygamberimiz (s.): "Kul bulaştığı günahtan tam nadim olur, Allah'dan af diler, sütün memeye dönmemesi gibi o günaha dönmez." buyurdu. "***Sizi vasat bir ümmet yaptık.***" (Bakara 2/143) ayetindeki '***vasat***' kelimesinin, burada "â***dil***" manasına olduğunu bildirdi. Hacc 22/78'deki "***harec***" kelimesini "**darlık**" olarak tefsir etti.[138]

"İman edip de imanlarına zulüm karıştırmayanlar için emniyet vardır. Onlar doğru yoldadırlar." (En'am 6/82) âyeti ashaba çok ağır gelip de; "Ey Allah'ın Rasûlü! Hangimiz nefsine zulmetmemiştir ki!" dediklerinde şöyle buyurdu: "Bu âyetin manası sizin anladığınız gibi değildir. Çünkü Lokman, oğluna: ***"Ey oğul! Sakın hiçbir şeyi Allah'a ortak koşma. Zira Allah'a ortak koşmak (şirk) büyük bir zulümdür"*** (Lokman 31/13) demektedir." [139] Yani En'am/82. âyetteki ***zul***üm kelimesini şirk olarak tefsir etti.

"O (Allah) her gün (her an) bir işte (tasarruf etmekte) dir" (Rahman 55/29) âyetini okuduğunda, Rasûlüllah'a (s.): "O tasarruf/iş (şe'n) nedir?" diye soruldu. Rasûlüllah: "Günahı bağışlaması, üzüntüyü gidermesi, bir kavmin derecesini yükseltmesi, kimilerininkini alçaltmasıdır." dedi.[140]

Rasûlüllah (s.) bir gün Hz. Ömer'e (r.a.):

- "Zeynep binti Cahş **evvâhe** bir kadındır!" deyince; Ömer merakla sorar:

- "Ey Allah'ın Rasûlü! **Evvâhe nedir?**" Rasûlüllah (s.) şu cevabı verir:

138 Suat Yıldırım, a.g.e., s. 167.

139 Kandehlevi, a.g.e., 3/351-352; İbn Kesir, *Tefsir*, II/153. Mukayeseli bir açıklama için bkz: Cündioğlu, a.g.e., s. 48-53.

140 *İsâbe*, 3/273.

- "Allah'a karşı çok hürmetkâr insan demektir. Böyle biri daima Allah'a yalvarır, ondan yardım ister. Rabb Teâlâ şöyle buyuruyor: 'Muhakkak İbrahim ***yumuşak huylu/içli (halîm), Allah'a yönelen (münîb) ve yalvaran (evvâh) biriydi.'*** (Hûd 11/75)"[141]

"Muaz b. Cebel, ibadet aşkıyla yanan bir ümmetti." diyen Abdullah b. Mes'ûd'a: "İbrahim, ***Allah'a ibadet eden hanif bir ümmet idi."*** (Nahl 16/120) âyeti hatırlatılarak, niçin bu sıfatı Muaz'a yakıştırdığı sorulur. İbni Mes'ûd da (r.a.):

- "**Ümmet**'in ve **Kânit**'in ne anlama geldiğini biliyor musun?" diye sorar:

- "Hayır. Allah en iyi bilendir" cevabını alınca, İbni Mes'ud şu açıklamayı yapar:

- "**Ümmet**; insanlara hayrı öğreten demektir. ***Kânit*** ise; Allah'a ve elçisine boyun eğen demektir. Muaz, insanlara hayrı öğretiyor, Allah ve Rasûlü'ne itaat ediyordu."[142]

Dendi ki: ('Sağ' anlamında kullanılan) "Yemîn"den murad, kuvvettir; "Biz onu kuvvet ile ***(bi'l-yemîni) yakalardık/onun kuvvetini alırdık"*** ayetinde (Hâkka 69/45) olduğu gibi.[143]

141 Ebû Nuaym-İbnü'l-Cevzî, a.g.e., 2/82; *İsâbe* 4/307.

142 Kandehlevi, a.g.e., 3/534.

143 Ebû Nuaym-İbnü'l-Cevzî, a.g.e., 1/383.

16. Kur'ân'ın Kendilerine Hitap Ettiğini Bilerek Anlamaya Çalıştılar

İmam Gazali'nin "***Tahsis***" olarak isimlendirdiği bu ilke; kişinin, Kur'ân'ın bir emrini veya bir yasağını dinlediği zaman, o yasağın ve emrin kendisine tevcih edildiğini takdir etmesidir. Bir va'd veya vaîdi yani ödül ve azap vaadini işittiği zaman, yine böyle takdir etmelidir.

Kur'ân'da anlatılan kıssalar, içi boş öykülerden ibaret değildir. Kıssaların gayesi, geçmişlerin durumundan ibret almaktır. Okuyucu, bu olaylardan kendi ihtiyacını idrâk edecektir. Çünkü Kur'ân'ın hiçbir kıssası yoktur ki, o, Rasûlüllah ve ümmeti hakkında bir fayda temin etmek için gönderilmemiş olsun. İşte bu sırra binaen Allah (c.c) ***'Peygamberlerin haberlerinden senin kalbini sağlamlaştıracak her haberi sana anlatıyoruz'*** (Hûd 11/120) buyurmuştur. Bu bakımdan kul, Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da bahsettiği peygamberlerin hâlleriyle ezâ ve cefâya karşı

olan sabırlarıyla, Allah'ın yardımını beklemek için dindeki sebatkârlıklarıyla kendisinin de kalbini sabit kılmak istediğini anlamalıdır.

Kur'ân sadece Hz. Muhammed'e mahsus olarak inmiş değildir. Aksine, bütün âlemlere nûr, rahmet ve şifadır. Allah'ın, Kur'ân nimetinin karşılığında şükretmeyi bütün insanlara emretmesi de bundandır.

*"**Allah'ın üzerinizdeki nimetini ve size öğüt vermek için indirdiği Kur'ân'ı** ve ondaki hikmeti düşünün. Allah'tan korkun ve bilin ki, Allah her şeyi kemâliyle bilicidir."* (Bakara 2/231)

*"**Size öyle bir kitâb indirdik ki, bütün zikr/şerefiniz ondadır. Hâlâ** akıllanmaz mısınız?"* (Enbiyâ 21/10)

*"**(Onları) açık delillerle ve kitaplarla (gönderdik); sana da bu zikri (Kur'ân'ı) indirdik ki, kendile**rine indirileni insanlara açıklayasın, ta ki düşünüp öğüt alsınlar."* (Nahl 16/44)

"İşte Allah, onların durumlarını, insanlara böyle anlatır." (Muhammed 47/3)

"Haberiniz olmayarak ansızın size azap inmeden önce Rabbinizden size indirilenin en güzeline uyun." (Zümer 39/55)

***"Bu Kur'ân, insanlar için basiret/kalp gözleri ve kesin inanan bir toplum için hidayet rehb**eri ve rahmettir."* (Câsiye 45/20)

***"Bu, insanlara bir açıklama, muttaki**lere yol gösterme ve öğüttür."* (Âl-i İmran 3/138)

Allah Teâlâ ilahî hitabıyla bütün insanları kasdettiği zaman elbette onun içinde fertleri de kasteder. O halde Kur'ân okuyan herkes, ilahi hitabın muhatabıdır.

"İşte şu Kur'ân bana, onunla hem sizi ve hem de kime ulaşırsa onu uyarayım diye vahyolundu." (En'am 6/19)

Kur'ân Rabbimizden Gelen Mektuplardır

İlk nesiller için Kur'ân-ı Kerim, Allah'tan gelen mektuplar mesabesinde idi. Bir mektubu okumak ama anlamamak ne kadar anlamsız bir hareket olur. Onlar, mutlak efendimiz olan Rabbimizden gelen mektupları, talimatı hemen yerine getirilmesi gereken emirnameler olarak gördüler ve iyice anladılar.

Muhammed b. Ka'b el-Kurazî der ki: 'Kur'ân kime tebliğ edilirse sanki onunla Allah Teâlâ konuşur. Bunu böylece takdir ettiği zaman Kur'ân'ı herhangi bir şey okur gibi okuyamaz. Kölenin efendisinden gelen bir **mektubu** okuduğu gibi okur ki, düşünüp içindeki emirlerle gereğince amel etsin.'

Bu sırra binâen âlimlerden bâzıları demişlerdir ki: 'Şu Kur'ân rabbimiz tarafından bize gelen **mektuplar mecmuasıdır**. O mektuplar rabbimizin ahidlerini bize hatırlatıyor. Biz de namazlarımızda onu düşünerek okuyoruz. Tenha yerlerde onun üzerinde duruyoruz. İbadetlerimizde ve gidişatımızda onu tatbik ediyoruz.'

Mâlik b. Dinar şöyle der: 'Ey Kur'ân ehli! Kur'ân sizin kalbinize ne gibi bir tohum ekti? Biliniz ki yağmur yeryüzünün baharı olduğu gibi, **Kur'ân da mü'minin baharıdır**.'

Katâde şöyle demiştir: 'Şu Kur'ân ile herhangi bir kimse dizdize gelip oturmuşsa mutlaka ya eksiklik veya fazlalıkla kalkmış olur. Nitekim Allah şöyle buyurur: "***Biz Kur'ân'dan öyle ayetler indirmekteyiz ki, mü'minler için şifa ve rahmettir. Zâlimlerin de ancak sapıklığını artırır.***" (İsrâ 17/82)'[144]

Cehennem Azabıyla Korkutan Tahrim/6. Âyeti Dinleyip Ciğeri Patlayan Genç Sahabe

Tahrim sûresinin altıncı âyeti indiğinde Hz. Peygamber (s.) onu ashâbına okudu:

144 Gazali, *İhyâ*, "Kur'ân Okuma'nın Adâbı" bölümü.

"Ey iman edenler! Yakıtı insanlar ve taşlar olan Cehennem ateşinden kendinizi ve ehlinizi koruyunuz!"

Bunun üzerine orada bulunan bir genç bayılarak yere düştü. Hz. Peygamber (s.) mübarek ellerini onun kalbi üzerine koydu ve hâlâ atmakta olduğunu anladığında ona:

- "Ey genç 'Lâ ilâhe illallah' de!" buyurdu. Genç de "Lâ ilâhe illallah" dedi ve vefat etti. O zaman Hz. Peygamber (s.) onu cennetle müjdeledi:

- "Arkadaşınızın cenazesini kaldırınız. Çünkü cehennem ateşinin korkusu onun ciğerini parçaladı. Nefsimi elinde tutana yemin ederim ki, Allah onu ateşten korumuştur. Kim bir şeyi arzularsa onu arar, kim de bir şeyden korkarsa ondan kaçar." Orada bulunan sahabiler şöyle sordular:

- "Ey Allah'ın Rasûlü! İçimizden sadece onu mu cennetle müjdeliyorsun?" Rasûlüllah da (s.) onlara:

- "Siz Allah Teâlâ'nın '***İşte bu (cennet), makamımdan sakınan ve tehdidimden korkan kimseler içindir***' (İbrahim 14/14) *buyurduğunu işitmediniz mi?"* buyurdular.[145]

145 Kandehlevi, ***a.g.e.***, 3/171-172.

17. "İşittik ve İtaat Ettik" Bilinci ile Anladılar ve Hemen Uyguladılar

Kur'ân'da "işitmek" anlamak demektir. Kur'ân, "**kulağın işitmesi**"ni, anlama, kavrama, tefekkür ve tasavvur etme, itaat etme anlamlarında kullanır. Mâide 41-42'de geçen ***"semmâ'ûne lil-kizbi"*** ifadesi, *"iyice anlayıp düşünerek bilinçli bir şekilde yalanlamak üzere kulak verme"* mânâsınadır. Yani, kimi inkarcılar sözü anlayarak yalanladılar.

A'râf sûresindeki *"Kur'ân okunurken **can kulağıyla dinleyin (düşünün) ve susun ki, rahmet olunasınız."*** (A'râf 7/204) âyeti ise, "O'nu yürekten işitip tefekkür edin, anlayıp kavrayın ve talimatına uyup hayatınızı O'nun ilkelerine göre şekillendirin ki Allah size rahmet kapılarını açsın" demektir.

Yüce Rabbimiz, gökten su indirip ölümünden sonra yeryüzünü diriltmesinde **işitip-anlayan** bir toplum için ibretler olduğunu (Nahl 16/65. Ayrıca bkz. 7/179; 25/44;

30/23; 67/14) beyan eder. Ancak bu ibret ve uyarılar, **uyanık bir kalple kulak verenler** için geçerlidir (Kâf 50/37).

"İşittik ve itaat ettik: Semi'nâ ve eta'nâ" ifadesi ise, Kur'ân'da dört yerde (2/285; 4/46; 5/7; 24/51) geçer. Bu kısa ve derin anlamlı söz; işitilen sözün mahiyeti ve muhatabından ne istediği tam anlaşılmadan itaatin asla sözkonusu olmayacağını ifade eder. Sözü anlamadan itaat nasıl olsun ki? Rab Teâlâ, vahyi hakikate iman edenlerden, "Semi'nâ ve eta'nâ" demelerini ister: 'İşittik, anladık, bizden ne istediğini çok iyi kavradık ve hemen itaat edip uygulayacağız, yâ Rabbi!' Bu söz, Rasûlüllah'a ve getirdiklerine iman eden ashabın sözü olarak Bakara sûresinin 285. âyetinde ebedileştirilmiştir:

"…Onlar: 'İşittik ve itaat ettik, bağışlamanızı dileriz, ey Rabbimiz! Dönüş sanadır!' dediler."

Sahabe-i kirâmın "işittik ve itaat ettik" refleksini iyi anlamak için, bir önceki âyete bakmalıyız:

"Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. İçinizdekini açıklasanız da, gizleseniz de Allah sizi onunla hesaba çeker. Sonra dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Ve Allah her şeye Kâdir'dir."

Allah Teâlâ bu âyette; göklerin, yerin, her ikisinde ve ikisi arasında olan şeylerin kendi egemenliği altında bulunduğunu, her şeyin kendi bilgisi dâhilinde cereyan ettiğini, ne kadar açık ve kapalı, ince ve gizli olursa olsun hiçbir şeyin ona gizli kalmayacağını, yaptıklarından ve kalplerinde gizlediklerinden dolayı kullarını hesaba çekeceğini haber veriyor. Kur'ân'da aynı minvâlde başka âyetler de görürüz: "*De ki: İçinizde olanı gizleseniz de açıklasanız da Allah bilir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsini O bilir. Allah, her şeye Kâdir'dir.*" (Âl-i İmrân 3/29) "*Şüphesiz ki O, gizliyi de, gizlinin gizlisini de bilir.*" (Tâhâ 20/7)

İşte, Rabbimizin gizli ve açık her şeyi bildiğini ve bun-

lardan dolayı kullarını hesaba çekeceğini ihtar eden Bakara/284. âyet nazil olunca, bu ashaba çok zor ve ağır geldi. Büyük veya küçük, yaptıkları her işten hesaba çekilmekten korktular. Bu korku, onların imanlarının ve yakînlerinin kuvvetinden ileri geliyordu. İbni Kesir Tefsir'inde, bu konada geniş rivayetlere rastlıyoruz. Bunları özetle görelim:

Bu ayet nazil olunca çok üzülen bazı ashab, Rasûlüllah'ın (s.) yanına gelip diz çökerek şöyle dediler:

- "Ey Allah'ın Rasûlü, biz (daha önce) gücümüzün yeteceği namaz, oruç, cihâd ve sadaka gibi ameller ile mükellef tutulduk. (Şimdi ise) sana bu âyet nazil oldu ve bizim buna gücümüz yetmez."

(İbn Hacer el-Askalani'nin ***İsabe***'sinde aktardığını göre; Rasûlüllah'ın yanına gelip diz çökenler arasında Ebû Bekir, Ömer, Muaz b.Cebel ve Sad b.Zürare de vardı. Onlar Rasûlüllah'a şöyle dediler: "Bu ayetten daha çetin bir ayet bize nazil olmamıştır."[146]

Rasûlüllah (s.) buyurdu ki:

- "Sizden önceki ehli kitabın (Yahûdi ve Hıristiyanların) dediği gibi 'İşittik ve isyan ettik' demek mi istiyorsunuz? Bilakis siz: ***'İşittik ve itaat ettik. Rabbimiz, affını dileriz, dönüş Sanadır'*** deyiniz."

Onlar böyle söyleyip dilleri alışınca Allah Teâlâ bu ayetin peşinden: "***Peygamber de, iman edenler de ona indirilene inandı. Hepsi de Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine îmân etti. O'nun peygamberlerinden hiçbirinin arasını tefrik etmeyiz. İşittik ve itaat ettik, affını dileriz ey Rabbimiz, dönüş Sanadır****, dediler.*" âyetini indirdi.

Sonra da: "***Allah kimseye gücünün yeteceğinden fazlasını yüklemez. Kazandığı lehine yüklendiği aleyhinedir...***" âyetini indirdi…

İbn Abbâs'ın ifade ettiği üzere; bu âyet (2/284) indiğinde Rasûlüllah'ın (s.) ashabı çok üzüldü ve:

146 İbn Hacer, ***İsâbe***, 2/337.

-Ey Allah'ın Rasûlü, helak olduk (mahvolduk). Konuştuğumuz ve yaptığımız şeylerden dolayı hesaba çekilsek haydi ne ise; ama kalplerimiz bizim elimizde değil ki!" dediler.

Rasûlüllah (s.) da onlara: "İşittik ve itaat ettik, deyiniz." buyurdu. Onlar da: 'İşittik ve itaat ettik' dediler. Bu âyet-i kerimeyi, "*Peygamber de îmân edenler de ona indirilene inandı... Allah kimseye gücünün yeteceğinden fazlasını yüklemez. Kazandığı lehine yüklendiği aleyhinedir...*" âyet-i kerîmeleri neshetti. Onların kalplerinden geçenler affolundu ve ancak işlediklerinden sorumlu oldular.

Abdullah b. Ömer, "*Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. İçinizdekini açıklasanız da, gizleseniz de Allah sizi onunla hesaba çeker. Sonra dilediğini bağışlar.*" âyetini okur ve, 'Allah'a yemin olsun ki şayet Allah bizi bununla hesaba çekerse muhakkak helak oluruz." deyip o kadar ağlar ki hıçkırıkları işitilir. Abdullah b. Abbâs: 'Allah Ebu Abdurrahmân'ı bağışlasın. Yemîn olsun ki müslümanlar bu âyet indiğinde Abdullah b. Ömer'in hissettiklerini hissettiler de Allah bu âyetten sonra sûrenin sonuna kadar olmak üzere "***Allah kimseye gücünün yeteceğinden fazlasını yüklemez***" âyetini indirdi' der ve devam eder: 'Şu vesvese, müslümanların güç yetireceklerinden değildi. Sonunda iş Allah'ın verdiği hükme vardı ki, söz ve fiillerden kazandıkları lehine, aleyhine kazandıkları da aleyhinedir.'

Rasûlüllah (s.) şöyle buyurdu: *"Konuşmadıkları ya da işlemedikleri sürece Allah Teâlâ ümmetimin kalbinden geçen şeyleri bağışlamıştır."*

Buhârî ve Müslim'de Ebu Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Rasûlüllah (s.) şöyle buyurdu: "*Allah Teâlâ (meleklere) buyurdu ki: '**Kulum bir kötülük yapmaya niyetlendiğinde bunu onun aleyhine yazmayınız. Eğer onu işlerse bir kötülük olarak yazınız. Bir iyilik yapmaya niyet eder***

de işlemez ise onu bir iyilik olarak; eğer işlerse on iyilik olarak yazınız'."

(Hadisin farklı rivayetleri şöyledir: "*Allah buyurdu ki:* '*Kulum bir iyilik yapmaya niyet eder de yapmazsa bunu, ona bir iyilik olarak; eğer yaparsa bunu onun için on iyilikten yedi yüz katına kadar olmak üzere yazarım. Bir kötülük yapmaya niyet eder de işlemez ise bunu, onun için yazmam, eğer işlerse tek bir kötülük olarak yazarım*'." Ayrıca: "Allah Teâlâ buyurdu ki: '*Kulum bir iyilik yapmayı gönlünden geçirdiğinde, işlemediği sürece onu bir iyilik olarak yazarım. Bir kötülük yapmayı gönlünden geçirdiğinde onu işlemediği sürece bağışlarım. Eğer işlerse onu bir misliyle yazarım*'."[147]

Rasûlüllah'ın ashabının ilahi kelâmı hemen algılayıp itaat etmek için harekete geçmeleri üzerinde iyi düşünmek gerekir. Onlar, her âyeti can kulağıyla dinliyor, anlıyor ve hiç vakit kaybetmeden uygulamaya azmediyorlardı. Heyecanları, endişe ve üzüntüleri bu sebeptendi.

Kur'ân'da "işittik ve itaat ettik" sözünün geçtiği diğer âyetlere baktığımızda; iman edenlerin bu sözün gereğini yerine getirmeleri konusunda uyarıldıklarını; iman etmeyenlerin ise, bu sözü anlama ve uygulama konusunda yanlış bir tutum içinde yani açık bir isyan hali içinde olduklarını görürüz.

"Allâh'ın size olan ni'metini ve O'na verdiğiniz sözü hatırlayın: Hani "İşittik ve itaat ettik!" demiştiniz. Allah'tan korkun; çünkü Allah, göğüslerin özünü bilir." (Maide 5/7)

Nisa suresinin 46. âyetinde; Allah'ın kelimelerini yerlerinden kaydırıp tahrif ederek onları asli anlamlarından uzaklaştıran kimi Yahudilerin, dillerini eğip bükerek ve dine saldırarak "İşittik ve isyan ettik", "İşit, işitmez ola-

147 İbn Kesir, *Tefsir*, Bakara/284-285. âyetler

sı!", "Râ'inâ" (yani 'Bizi gözet / Bize çobanlık et!')[148] diyerek akıllarınca Peygamberimizle alay ettiklerini açıklayan Yüce Rabbimiz; onların, ***"İşittik ve itaat ettik; dinle ve bizi gözet (unzurnâ)"*** demelerinin kendileri için daha hayırlı olacağını beyan buyurur. Fakat Allah küfürleri yüzünden onları lânetlemiştir. Çünkü onların çoğu iman etmemiştir.

İman edenlerin tavrı ise bellidir ve kesindir: *"Aralarında hükmetmek için Allah'a ve Peygamberine dâvet olundukları zaman müminlerin sözü ancak, «İşittik ve itaat ettik» demeleridir ve işte felâha ermiş olanlar da onlardan ibarettir."* (Nûr 24/51)

İşte felâha yani dünya ve ahiret saadetine ermenin formülü: **"İşittik ve itaat ettik!"**

Ashab-ı kiramın bu bilinçle Kur'ân'ı anlayıp yaşama çabalarından çarpıcı örnekler var.

İşitip Hemen İman ve İtaat Edenlerden Biri: Abdullah b. Selâm

Rasûlüllah'tan, 'Kur'ân'ın üçte birine bedel' İhlâs sûresini dinleyip hemen iman eden Abdullah b. Selâm, Medîne'deki Benî Kaynuka Yahudilerindendi. Asıl ismi Husayn idi; Müslüman olunca Rasûlüllah ona "Abdullah" ismini vermişti. Babası meşhur bir Yahûdi âlimi idi ve ona Tevrat'ı okutup öğretmişti. Bir gün âhir zaman Peygamberinin alâmetlerini ve yapacağı işleri anlatıp:

- "Eğer âhir zaman Peygamberi, Hârûn aleyhisselâmın neslinden yani kendi kavmimizden gelirse inanırım, başka kavimden gelirse inanmam! Sen de inanma!" dedi.

148 Yahudiler, iki mânaya gelen "Râinâ" kelimesini, Rasûlüllah'a hakaret için ikinci mânayı kasdederek kullandılar (Ali Fikri Yavuz, ***Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meal-i Alisi***). Keza, ağızlarını eğip "i" harfini aşağı çekerek, alay mahiyetinde İbranice bir kelimeye benzeterek "Râ'inâ" (ey çobanımız, ey ahmak, bizim en kötümüz) şeklinde söylediler (Hasan Tahsin Feyizli, ***Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali***, Bakara 2/104).

Rasûlüllah Medîne'ye hicret etmeden önce babası vefât etti. Rasûlüllah (s.) Peygamberliğini ilan edince, Yahudi ileri gelenleri, sırf Arab kavminden geldi diye Rasûlüllah'a karşı çıktılar.

Peygamberimiz Medine'ye hicret edince, Abdullah b. Selam, onu görmeye gitti. Daha ilk gördüğünde kendi kendine, "Bu güzel yüzün sâhibi yalan söyleyemez!" dedi. Rasûlüllah insanlar arasına oturmuş, onlara nasihat ediyordu. Ondan ilk işittiği cümle şu oldu:

-Selâmı aranızda yayınız, aç kimseleri doyurunuz, sıla-i rahm yapınız, yakın akrabalarınızı ziyâret ediniz! İnsanlar uykuda iken namaz kılınız! Böylece Cennete selâmetle girersiniz.

Rasûlüllah (s.), sonra ona dönüp sordu:

- Sen Medîne âlimi İbni Selâm değil misin?

- Evet, dedi Abdullah. Rasûlüllah (s.) sordu:

- Allah için söyle! Tevrat'ta benim vasıflarımı okuyup öğrenmedin mi?

- 'Evet, öğrendim' cevabını veren Abdullah, Allah'ın sıfatlarını söylemesini istedi Rasûlüllah'dan.

Peygamber efendimiz de ona İhlâs sûresini okudu.

"De ki: O Allah birdir. Hiçbir şey O'nun dengi değildir!" âyetini işitince:

- "Şehâdet ederim ki, Allahtan başka ilâh yoktur. Sen O'nun kulu ve rasûlüsün" diyerek iman etti. Müslüman olunca kendini tamamen İslâm dînine veren, Yahûdilerin kendisi hakkında uydurdukları iftirâlara kulak asmayan Abdullah, Kur'ân-ı Kerîm'e dört elle sarılıp Rasûlüllah'ı (s.) bir gölge gibi takip etmeye başladı. Peygamberimiz (s.) onun hakkında şöyle buyurdu:

"Cennetlik birini görmek isteyen, Abdullah bin Selâm'a baksın."[149]

149 Şamil İslam Ansiklopedisi, 1/18-20.

İşte, "semi'nâ ve eta'nâ" bilinci ile Kur'ân'ı dinleyen, iman eden ve itaat eden bir örnek şahsiyet!..

***

Asrı Saadet tarihi, "işittik ve itaat ettik" refleksinin sayısız örnekleriyle doludur: Hicretin 4. yılında Medine **içki** yasağı haberi ile çalkalanmış ve hemen sokaklara dökülen içkiler adeta bir sel gibi akmıştı. Yine hicretin 4. yılında **tesettür** emri gelmiş ve bütün kadınlar bir anda cilbablarına bürünüvermişlerdi.

18. Kur'ân'ı Yaşamak İçin Okuyup Anladılar

Allah Rasûlü (s.) ve ashabı, Kur'ân'ı yaşamak ve hayatlarına aktarmak maksadıyla okudular. Onlar Allah'ın Kitabını, sadece bilgilenmek, kültürlerini geliştirmek, geçmiş toplumların ya da helak olan kavimlerin hallerinden haberdar olmak niyetiyle değil, emir ve yasaklarını, ilke ve prensiplerini hemen uygulamak amacıyla okudular. Onlar, bizim doğrudan emir ve yasak içermediğini düşündüğümüz âyetleri bile, hassas bir gözle okudular ve kendi hayatlarını o ayetlere göre şekillendirdiler. (Bu konu, elinizdeki serinin devamı olan ***Kur'ân'ı Nasıl Yaşadılar*** kitabımızda genişçe yer alacaktır, inşaallah.)

Ashabın önde gelenleri, bu konuda fazlaca hassas idiler. Hz. Ömer (r.a.) bunların başında geliyordu.

İyilikleri ve Güzellikleri Dünya Hayatında Harcamanın Bedelini Düşünmek!

Zeyd b. Eslem anlatıyor:

Bir gün Hz. Ömer (r.a.) su istedi. Ona bal karıştırılmış bir su getirildi. Bunun üzerine Ömer (r.a.):

- 'O (su) çok güzel ama ben Allah'ın, her istediklerine ulaşan bir kavme şöyle dediğini duyuyorum:

"Siz güzellikleri dünya hayatında harcadınız, onlardan dünyada istifade ettiniz." (Ahkâf 46/20)

Bu yüzden de iyiliklerimizin karşılığının dünyada peşinen veriliyor olmasından korktum, dedi ve o suyu içmedi.

Hz. Ömer'in (r.a.) aynı âyetten hareketle ve aynı endişe ile lüks ve ihtişamdan kaçındığını görürüz:

"Ben de Yemesini Bilirim Ama…"

Hz. Ömer'e (r.a.) Irak'tan, içlerinde Cabir b. Abdullah'ın da bulunduğu bir grup insan gelir. Onlara ekmek ve zeytinyağından hazırlanmış, büyük bir tas dolusu yemek getirilir. Ömer (r.a.), onlara

- Buyurun, der. Misafirler, yemekten çekine çekine yerler. Ömer onlara:

- "Görüyorum ki, pek bir şey yemiyorsunuz. Ne yemek isterdiniz? Tatlı mı, ekşi mi? Sıcak mı, soğuk mu? Yoksa atıştıracak bir şey mi?" der.

Hz. Hasan (r.a.), Hz. Ömer'in (r.a.) şöyle dediğini anlatır:

- "Allah'a yemin ederim ki, şayet istemiş olsaydım, içinizden en güzel giyinen, en hoş şeyler yiyen ve en rahat yaşayan biri olurdum. Ayrıca ben, devenin göğüs ve sırt etini, kebabı, hardal ve kuru üzümden yapılan yiyeceği ve taze ekmeği bilmiyor değilim. Fakat yüce Allah'ın bir kavmi, yaptıkları işlerden dolayı şöyle ayıpladığını işittim:

"İnkâr edenler, getirilip ateşe sunulacakları gün, ken-

dilerine; «En güzel, en iyi şeylerinizi dünya hayatında harcayıp tükettiniz; onlarla yararlanıp keyif sürdünüz. Artık bugün yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladığınıza ve dinî kuralları aşıp ahlâk dışı davranışlarda bulunduğunuza karşılık horlayıcı, aşağılayıcı azâb ile cezalanacaksınız." (Ahkâf 46/20)

Salim b. Abdullah da Hz. Ömer'in (r.a.) şöyle dediğini aktarır:

"Vallahi biz, taze keçilerin kesilerek bizim için pişirilmesi, emrimizle buğday özünden ekmekler yapılması ve kuru üzümlerin kırbalara konarak keklik gözü gibi oluncaya kadar şıralandırılması suretiyle bu dünyanın lezzetlerinden faydalanmayı, bunlardan yiyip içmeyi düşünmüyoruz. Biz, dünya nimetleri içindeki istihkakımızın ahirete kalmasını arzuluyoruz. Yüce Allah'ın bir ayetinde şöyle buyurduğunu işitmiştim: ***"… Siz güzel şeyleri dünya hayatınızda bitirdiniz…"***[150]

Hesaba Çekilmeden Önce, Kendinizi Hesaba Çekiniz!

Her şeyin hesabını en ince ayrıntısına kadar vereceğini çok iyi bilen Hz. Ömer (r.a.), şu tavsiyeleri yapar:

- Kıyamet günü ölçülüp biçilmeden önce, kendinizi ölçünüz! Hesaba çekilmeden önce kendinizi hesaba çekiniz! Çünkü bugün kendinizi hesaba çekmeniz, yarın hesaba çekilmenizden daha kolaydır. Büyük gün için kendinizi süsleyiniz:

"***O gün (hesap için Allah'a) arz olunursunuz. Hiçbir sırrınız gizli kalmaz."*** (Hâkka 69/18)

Hz. Ömer (r.a.), nasihatlerinin sonunda, Kur'ân'ın bu âyetini okuyarak, insanların hayatlarına çekidüzen verecek bir formül sunuyor: Hiçbir sırrımızın gizli kalmayıp tümüyle ortaya dökületeceği ve Yüce Allah'a (c.c.) arz edileceği

150 Ebû Nuaym-İbnü'l-Cevzî, a.g.e., 1/163-164.

o dehşetli günü hatırlayarak kendimizi şimdiden hesaba çekmek, her yaptığımızı ölçüp-biçerek yapmak ve tabir yerindeyse, hesap günü için ayağımızı denk almak…

19. Kur'ân'ı Dinamik Süreçte Yaşayarak Anladılar, Anlayarak Yaşadılar

Kur'ân'ı anlama çabası, pasif ve durağan bir ortamda değil, aktif ve dinamik ortamda meyvelerini verir. Kur'ân'ın ilkelerine göre bir hayat yaşamaya çalışan; ibadetlerine özen gösteren, öğrendiklerini başkalarına tebliğ eden, gerektiğinde cihad meydanlarına koşan, davası uğrunda hiçbir fedakârlıktan çekinmeyen insanlar, Kur'ân'ın mesajlarını elbette daha iyi anlayacaklardır.

Allah Rasûlü'nün ashabı, Kur'ân-ı Kerîm'i, işte böyle dinamik bir ortamda en doğru bir şekilde anladılar ve gözlerini kırpmadan uyguladılar. Onlar inandıkları gibi yaşamak için çırpındılar; yaşayarak anladılar, anlayarak da yaşadılar. İşte inandıklarını yaşayan ve yaşadıkça da anlayanlardan örnekler…

"Allah'ın İzni Olmadıkça Hiç Kimseye Ölmek Yoktur!"

İran topraklarının fethi sırasında, İslâm orduları bir ırmak engeliyle karşılaştı. Hucr b. Adiyy (r.a.):

- "Düşmanlara varmaktan sizi şu Dicle mi alıkoyuyor?" dedi ve Âl-i İmran 3/145. ayeti okudu:

"Allah'ın izni olmadıkça hiç kimseye ölmek yoktur. Ölüm, zamanı Allah'ın ilminde kararlaşmış bir yazıdır. Kim dünya menfaatini isterse kendisine ondan veririz ve kim de ahiret sevabını isterse buna da ondan veririz. Şükredenlere ise muhakkak mükâfat vereceğiz."

Sonra atını Dicle'ye sürdü. Ordu da arkasından atlarını nehre sürdüler. Düşmanlar onları görünce:

- "Bunlar büyülü kimseler! Bunlar insan değil, ifrit! Vallahi onlarla çarpışmayız!" diyerek kaçtılar. [151]

Hucr b. Adiyy'in (r.a.), bu âyet-i kerimeyi böylesine can pazarının yaşandığı bir ortamda dinamik bir anlayışla kavrayıp inanması, onu korkusuz bir kahraman haline getirmişti. O dünya nimetlerine karşı Ahiret hayatının ebedi nimetlerini tercih etmişti. Kur'ân'ı doğru anlamak ve yaşamak işte buydu!

"Cehennem'e Uğradığımda Halim Nice Olur?"

Abdullah b. Revâha (r.a.), inandığı gibi yaşayan ve hasbi yaşadığı için de Kur'ân'ı daha iyi anlayan sahabelerdendi. Güçlü bir hatip ve şâirdi. Kâfirlere karşı İslâm'ı savunan şiirler yazıyordu. Peygamber Efendimiz (s.) onun şiiri için, '***Kureyş müşriklerine ok yağdırmaktan daha etkilidir***' demişti. *"Şâirlere sapıklar uyar…"* (Şuarâ 26/224-226) âyeti inince İslam şairleri Ka'b b. Malik ve Hassan b. Sâbit'le birlikte ağlamışlar; ardından "***Ancak iman edip salih amel-ler işleyenler, Allah'ı çok zikredenler ve haksızlığa uğra-***

151 Kandehlevi, a.g.e., 3/289-292.

tıldıktan sonra haklarını alanlar böyle değildir...” (Şuarâ 26/227) âyeti inince de sevinmişlerdi.[152]

İşte hasbilik buydu… Abdullah (r.a.), Mute savaşı için yola çıkarken, müminler onunla vedalaşmak amacıyla toplanmışlardı. O bu esnada ağladı. Kendisine niçin ağladığı sorulduğunda şu cevabı verdi:

“Allah’a yemin olsun ki, ne dünyaya karşı sevgimden ne de sizden ayrılacağım için ağlıyorum. Ben Rasûlüllah’ın şu ayeti (Meryem 19/71) *okuduğunu işittim: **“İçinizden hiçbiriniz hariç olmamak üzere mutlaka hepiniz oraya (cehenneme) varacaksınız. Bu Rabbinin kesinleşmiş bir hükmüdür.”** Ayette ifade edilen Cehennem’e mutlaka gireceğimi düşündüm. Oysa girdikten sonra çıkıp çıkamayacağımı bilmiyorum. Ve oraya uğradığımda halim nice olur, diye düşündüm. İşte bunun için ağlıyorum.”*[153]

Vedalaşanlar onu teselli edip, “Cenab-ı Hak sizleri korusun, düşman şerrini sizden uzaklaştırarak sağ salim dönmenizi nasib etsin.” dediler... Sonra ordu yola çıktı. Hz. Peygamber (s.) orduyu dualarla uğurladı. Üç bin kişilik İslam ordusunu, yüzbini aşkın düşmana karşı savaşmaya şiirleriyle teşvik eden Abdullah (r.a), ilk komutanlar Zeyd ve Cafer’in (r.anhüm) şehadeti üzerine sancağı eline aldı. Kısa bir duraksamadan sonra, yine şiirler okuyarak, şehid oluncaya kadar savaştı.[154] Allah ondan razı olsun.

---

152 A.g.e., 3/448.

153 **Cabir b. Abdullah**; müttaki veya facir, herkesin Cehennem’e gireceğini, fakat ateşin müttakileri yakmayacağını, Allah’ın onları ateşten kurtaracağını bildirerek, bu ayetin tefsirine açıklık getirir.
Bir gün Resûlüllah (s), Hafsa annemizin yanında Hudeybiye’de biat eden ashabını anarak: “İnşaallah, Hudeybiye’de biat eden ashâbım Cehenneme girmez”, buyurur. Hafsa (r.anhâ): “İçinizden oraya uğramayacak hiçbir kimse yoktur. Bu, Rabbin için kesinleşmiş bir hükümdür.” (Meryem 19/71) âyetini okuyarak hatırlatmada bulununca, Efendimiz ona: “Sonra, biz Allah’tan sakınanları kurtarırız; zalimleri de diz üstü çökmüş olarak orada bırakırız.” (Meryem 19/72) âyetini okuyarak cevap verir.

154 Kandehlevi, a.g.e., 1/513-514

20. Kur'ân'ı Hayat Düsturu Olarak Anlayıp Yaşadılar

~

Ashâb-ı kiram, Kur'ân-ı Kerim'in "hayat veren" (Enfal 8/24) ilkelerini Allah Rasûlü'nün öğrettiği şekliyle hayatlarına aktarıyorlar, günlük hayatın bütün alanlarını Kur'ân'a göre tanzim ediyorlar; bu sebeple de ilahi mesajın hiçbir ayrıntısını kaçırmadan anlıyor, kavrıyor ve uyguluyorlardı.

Onlar, Kur'ân'ın hayat veren hükümlerine, önce kendileri uyuyorlar, sonra da başkalarına bunu tavsiye ediyorlardı. Bu ilkelere ters bir durum gördüklerinde hemen müdahale ediyor, uyarıyorlardı. Karşılaştıkları sorunları, çok iyi kavradıkları Kur'ân âyetlerine dayanarak çözümlüyorlardı.

Onların ibadetleri, duaları, tevbeleri, zikirleri, şükürleri, davetleri, cihadları, söylemleri, eylemleri, aile ve iş hayatları… Kur'ân'ın hayat veren ilkeleri doğrultusunda şekilleniyordu.

"Şükür, Dua, Tevbe Kapıları Açıksa, İcabet Kapısı Kapanmaz"

Mesela: Hz. Ali'nin (r.a.) şükürle ilgili şu nasihatlerinin temeli, Kur'ân'ın hayat veren âyetleri idi:

Muhammed b. Ka'b el-Kurazî naklediyor: Hz. Ali (r.a.) şöyle dedi:

"Nimetin artışı şükre bağlıdır. Şükür arttıkça nimet de artar. Bu ikisi aynı ipte ve yanyana bulunmaktadırlar. Kuldan gelen şükür kopmadıkça Allah'tan gelen artış da kopmaz".

"Allah Teâlâ şükür kapısı açık bulunduğu müddetçe nimet ve rızıkları artırma kapısını kapamaz. Bunun gibi dua kapısı kapanmadığı sürece icâbet kapısını; tevbe kapısı kapanmadığı sürece de mağfiret (bağışlama) kapısını kapamaz. Bu konularla ilgili işte bazı âyet-i kerimeler:

Rabbiniz; ***"Bana dua edin; size icabet edeyim***" buyurdu (Mü'min 40/60). "***Eğer şükrederseniz elbette size (nimetimi) artıracağım"*** (İbrahim 14/7); ***"Beni anın ki ben de sizi anayım!"*** (Bakara 2/152); ***"Kim bir kötülük işler veya nefsine zulmeder, ondan sonra da Allah'tan af talebinde bulunursa, Allah'ı çok affedici ve merhametli olarak bulacaktır"*** buyurdu (Nisa 4/110)."[155]

Pratik Sorunlara Kur'ân'la Pratik Çözümler Ürettiler

Bir kadın Hz. Ömer'e (r.a.) gelerek:

- "Sana dünyadaki insanların en hayırlısını şikâyet etmeye geldim. Dünyada onun kadar salih amel işleyen bir kişi daha yoktur. İnsan onu ancak onun yaptığı amelleri yaparak geçebilir. O gecesini ibadetle gündüzünü de oruçla geçirir..." dedikten sonra hayâ ve utancından gerisini getiremeyerek:

155 Kandehlevi, a.g.e., 3/155.

- "Ey Mü'minlerin Emîri! Beni bu şikâyeti tamamlamaktan bağışla!" dedi. Hz. Ömer de ona:

- "Allah sana mükafaatını versin. Sen kocanı çok güzel bir şekilde övdün. Seni bağışlıyorum" dedi.

Kadın gittikten sonra Ka'b b. Sûr (r.a):

- "Ey Mü'minlerin Emîri! O kadın utanarak gerisini getiremediyse de bence size açık bir şekilde birisini şikâyet etti" dedi. Hz. Ömer'in:

- "Peki, o kimi şikâyet etti?" diye sorması üzerine de Ka'b:

- "Kocasını şikâyet etti. Çünkü o, karısının kendisi üzerindeki haklarından biri olan zevciyet hakkını gözetmemektedir" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer:

- "Derhal bana o kadınla kocasını getirin!" diye emretti. Onların gelişinden sonra da Ka'b'a:

- "Bunların davalarını sen hallet" buyurdu.

Ka'b: "Senin bulunduğun bir yerde ben nasıl hakemlik yapabilirim?" diye itiraz etmek istediyse de, Hz. Ömer: "Bu davaya sen bakmalısın. Çünkü ben anlayamadığım halde sen kadının ne demek istediğini anlayıverdin. Bu yüzden de bunların arasında hakemlik yapmak benden çok senin hakkındır" dedi. Ka'b da kadının kocasına dönerek şunları söyledi:

- "Allah Teâlâ ***"Hoşunuza giden kadınlarla iki, üç ve dörde kadar evlenebilirsiniz"*** (Nisa 4/3) buyuruyor. Bu durumda üç gün oruç tut; dördüncü günü de oruçsuz olarak karının yanında geçir. Aynı şekilde üç gece sabaha kadar ibadet et; ancak dördüncü geceyi karınla birlikte geçir ve onun yanında yat!".

Onun verdiği bu hüküm üzerine Hz. Ömer

- "Senin bu yaptığın, birincisinden de güzeldir" buyurdu ve onu Basra kadılığına tayin etti.[156]

156 Kandehlevi, a.g.e., 3/256-258.

Sonuç

Kur'ân-ı Mübîn "ümmi" bir topluma indi; bu sebeple Kur'ân'ın dili de, hitap ettiği ilk muhatapların "ümmi" karakterini dikkate almak, bilgi ve algı düzeyini gözetmek durumundaydı. Ebû İshak Şatıbî'nin isimlendirmesiyle, "Şeriatın ümmiliği" prensibi gereği Kur'ân, o ümmi toplumun her seviyesinden herkesin, her insanın anlayabileceği sade bir dil ve ortalama bir üslûpla geldi.

Kitabullah'ın bu mucize özelliği sayesindedir ki, onun kutlu mesajını, bâdiye'de yaşayan bir 'bedevi' de medine/kent merkezinde bulunan bir 'medeni' de anlayıp kavramakta güçlük çekmedi; dağda koyun otlatan bir çoban, kervan ticareti yapan bir tüccar veya şehirde şiir, hikmet ve belagatla iştigal eden bir seçkin kapasitesi nispetinde ondan alması gereken nasibi aldı. O'na inanan bilerek, anlayarak inandı, O'nu inkâr eden bilerek, anlayarak inkâr etti. O'nun kutlu çağrısına inanıp teslim olan ebedi mutlu-

luğun ve esenliğin kapısını araladı, inanmayıp inkâr eden ise ebedi mutsuzluğun ve bedbahtlığın kapısını araladı.

Kur'ân'ın nazil oluşuna ayet ayet, sure sure tanık olan Asr-ı Saadet nesli, o ilahi mesajı işitir işitmez ya da okur okumaz anlamakta hiç zorlanmadıkları gibi, her cümlesini, her kelimesini hatta her harfini tefekkür, tedebbür, tezekkür, taakkul ederek fıkhettiler; en ince noktalarına kadar iyice kavradılar.

Onların bu anlama ve kavrama çabaları, sadece bilgi düzeyinde kalan zihinsel bir işlem değildi; bilakis onlar, anlayıp öğrendiklerini "semi'nâ ve eta'nâ: işittik ve itaat ettik" bilinci ile hemen uyguladılar. Bir âyeti anlayıp yaşamadıkça diğer âyete geçmemek, onların genel şiarı idi. *"Bildikleriyle amel edenlere, Allah bilmediklerini de öğretir"* fehvasınca da, Rab Teâlâ onları Din'de basiret ve feraset sahibi kıldı. Öyle ki, o kutlu nesilden her biri, güzel bir benzetme ile, birer ilim gölü ya da ilim nehri haline geldiler de, sonraki nesilleri besleyen berrak kaynaklar oldular.

İşte biz, bu çalışmamızda; insanlığın manevi susuzluğunu Kıyamet'e kadar gidermek üzere Rabbimizin lütuf buyurduğu tükenmez asli menbaımız Kur'ân-ı Mübîn'in **saf** ve **berrak** gözesinden kana kana içerek "gökteki yıldızlar" gibi insanlığın ufkunda parlayan Asr-ı Saadet neslinin o **sade** ve **hasbi** çabalarını günümüze taşımaya gayret ettik.

Umudumuz, duamız ve çabamız o ki; ***"Yaşayan Kur'ân"*** olan Allah Rasûlü'nün ve onu model alarak Kur'ân'la konuşan, Kur'ân'la düşünen, Kur'ân'la yaşayan "Örnek Kur'ân Nesli"nin doyasıya teneffüs ettikleri vahiy iklimi ile aramızdaki mesafeleri kapattıkça; ihtilaflarımız azalacak, sıkıntılarımız hafifleyecek, sorunlarımız bir bir çözülecektir, inşaallah.

Kur'ân-ı Kerim'i;

- Allah Rasûlü ve ashabının okudukları gibi okur, anladıkları gibi anlar ve yaşadıkları gibi yaşarsak;

- Hayatın her ânında ve alanında yapmamız gerekenler konusunda o kutlu neslin ayak izlerini sürebilirsek;

- *"Kur'ân'ı kendimize uydurma"* ateşine düşmeyip, *"kendimizi Kur'ân'a uydurma"*yı başarabilirsek;

- Moda anlayışlar, popüler yaklaşımlar ve ucuzluklar yerine Asr-ı Saadet iklimini çağımıza taşıyabilirsek;

- Vahiyle kesintisiz ve sürekli bir ilişki kurarak, Kur'ân'ı her zaman '***kalbimizin baharı***' kılabilirsek;

- O'nun "Ey iman edenler" hitabını her işittiğimizde, can kulağıyla dinleyip emre âmâde olabilirsek;

- O'nun her talimatını, ***'emrolunduğun gibi dosdoğru ol'*** şuuru ile derhal hayatımıza aktarabilirsek;

İşte o zaman, bizler de Kur'ân-ı Mübîn'in:

- konuşan dilleri,

- yaşayan bedenleri ve

- hayata müdahale eden elleri olabiliriz.

Ekler

Belge 1
Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı Tefsiri

Rasûlüllah'ın (s.) Kur'ân'ı açıklayıp tefsir etmesi konusunda en kapsamlı çalışmalardan biri, Prof. Dr. Suat Yıldırım'ın *"Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsiri"* dir.[157] Hocamızın bu güzel eserinden kısa bir özet sunuyoruz:

Bazı Ayetleri Okuyarak Kendiliğinden Tefsir Etmesi

Peygamberimiz (s.) nazil olan ayetleri ashabına okurken, bazı açıklamalar yapardı… Adî b. Hatim dedi ki: Tevbe sûresinden ***«(Yahudiler ve Hıristiyanlar) hahamlarını ve papazlarını, Allah'dan başka rabler edindiler»*** (Tevbe 9/31) ayetini okuduğu sırada Rasûlüllah'ın huzuruna vardım. Dedi ki: "Onlar, hahamlarına ve papazlarına ibadet etmediler, lakin onlar herhangi bir şeyi helal kılınca, öbürleri de onlara uyarak helal saydılar."[158]

---

157 Suat Yıldırım, ***Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsiri*** (***Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam***'daki S. Yıldırım'ın metninden de yararlandık).

158 Taberî, XIV. 209, Ha. No. 16631; Tirmizî, Tefsîr; ***Durru'l-Mensûr***, III, 230; Buharî, ***Târîhu'l-Kebîr***, IV. 1-106.

Soru Üzerine Açıklamalar Yapması

Mübhemin tayinine dair sorular: Kur'ân'da bazı hususlar mübhem bırakılmış, kasden tayin edilmemiştir. Tayin etmemek: başka yerde açıklandığından ihtiyaç olmaması, şöhreti sebebiyle bilinmesi, setr edilmesinin murad olması, tayininde zikre değer bir fayda bulunmaması, hükmün umumî olduğuna tenbih etme gayesi, ismi zikr etme yerine mükemmel bir tavsifle tazim etme yahut eksik tavsifle tahkir etme gayelerine matuftur… Bazı müslümanlar, Kur'ân'daki bazı mübhemleri sormuş, Rasûlüllah da (s.) onları tayin etmiştir. Mesela Hz. Ali (r.a.): «Rasûlüllah'dan **hacc-ı ekber** gününü sordum, o da: *'Kurban bayramı günüdür'* dedi.»[159]

Mücmel ayetler hakkındaki sorular: Mücmel, delaleti vazıh olmayan, maksadın kat'î olarak anlaşılması için beyan edilmesi gereken sözdür. Kelimenin lügatte müşterek olması, zamir merciinin ihtilaflı olması, atf veya isti'naf ihtimali, lafzın garabeti icmal sebepleri arasındadır. Mesela haccın farziyetine dair ayette ***«Ona bir yol bulabilenlerin (gücü yetenlerin) Beyti hacc etmesi Allah'ın insanlar üzerinde hakkıdır»*** (Âl-i İmrân 3/97) denir. Bir adam buradaki «yol»un manasını sorunca, Rasûlüllah «azık ile binek» olduğunu bildirmiştir.[160]

Lugavî sorular: Bazı Müslümanlara garib gelen kelimelerin Rasûlüllah'a (s.) sorulması. Hz. Aişe'nin sorusu üzerine Rasûlüllah (s.) Hacc 22/78. ayetindeki ***«harec»*** kelimesini «darlık» olarak tefsir etti.[161]

---

159 Tirmizî, Tefsîr ve Hac, 110. bab, Ha. No. 957; Ebû Davud, Ha. No. 1945; ***Müstedrek***, II. 331; Taberî, XIV. 124, Ha. No. 16447; İbn Kesîr, III. 361-362.

160 Sûfyan es-Sevrî, ***Tefsîr***, s. 37; Tirmizî, Tefsîr; Taberî, VII. 39; İbn Mace, Ha. No. 2496, 2897; İbn Ebî Hatim, V. 48a; İbnu'l-Münzir, V. 48b.; ***Tefsîru Abdirrezzak***, v. 6a; ***Kenzu'l-Ummal***, II. 2; ***Durru'l-Mensur***, II. 56.

161 ***Müstedrek***, II. 391.

Manasını bildikleri ismin sıfatlarını sormaları:

a) Hüküm ifade eden ismin tavsifine dair sualler: Muaz (r.a) Tahrim suresinin 8. âyetinde emredilen ***«nasuh tevbe»***nin nasıl olacağını sorunca Peygamberimiz şöyle buyurdu: «Kul bulaştığı günahtan tam nadim olur, Allah'dan afv diler, sütün memeye dönmemesi gibi o günaha dönmez.»[162]

b) Herhangi bir ismin tavsifini istemeleri: İbn Abbas'dan rivayete göre ***«İyi bilin ki Allah'ın velilerine korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklardır»*** (Yunus 10/62) ayetinde geçen ***«Allah'ın veli kulları»***nın vasfı istenince, Rasûlüllah: «O kimselerdir ki görüldüklerinde Allah Teala hatırlanır» dedi.[163]

Gayba dair sorular: Rasûlüllah'tan, «Rabbinin, seni övgüye değer bir makama çıkaracağını, umabilirsin.» (İsra 17/79) ayetindeki makam sorulmuştu. Onun «şefaat» makamı olduğunu söyledi.[164]

Ehl-i Kitabın Soruları

Yahudilerin Peygamberimize sormaları: Bir yahudi gelerek Rasûlüllah'a (s.) dedi ki: «Sen cennette, cennet ehlinin yiyip içeceğini iddia ediyorsun?» Cevaben buyurdu ki: «Onlardan her birine; yemek, içmek ve cinsî iktidar bakımından yüz adamın kuvveti verilecektir.» Adam: «Yiyen ve içenin dışarı çıkma ihtiyacı olur. Halbuki cennette bu yoktur» deyince Hz. Peygamber bu ihtiyacın ter şeklinde vücuttan atılacağını bildirdi.[165] Bu hadise vesilesiyle cen-

162 *Durru'l-Mensûr*, VI. 245.

163 *Tefsîru'n-Nesâ'î*, v. 42a, Taberi, XV. 1919, Ha. No. 17704; İbn Kesîr, III. 512; *Durru'l-Mensûr*, III. 310.

164 Tirmizî, Tefsîr; Ahmed b. Hanbel, *Fethu'r-Rabbani*, XVIII, 195; Taberî, XV, 145; İbn Kesir, IV, 341.

165 Abd b. Humeyd, *Müsned*, v. 40b.; *Tefsîru'n-Nesa'î*, v. 89a.

nette yeme ve içmeyi haber veren ayetlerin (Mesela: Zuhruf/71, 73) tefsiri yapılmış oldu.

Rasûlüllah'ın Yahudilere sorması: Zeyd dedi: Rasûlüllah yahudilere haber gönderdi ve: 'Onlara niçin haber gönderdiğimi biliyor musunuz?' dedi. 'Allah ve Resûlü bilir' dediler. Dedi: 'Ben onlara Allah'ın ***"O gün yer başka bir yere tebdil olunacaktır..."*** (İbrahim 13/48) sözü hakkında sormak için haber gönderdim. O gün yer gümüş gibi beyaz olacaktır.' Yahudilere sorunca, cevaben dediler: 'Beyaz, has undan yapılmış ekmek gibi beyaz olacaktır.'[166]

Hıristiyanların soruları: Muğire b. Şu'be dedi ki: Hz. Peygamber bazı ihtiyaçlar için beni, Necran ahalisine gönderdi. Bana, 'Senin inandığın peygamber, Musa'nın kardeşi olan Harun'un, Meryem'in kardeşi olduğunu iddia etmiyor mu? Halbuki Musa, İsa'dan şu kadar sene önce yaşamıştır.' dediler. Buna nasıl cevap vereceğimi bilemedim. Dönünce meseleyi Rasûlüllah'a anlattım. Dedi ki: 'Hz. Meryem zamanındaki insanlar, kendilerinden önce geçen peygamberlerinin ve iyi kimselerin isimlerini çocuklarına isim yaparlardı.'[167] Necranlılar ***«Ey Harun'un kız kardeşi senin baban kötü bir adam değildi. Anan da iffetsiz bir kadın değildi.»*** (Meryem 19/28) ayetini kastettiler. Kabu'l-Ahbar, tarihi bilgisine dayanarak, ayetteki Harun'un, Hz. Musa'nın kardeşi olmadığını söylemişti.[168] Hz. Peygamber (s.) bu ayetteki kardeşten muradın, aynı ana veya babadan dünyaya gelen çocuklar olmadığını, buradaki Harun'un, Musa'nın kardeşi değil de, onun adı verilen başka bir Harun olduğunu bildirdi.

166 Taberî (Halebî), XIII. 250; İbn Kesîr, IV. 147-148.

167 Taberî (Halebi), XVI. 78; Müslim, Edeb, Ha. No. 9; Tirmizî, Tefsir; Tefsîru'n-Nesaî, V. 58b; ***Fethu'r-Rabbanî***, XVIII, 207-208.

168 İbn Kesir, IV, 453.

Hadislerin Sonunda Ayet Okuyarak Açıklaması

Hz. Peygamber (s.) bazen bir hükmü belirtir yahut izah eder veya bir nasihatta bulunur ya da bir davranış ortaya koyar, sonra da bir ayet okurdu. Rasûlüllah; ***«Hiçbir kul yoktur ki onun için gökte iki kapı bulunmasın. Kapılardan birinden rızkı çıkar, öbüründen yaptıkları ve söyledikleri girer. Kul ölünce, onlar da onu kaybederler ve üzerine ağlarlar.»*** dedikten sonra[169] ***«Ne gök, ne yer onların üstüne ağladı»*** (Duhân 44/29) ayetini okudu ve kafirlerin, yerde salih bir amel işlemedikleri gibi, göğe de hiçbir sözlerinin yükselmediğini söyledi.

Siyak Münasebetiyle Açıklaması

Rasûlüllah (s.) bazen, ayetle doğrudan ilgisi olmayan bir konu hakkında konuşurken, siyak ilişkisiyle konuyu bir ayete getirir ve açıklama yapardı… Hz. Peygamber'in (s.) yanından bir cenaze geçirilir ve ölü hakkında güzel şeyler söylenir; bunun üzerine, «Vacib oldu» buyurur. Sonra bir başka cenaze geçirilir ve ölü hakkında bu kez iyi bahsedilmez. Yine «Vacib oldu» buyurur. Bunun üzerine, «Ne vacib oldu ya Rasûlallah?» diyenlere: ***«Melekler, Allah'ın semadaki şahitleri, siz ise yerdeki şahitlerisiniz, neye şahitlik ederseniz vacib olur, olması gerekir.»*** der ve sonra da şu ayetleri okur: ***«De ki: Çalışın; Allah, Rasûlü ve mü'minler amellerinizi göreceklerdir»*** (Tevbe 9/105). Dedi ki: (Bu) Allah Teala'nın şu sözünün manasıdır: ***«Ta ki insanlar hakkında şahitler olasınız»*** (Bakara 2/143)[170]

169 İbn Kesîr, VI. 253; et-Tirmizî, K. et-Tefsîr; ed-Durru'l-Mensûr, VI. 30.

170 Taberî, III. 149, Ha. No. 2185. Bunlar için bkz. Suat Yıldırım, a.g.e., s. 196-199.

Açıklayıcı Kısa İlavelerde Bulunması

Rasûlüllah'ın (s.) bazı ayetlere yaptığı kısa ziyadeler; umumu tahsis, mücmeli beyan gibi vazifeler ifa ederdi. Hz. Ebû Bekir'den rivayete göre Rasûlüllah, ***«Kim bir kötülük yaparsa onunla cezalanır»*** ayetini (Nisâ 4/123), kısa bir ilave ile «Kim bir kötülük yaparsa onunla dünyada cezalanır» şeklinde, dünya hayatına tahsis etmiştir.

Hz. Peygamber'in (s.) Tefsirinin Belli Başlı Kısımları

1- Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsiri: Tefsir yollarının en güzeli ve en doğrusu, Kur'ân'ın yine Kur'ân ile açıklanmasıdır; zira bir yerde umumî olan, bir başka yerde tahsis edilir, bir ayette mücmel olan husus, bir başka ayette mufassal olarak zikredilmiş olabilir… ***"İman edenler, bununla beraber imanlarını zulümle de bulaştırmayanlar, işte ancak onlardır ki emin olmak hakkı kendilerinindir. Onlar doğru yolu bulmuş kimselerdir."*** (En'âm 6/82) ayeti inince, bu ashaba ağır geldi; 'İçimizde nefsine zulm etmeyen kim var?' dediler. Rasûlüllah (s.): "Zannettiğiniz gibi değil, buradaki zulüm Lokman'ın oğluna dediğidir: "***Evladım sakın Allah'a ortak koşma. Şirk elbette büyük bir zulümdür***"[171] (Lokman 31/13)" dedi. Böylece, başka bir ayete dayanarak, umumî bir manayı tahsis etti.

2- Mücmeli Beyan Etmesi: "***Bir hak olmadıkça***

171 Buharî, Tefsîr, VI. 20; ***Tefsîru Abdirrezzak***, v. 26b; Ahmed b. Hanbel, ***Fethu'r-Rabbanî***, XVIII. 140; Tirmizî, Tefsir; ***Tefsîru'n-Nesâ'î*** V. 31b; Bezzar, ***Müsned*** (Murad Molla), v. 158a; Ebû Yala, ***Müsned***, v. 238a; Taberi, XI. 495.

Allah'ın haram ettiği cana kıymayın." (En'âm 6/151) 'B*ir hak olmadıkça*' ifadesini, yani hangi hallerde öldürmenin haklı olacağını şöyle açıklandı: "Allah'dan başka ilah olmadığına ve benim Allah'ın resulü olduğuma iman eden hiçbir müslüman kişinin kanı helal olmaz. Ancak şu üç şeyden birini yaparsa (kanı helal olur): Adam öldürmek, evli iken zina etmek, dinden çıkıp Müslümanlardan ayrılmak."[172]

3- Peygamber'in (s.), Kur'ân'ın Manasını Tekid Suretiyle Beyanı: Hz. Peygamber (s.) bazen bir âyetin manasını pekiştirir… Mesela; "Din hususunda aşırılıktan sakının; çünkü sizden öncekiler dinde mübalağa ve aşırılıkları yüzünden helak olmuşlardır."[173] buyurmak suretiyle "***De ki: 'Ey ehl-i kitab, dininizde haksız yere haddi aşmayın'.***" (Maide 5/77) ayetinin manasını, te'kid ederek açıklamaktadır.

4- Umumu Tahsis Etmesi: Hasredilmeyen (sınırlandırılmayan) müsemmaların hepsine şamil olan lafza **umum** lafzı denir. Kur'ân'ın umumî lafızları Kur'ân'la tahsis edildiği gibi Sünnetle de tahsis edilebilir… 'Ey Allah'ın Rasûlü, biz deniz seyahatına çıkıyor ve yanımıza az miktar su alıyoruz. Bununla abdest alsak, içecek su sıkıntısı çekiyoruz. Deniz suyu ile abdest alabilir miyiz?' sualine: "Denizin suyu pak, ölüsü(meyte) ise helâ***ldir.***"[174] dedi.

5- Mutlakı Takyid Etmesi: Hz. Peygamber (s.)'in Kur'ân'ı açıklama şekillerinden biri de, ondaki bazı mutlak lafızları takyid etmesi olmuştur… Mesela "***Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık, Allah'tan bir ceza***

172 Buharî, Diyet, 6. bab, VIII. 38; Müslim, Kasame, Ha. No. 25; Bezzar, ***Müsned***, v. 91a; Ebû Ya'lâ, ***Müsned***, v. 240b.

173 ***Mehasinu't-Te'vil***, VI. 2107 (M. F. Abdulbakî tahririnde: ***Müsnedu Ahmed*** I, 215; Nesa'î, XXIV, 218. bab; İbn Mâce, Ha. No. 3039).

174 ***Tâc***, I. 80; İbn Kesîr, II. 477-78; (***Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfazi'l-Hadis en-Nebevî***: Ebû Davud, Tahare, 41; Tirmizî, Tahare, 52; Nesaî, Tahare, 46; İbn Mace, Tahare, 38; Darimî, Vuzû, 53; ***Muvatta***, Tahare, 13; Ahmed II. 238).

olarak ellerini kesin" (Mâide 38) ayetinin ıtlakı, sünnet tarafından «sağ el» olarak takyid edilmiştir.[175]

6- Müşkili Tavzih Etmesi: Kur'ânın müşkilinden murad, herhangi bir ayetin, ilk bakışta diğer bir ayete muarız olduğu zannedilmesidir. "*Onlar hâlâ Kur'ân'ı gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah'dan başkası tarafından olsaydı elbet içinde birbirini tutmayan birçok şeyler bulurlardı."* (Nisâ 4/82) ayetinin tasrih ettiği gibi, Kur'ân'da tearuz/çelişki olması mümkün değildir. Hz. Peygamberin (s.) bu türden bazı müşkilleri tavzih ettiğini görmekteyiz… "***Altını ve gümüşü yığıp ve biriktirip de onları Allah yolunda harcamayanlar (yok mu?) işte bunlara pek acıklı bir azabı muştula!***" (Tevbe 9/34) ayeti nazil olunca, bu müslümanlara ağır geldi. Çünkü bu ayetin mirasa mani olduğunu sanmışlardı. Hz. Ömer, müminleri temsilen Hz. Peygamber (s.)'den izah rica etti. Rasûlüllah: "Allah zekâtı sadece mallarınızın geriye kalan kısmını temizlemek için farz kılmıştır. (Ölümünüzden) sonraya bırakacağınız mallarda ise mirası farz kılmıştır." buyurdu.[176] Böylece bu ayetin meşru yollardan kazanıp biriktirmeye mani olmadığı, ayetteki tehdidin ancak mallarının zekâtını vermeyenler hakkında olduğu anlaşıldı.

7- Mübhemi Beyan Etmesi: Rasûlüllah (s.); "*Salâtu'l-vusta, ikindi namazıdır.*"[177] buyurarak, "***Namazları ve salâtu'l-vustayı devamlı olarak yerine getirin.***" (Bakara 2/238) ayetindeki "***salâtu'l-vusta***"nın ikindi namazı olduğunu bildirmiştir. Başka bir misal: Bakara 2/249 ayeti, Talut ile birlikte nehri geçen müminlerden bahsederken

175 Ahmed b. Hanbel, ***Müsned***, I. 6.; Ebû Ya'la, ***Müsned***, v. 3a.; Taberî, IX. 241, Ha. No. 10522.

176 ***Müstedrek***, II. 333.

177 Tirmizî, Tefsîr; Ahmed b. Hanbel, ***Müsned***, V. 7, 12-13; Taberî, V. 180; Taberanî, ***Mucemu'l-Kebîr***, V. 184b; Tahavî, ***Şerhu Meâni'l-Âsâr***, 1.167-176.

onların sayısını bildirmez. Hadis-i şerif *"üç yüz on kadar, Bedir ashabı kadar"* olduğunu bildirir.[178]

8- Neshi Beyan Etmesi: Kur'ân'daki ayetlerden herhangi birinin hükmünün mensuh olduğuna dair, Hz. Peygamber'in (s.) söylediği rivayet olunan bir habere rastlamadık. Hatta ***nesh*** kelimesini selefin geniş manada kullanımında dahi, bu kelimenin Hz. Peygamber'den nakledildiğini görmedik. Usul kitaplarında, sünnetin vazifelerinden ve Kur'ân'ı açıklama şekillerinden birinin nasih ve mensuhu beyan olduğu belirtilir. Şu halde sünnetin neshi beyan etmesi, neshe delâlet etmek suretiyle olmalıdır… "*Sizden birinize ölüm gelip çattığı vakit -eğer mal bırakacaksa- anaya, babaya, yakın akrabaya meşru bir suretde vasiyyette bulunmak, takva sahipleri üzerinde bir hak olarak farzedildi.*" (Bakara 2/180) ayeti en sahih kavle göre, Nisa/11 ve 12. ayetlerindeki miras hükümleriyle nesh edilmiştir. Ebû Ümame'den: "Veda haccı sırasındaki hutbesinde Rasûlüllah'ın şöyle dediğini duydum: "*Allah, her hak sahibine hakkını verdi. Artık varis için vasiyyet yoktur.*"[179] Bu hadis, vasiyyet hükmünü nesh, veya Şafiî mezhebinin izahı ile, miras hükümleriyle neshedilmiş olduğunu beyan ve te'kid etmektedir.

9- Amelî Olarak Tefsir Etmesi: Hz. Peygamber (s.) ayetlerde emrolunan hususları bizzat tatbik ederek gösterir, böylece ilâhî muradın ne olduğunu açıklar… Cabir, Hz. Peygamber'in haccını genişçe anlatırken der ki: "Nihayet onunla birlikte Beytullah'a geldik. Hacer-i esvedi istilam etti. Üç defa koşar adımlarla, dört defa da mutad yürüyüşle tavaf yaptı. Sonra da Makam-ı İbrahim'e geçti ve hemen: "***Siz de Makam-ı İbrahim'den bir namazgâh edinin***" (Bakara 2/125) ayetini okudu. Makamı, kendisiyle

178 Buhari, Megazî, V, 5.

179 et-Tac, II. 226.

Beyt arasına alarak iki rekât namaz kıldı."[180] Bu ayetteki emir ile neyin murad edildiği, nerede, nasıl yapılacağı Rasûlüllah'ın (s.) bu tatbikatından anlaşılır.

10- Takrirî Olarak Beyanı: Bir ayet Rasûlüllah'ın (s.) yanında izah edildiğinde, onun sükût etmek suretiyle, bu izahı tasvip ettiği anlaşılır… Amr b. As, hicrî 7. yılda, Zatu's-Selasil gazvesinde, soğuk bir gecede yıkanması gerekince sıhhatinden endişe ederek yıkanmamış, teyemmüm etmek suretiyle arkadaşlarına imamlık etmişti. Dönüşünde, "cünüb olarak mı namaz kıldırdın?" diye sorunca Amr: 'Ey Allah'ın Rasûlü, ben çok soğuk bir gecede ihtilâm oldum, yıkandığım takdirde helak olacağımdan korktum ve Aziz olan Allah'ın şu kavlini hatırladım: "***Kendinizi öldürmeyin. Şüphe yok ki Allah size karşı çok merhametlidir.***" (Nisâ 4/29) Ben de teyemmüm ettim ve arkadaşlarıma namaz kıldırdım' dedi. Rasûlüllah güldü ve bir şey söylemedi.[181]

11- Lugavî İzahlarda Bulunması: Rasûlüllah, bazen Kur'ân'daki bir kelimenin sadece eşanlamını, bazen vasfını, bazen de ondan maksadın ne olduğunu söylerdi. Bazen de kelimenin şer'î manasını belirtirdi… Hz. Peygamber (s.) ***«Böylece sizi vasat bir ümmet yapmışızdır.»*** (Bakara 2/143) ayetinde geçen ve farklı manalara gelen «vasat» kelimesinin, burada «adil» manasına olduğunu bildirmiştir.[182]

12- Maksudu Tayin Etmesi: Rasûlüllah (s.) bazen bir ayetin genel olarak neye delâlet ettiğini, ondan maksudun ne olduğunu bildirirdi… Ebû Hureyre'den: "Allah bir kulunu sevdiği zaman Cebrail'e der ki: '***Ben fülanı sevdim,***

180 Müslim, XV, Ha. No. 147; Taberî, III. 36.

181 Ahmed b. Hanbel, ***Müsned***, V. 227; Ebû Davud, Tehâre, 126 bab., ha. No. 334; İbn Kesîr, II. 254.

182 Tirmizî, Tefsîr; ***Fethu'r-Rabbanî***, XVIII. 77; ***Kenzu'l-Ummal***, II, 1-2.; Ebû Ya'lâ, ***Müsned***, v. 68a; ***Fethu'l-Barî***, IX. 238.

sen de sev.' Cebrail de göktekilere aynı şekilde nida eder. Sonra onun için yeryüzünde de bir sevgi yerleşmiş olur. İşte Allah'ın "***Gerçekten, iman edip de iyi işler yapanlar için Rahman, elbette insanların gönüllerinde bir sevgi yaratacaktır.***" (Meryem 19/96) ayeti bunu ifade eder."[183]

13- Tavsif Ederek Açıklaması: Rasûlüllah (s.), Kur'ân'da yer alan bir konunun bazı vasıflarını belirterek, onu insanların akıllarına ve kalblerine iyice yerleştirirdi... Abdullah b. Mes'ud'dan nakledildi: "***Allah, kime doğru yolu gösterir, imana muvaffak ederse, onun göğsünü İslâm'a açar.***" (En'âm 6/125) ayeti nazil olunca Rasûlüllah (s.) buyurdu ki: "Nûr kalbe girince genişler ve açılır." Sordular: 'Bu halin (dışarıda) alameti var mıdır?' Buyurdu: "Ebediyet yurduna yönelmek, aldanma diyarından uzaklaşmak, ölüm gelmeden önce ölüme hazırlanmak."[184]

14- Temsillerle Açıklaması: Meseller Kur'ân'da mühim bir yer tutar. Bir hadiste; mesellerin, Kur'ân'ın beş vechinden biri olduğu ve onlardan ibret alınmasının lüzumu hatırlatılır.[185] Tezkîr, teşvik, zecr, ibret, takrir, manaları akla yaklaştırma, mücerret manaları hissedilir hale getirme, mesellerin belli başlı işlevleridir. Kur'ân'da verilen mesellerin bir kısmını Rasûlüllah (s.) açıklamıştır… İbn Mes'ud der ki: Rasûlüllah, eliyle bir çizgi çizdi, sonra: "İşte bu Allah'ın dosdoğru yoludur." dedi. Arkasından o çizginin sağından ve solundan birtakım çizgiler daha çizdi ve dedi ki: "Bunlar da dığınık ve aykırı yollardır. Bunlardan hiçbir yol yoktur ki, üzerinde oraya çağıran bir şeytan bulunmasın.[186] Sonra şu ayeti (En'âm 6/153) okudu: "***Şüp-***

183 Tirmizî, Tefsîr; İbn Kesîr, IV. 491.

184 Tefsîru Abdirrezzak, v. 27-a-b; Taberî, XII. 100, Ha. No. 13855; İbn Kesîr, III. 98.

185 ***İtkân***, II. 131.

186 Ahmed b. Hanbel, ***Fethu'r-Rabbanî***, XVIII. 141; ***Müsnedu'd-Darimî***, v. 17b; Abd b. Humeyd, ***Müsned***, v. 150a; ***Tefsîru'n-Nesâî***, v. 32 b.; İbn Mace, Ha. No. 11; Taberî, XII. 230; ***Müstedrek***, II. 318; Salebî, I. v. 20b.

hesiz ki (emrettiğim) bu (yol) benim dosdoğru yolumdur. O halde ona uyun. (Başka aykırı) yollara tabi olmayın. Sonra sizi Onun (Allah'ın) yolundan ayırır..."

15- Tasvir Ederek Açıklaması: Rasûlüllah (s.) Kur'ân'daki bazı hakikatlerin zihinlere iyice yerleşmesi amacıyla, o hakikatlerle alakalı olarak cereyan edecek hadiseleri detaylıca tasvir eder. Tasvirler çok canlıdır; öyle ki bunları dinleyen, âdeta o olayları görüp yaşar… Berâ der ki: Rasûlüllah, kafirin ruhunun kabzedilip göğe yükseltilişini anlatırken buyurdu ki: "*Onu çıkarırken, uğradıkları her melaike meclisinde şöyle derler: 'Bu kötü ruh kimdir, nedir?' Dünyada iken kendisine takılan en kötü lakabı söyleyerek: 'Falancadır' derler. Nihayet onu göğe çıkarıp kapısının açılmasını isterler. Fakat gök kapıları onlara açılmaz.*" Sonra şu âyeti okudu: "***Bizim ayetlerimizi yalanlayan ve onlara inanmaya tenezzül etmeyenler var ya, işte onlara gök kapıları açılmayacak ve deve iğne deliğinden geçmedikçe onlar cennete giremeyecekler! İşte suçluları böyle cezalandırırız.***"(A'râf 7/40)[187]

16- Ayetlerle İstidlâl Etmek Suretiyle Açıklaması: Bazen Rasûlüllah (s.), söylediği bir söze yahut belirttiği bir hükme bir ayetle istidlâl ettiğini tasrih ederdi. Bu tasrih genelde ilgili ayeti hadisin sonunda okuması tarzında olur; bazen ayetin nüzûlünü müteakip ondan çıkardığı neticeyi bildirir yahut bir hadisten sonra "Çünkü Allah şöyle buyuruyor…" der. Bazen ayeti aynen zikr etmez fakat onun manasını ifade ettikten sonra, buna dayanarak bir netice çıkarır. Böylece umumî bir kaide ortaya koyar, ayetteki ince bir nükteyi bildirir veya ancak ciddi bir tefekkür neticesinde bilinebilecek olan bir hususa dikkati çekerdi. Ve o ayetin içerdiği bazı manaları da açıklamış olurdu…

187 İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, v. 13a-14a; Taberî, XII. 424; Ebû Davud, Ha. No. 3212 ve 4753.

Rasûlüllah (s.): «Dua ibadetin ta kendisidir.»[188] dedikten sonra, Rabbiniz (şöyle) buyurdu, diyerek: ***"Bana dua edin. Size İcabet edeyim. Çünkü bana ibadetten büyüklük taslayıb uzaklaşanlar hor ve hakir olarak cehenneme gireceklerdir."*** (Mü'min 40/60) ayetini okumakla, mezkûr hükmü bu ayetten çıkardığını belirtmiş oldu.

17- Muhatabın Durumuna Göre Açıklaması: Muhataplarının seviye ve anlayışlarına göre konuşan Allah Rasûlü, mücerret hakikatleri müşahhas hale getirir, gaybî ve uhrevî hadise, nimet, azab vb. hususları, onlara, alışıp gördükleri, me'lufları olan durumlarla kolaylaştırarak anlatırdı. Çünkü risaletin hedefi, her seviyeden fertleri ihtiva eden umum beşeriyeti irşad etmektir… ***Sûr***'un ne olduğunu soran bir bedeviye, ***«Sûr, içine üflenen bir boynuzdur.»*** der;[189] fakat sayhasiyle bütün canlıları düşürüp öldürecek olan Sûr'un, basit bir boynuz zannedilmesini izale için bir başka zaman der ki: «Bütün Mina ahalisi toplansa bu Sûru kaldıramazlar.»[190] Amaç, Surun azametini anlatmaktır, yoksa onun hakikatini ve mahiyetini bildirmek değildir. Böyle teşbihler olmasa, birçok insan bir boynuzun, ayetlerde (Zumer 39/68) bildirilen neticeyi temin edeceğini düşünemeyebilir.

188 Ebû Davud, Ha. No. 1479; Tirmizî, Tefsir; ***Tefsîru'n-Nesâî***, v. 87a; İbn Mace, Ha. No. 3828; Taberî, XXIV. 78; İbn Kesîr, VI. 150.

189 Taberî (Halebî), XVI. 29; Ebû Davud, Ha. No. 4742; ***Mehasihu't-Te'vil***, VI. 2368'de M.F.Abdulbakî: Müsnedu Ahmed, II. 192.

190 Taberî (Halebî), XVI, 29; ***Muhâsinu't-Te'vil***; VI. 2367, not:4'de M. F.Abdulbaki: Tirmizî, Zümer tefsirinde, Ahmed b. Hanbel, III. 73.

Belge 2
Abdullah B. Mes'ud ve Abdullah B. Abbas'ın Kur'ân'ı Tefsirlerinden Örnekler

~

- Fatiha 1/3:"***Din gününün sahibi.***": İbn Mes'ûd ve İbn Abbas, bu terkibi «Hesap günü» diye tefsir ettiler.

-1/5: "***Bizi doğru yola ilet.***": İkisi de, Sırat-ı Müstakim'den maksadın İslâm olduğunu söylediler.

-Bakara 2/3: "***O takva sahipleri ki, onlar gaybe inanırlar.*":** İbn Mes'ûd bu ayetteki gaybe inandıkları bildirilen kimselerin Araplardan iman edenler olduğunu söyledi.

- 2/4: "***Onlar sana indirilene de, senden evvel indirilenlere de inanırlar. Ahirete ise onlar şüphesiz bir bilgi ve inan beslerler.***": İbn Mes'ûd ve İbn Abbas, bu ayetle ehli kitabtan mü'min olanların kasdedildiğini söylediler.

- 2/5: ***"Onlar Rablerinden (gelen) hidayetin tam üzerindedirler. Asıl muratlarına kavuşanlar da işte onlardır."***: Her ikisi de, bu ayetle yukarda zikredilen iki zümrenin de kasdedilmiş olduğunu ileri sürmüşlerdir.

- 2/8: ***"İnsanlardan öyle kimseler vardır ki kendileri iman etmiş olmadıkları halde Allah'a ve ahiret gününe inandık derler. Halbuki onlar inanıcılar değildir."***: İkisine göre, bu ayette sözü edilenler münafıklardır.

- 2/11: ***"Kendilerine yeryüzünde fesat yapmayın denildiği zaman, biz ancak ıslah edicileriz derler."***: İkisi de, bu vasfa sahip kimselerin münafıklar olduğunu beyan ettiler.

- 2/14: ***"Şeytanlarıyla başbaşa kalınca ise, 'emin olun, biz sizinle beraberiz. Biz ancak istihza edicileriz', derler."***: İkisi de, ayetteki **«şeyatîn»** kelimesinden münafıkların azılı arkadaşlarının kasdedildiğini söylediler.

- 2/16: "***Onlar o kimselerdir ki, doğru yolu bırakıp sapkınlığı satın almışlardır. Demek, alış verişleri onlara kazanç sağlamamış, onlar doğru yolu da bulamamışlardır."***: İbn Mes'ûd, bu ayeti izah ederken, «Sapıklığı alıp hidâyeti terk ettiler» der. İbn Abbas ise, «Küfürle imanı değiştiler» açıklamasını yapar.

- 2/18: ***"Onlar sağırlar, dilsizler, körlerdir. Artık (hakka) dönmezler.***": Her ikisi de, bu kimselerin hususi olarak İslam'a dönmeyeceklerini söylerler.

- 2/22: "***O halde, kendiniz bilip dururken Allah'a eşler koşmayın.***": İkisi de bu ayeti, «Bir kısım kimselere Allah'ın ma'siyeti yolunda itaat ederek onları Allah'a eş yapmayın» şeklinde anlamışlardır.

- 2/26: "***Allah onunla bir çoğunu şaşırtır, yine onunla bir çoğunu yola getirir.***"**:** Abdullah b. Mes'ûd, bu ayette kullanılan şaşırtma ve hidâyetin mü'minler ve münafıklar için kullanılmış olduğu kanaatindedir.

- 2/30: "***Hani Rabbin meleklere «Muhakkak ben yer yüzünde bir halife yaratacağım» demişti.***": İbn Mes'ûd'dan gelen umum rivayetler gözönüne alınacak olursa; ona göre, yeryüzünün ilk sakinlerinin insanlar ol-

duğu anlaşılır. İbn Abbas'dan gelen bir rivayet bu görüşe aykırı düşer; o, yeryüzünün ilk sakinlerinin cinniler olduğunu beyan ettikten sonra, onların fesat çıkarıp kan döktüklerini, bunlara İblis'in gönderilip onları öldürdüğünü, daha sonra mağrur olarak 'hiç kimsenin yapmadığını yaptım' demesi üzerine, Allah'ın bazı meleklere, yer yüzünde halife yaratacağını, meleklerin de cinnilere kıyasen «Orada bozgunculuk edecek, kanlar dökecek kimse mi yaratacaksın» demiş olduklarını anlatır.

- 2/30: "***Herhalde sizin bilemiyeceğinizi ben bilirim.***": İbn Mes'ûd; 'burada Allah'ın bildiği, meleklerinse bilmediği şey, İblis'in durumuyla ilgilidir yani Allah, İblis'in gururunu, tekebbürünü, Allah'a karşı olan isyanını yalnız kendisi bilir' der. İbn Abbas da aynı kanaate sahiptir.

- 2/31: "***Sonra onları meleklere gösterdi.***": İbn Mes'ûd, bütün yaratıkların Hz. Adem'e gösterildiğini söyler.

- 2/31: "***Doğrucular iseniz bunları adlariyle bana haber verin.***": İbn Mes'ûd, '*Doğrucular iseniz*' terkibinden, 'Eğer Ademoğlunun kan döküp fesat çıkaracağında doğru söylüyorsanız' (bunları adlariyle bana haber verin) şeklinde bir manâ anlamıştır. İbn Abbas da bu kanaata sahipti.

- 2/58: "***Şu kasabaya girip dilediğiniz yerde istediğinizi bol bol yiyin, kapısından secde ederek (eğilerek) girin ve 'hıtta' deyin, kusurlarınızı örtelim, iyilik edenler(in ecrin)i ise daha artıracağız...***": Bunların 'dilediğimiz mağfirettir, aftır' demeleri isteniyordu; fakat alaylı sözler ederek, İbn Mes'ûd'un ifadesine göre, ***"hınta"*** dediler.

- 2/121: "***Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler onu, tilavet hakkını gözeterek okurlar.***": İbn Mes'ûd ve İbn Abbas, ***"hakka tilavetihi"*** terkibini, yahudi ve hıristiyanların, kitaplarına ittiba etmeleriyle tefsir ettiler.

- 2/177: "(***Mala olan) sevgisine (rağmen) akrabaya veren***": İbn Mes'ûd'a göre, burada infakdan maksat; insa-

nın sıhhatte olduğu halde yaşamayı ümid edip, fakir düşmek endişesi de bulunmakla beraber vermesidir.

- 2/238: "***Allah'ın (divanına) tam huşu ve taatle durun.***": İbn Mes'ûd bu âyete dair şu açıklamayı yapar: "Hz. Peygamber'e namazda iken selâm verirdik, o da selâmımıza mukabele ederdi. Necaşî'nin yanından dönünce kendisine selâm verdik, bu defa namazda selâmımızı almadı. Kendisine, 'Ya Rasûlallah, size namazda iken selâm verirdik ve siz de selâmımızı alırdınız' dedik. 'Namazda, meşgul olmayı gerektiren şeyler vardır' cevabını verdi.

- 2/268: ***"Şeytan sizi fakir olacaksınız diye korkutur. Size cimriliği emreder. Allah ise size kendisinden bir yarlığama ve bir bolluk vaadediyor. Allah (ihsanı) geniş olan, her şeyi hakkiyle bilendir.***": İbn Mes'ûd bu âyeti tefsir ederken diyor ki: "İnsana, meleğin ve şeytanın bir tesiri ve dokunuşu vardır. Meleğin tesiri hayır vaad edip hakkı tasdik, şeytanınki ise kötülük vadedip hakkı tekziptir." İbn Mes'ûd daha sonra mezkûr âyeti okumuştur.

- Âl-i İmrân 3/102: "***Ey iman edenler, Allah'tan nasıl korkmak lazımsa öylece korkun.***"**:** İbn Abbas âyetin **cihad**la ilgili olduğunu beyan etmiştir.

- 3/103: "***Hepiniz, toptan sımsıkı Allah'ın ipine sarılın...***": İbn Mes'ûd, "Allah'ın İpi"ni Kur'ân'la tefsir etti.

- 3/133: "***Rabbinizin mağfiretine ve takva sahipleri için hazırlanmış olan cennete -ki eni göklerle yer kadardır- koşuşun.***"**:** İbn Mesûd, bu ayetle ilgili olarak, «İsrailoğullarından biri bir günâh işlediği zaman kapısına işlemiş olduğu o günahla beraber keffareti de yazılırdı. Bize, ondan daha hayırlı olarak bu ayet verildi» demiştir.

- Nisâ 4/31: "***Eğer yasak edildiğiniz büyük (günah) lardan kaçınırsanız sizin (öbür) kabahatlerinizi örteriz ve sizi şerefli bir mevkie (getirip) sokarız.***": İbn Mes'ûd, bir rivayette, ***büyük günahların,*** Nisa sûresinin başından

otuzuncu âyete kadar olduğunu söylemiştir. Ondan bu konuda başka görüşler de aktarılmıştır.

- En'am 6/158: "***Onlar hâlâ kendilerine ille (azâb için) meleklerin gelmesini yahud Rabbinin gelmesini veya Rabbinin âyetlerinden birinin gelmesini mi bekliyorlar? Rabbinin âyetlerinden biri geldiği gün, daha evvelden iman etmiş veya imanında bir hayır kazanmış olmayan hiçbir kimseye (o günkü) iman asla fayda vermez.***": İbn Mes'ûd, burada geleceği söylenen bazı âyetleri güneşin batıdan doğmasıyla tefsir etmiştir.

- A'raf 7/123: "***Fir'avn: Ben size izin vermeden, dedi, ona iman mı ettiniz? Bu, hiç şüphesiz ki şehirde -onun halkını içinden çıkarmanız için- kurduğunuz bir hilekârlıktır. Yakında bilirsiniz siz.***": İbn Abbas ve İbn Mes'ûd, Fir'avn'ın baş sihirbazının mübareze gününden önce Hz. Musa ile konuştuklarını söylerler. Hz. Musa sihirbaza demiştir ki: 'Söyle bakalım, seni mağlub edersem bana iman eder ve getirdiklerimin hak olduğunu tasdik eder misin?' Sihirbaz: 'Yarın öyle bir sihir getireceğim ki onu hiçbir sihir mağlub etmeyecek. Bununla beraber eğer beni mağlub edersen, yemin ederim ki sana iman edeceğim ve getirdiklerine de inanacağım' cevabını verdi. Fir'avn bunların konuşmasını müşahede etmişti. İşte bu sebeple 'Bu kurduğunuz bir hilekârlıktır' demişti.

- 7/175: "***Onlara o kimsenin haberini de oku ki biz kendisine âyetlerimizi vermiştik de o, bunlardan sıyrılıp çıkmış, derken şeytan onu arkasına takmış, nihayet azgınlardan etmişti.***": İbn Mes'ûd, kendisine âyetler verilen bu kimsenin Belam Ebûr olduğunu kabul eder. (Kimileri de şair Ümeyye b. Ebi's-Salt olduğunu söyler.)

-Tevbe 9/104: "***Onlar bilmediler mi ki şüphesiz Allah, kullarından tevbeyi kabul edecek, sadakaları alacak olan ancak kendisidir.***": İbn Mes'ûd, 'Sadaka veren kimsenin

sadakası önce Allah'ın eline geçer. Artık fakire onu veren odur' demiş ve daha sonra mezkûr ayeti okumuştur.

- Yunus 10/64: ***"Dünya hayatında da ahirette de onlar için müjde (ler) vardır. Allah'ın sözlerinde asla değişme yoktur. Bu, en büyük saadetin ta kendisidir.***": İbn Mes'ûd der ki: 'Artık nübüvvet bitti ve mübeşşirat kaldı.' Kendisine, 'Peki mübeşşirat nedir,' diye sorulunca: 'Kişinin göreceği veya kendisine gösterilecek olan doğru bir rüyadır,' der. (Rasûlüllah da, soru üzerine, âyetteki mübeşşiratın doğru bir rüya olduğunu söyledi.)

- Hûd 11/3: "***Her fazilet sahibine kendi fazlını versin."***: İbn Mes'ûd bu âyeti açıklarken: 'Bir günah işleyene işlediği o günah yazılır. Bir iyilik yapana da on iyilik yazılır. Şayet işlediği o kötülük sebebiyle dünyada bir ceza görürse yaptığı o on iyilik baki kalır. Fakat işlediği suçun cezasını dünyada görmeyecek olursa o on iyiliğinden bir tanesi alınır ve böylece dokuz iyiliği kalmış olur. Artık birlerinin onlarını mağlub ettiği kimse helak olmuştur' der.

- 11/114: ***"Çünkü güzellikler, kötülükleri (günahları) giderir.***": İbn Mes'ûd, "***günahları giderecek olan***"dan maksadın, beş vakit namaz olduğunu söylemiştir.

- Yusuf 12/36: "***Onunla beraber zindana iki de delikanlı girdi. Bunlardan biri, 'Ben rüyamda kendimi şarap (üzüm) sıkıyor gördüm', dedi. Öbürü de 'Ben de rüyamda kendimi başımda ekmek götürüyor, kuşlar da ondan yiyor gördüm', dedi.***": İbn Mes'ûd'un ifadesine göre; Hz. Yusuf ile beraber bulunan bu iki kimse hiçbir rüya görmemişlerdir. Fakat onlara, 'Ben rüya tabir edebilirim', deyince onlar da kendisini denemek maksadiyle bu iki rüyayı uydurmuşlardır. (Bazıları ise bu iki kimsenin hakikaten birer rüya görmüş oldukları söylerler.)

- İbrahim 14/9: "***Peygamberleri onlara apaçık mucizeler getirmişti de onlar ellerini ağızlarına çevirip, 'Biz size***

gönderileni inkâr ettik ve sizin davet ettiğinizden de derin bir şek ve şüphe içindeyiz', demişlerdi.": İbn Mes'ûd, "ellerini ağızlarına çevirdiler" tabirine, 'öfkelerinden parmaklarını ısırdılar' manasını verir. Bu hareketin öfkeden değil de şaşkınlıktan yapılmış olduğunu söyleyenler de vardır. İbn Abbas da böyle düşünmektedir.

- Hicr 15/21: "***Hiçbir şey (hariç) olmamak üzere (hepsinin) hazineleri bizim nezdimizdedir. Biz on (la) rı malum bir miktar dışında indirmeyiz.***": İbn Mes'ûd, 'Hiçbir yer yoktur ki oraya diğer yerlerden daha bol yağmur yağsın. Fakat Allah yağmuru topraklara muayyen miktarda tevzide bulunur' deyip bu âyeti okurmuştu.

- 15/ 87: "***Andolsun ki biz sana tekrarlanan yedi'yi ve şu büyük Kur'ân'ı verdik.***": İbn Mes'ûd, bu ayetteki ***"seb'u mesânî: tekrarlanan yedi"*** terkibinin yedi uzun sûreye dalâlet ettiği kanaatindedir. Bir başka rivayette ise bu terkipten maksadın Fatiha olduğunu söylemiştir.

- Nahl 16/61: "***Eğer Allah insanları zulümleri yüzünden muaheze edecek olsaydı (yer) üstünde hiçbir canlı mahlûk bırakmazdı.***": İbn Mes'ûd, bu âyetin açıklaması çerçevesinde, 'Şu pislik içinde yaşayan böcek bile insanoğlunun hatası yüzünden yuvasında helak olayazdı' der.

- İsra 17/81: "De ki***: Hak geldi, batıl zevâl buldu. Şübhesiz ki batıl daim zevâl bulucudur.***": İbn Mes'ûd, '***Hak***' kelimesini müşriklere açılan **cihad** ve '***batıl***' kelimesini de şi**rk** ile tefsir ederek der ki: "Hz. Peygamber Mekke'ye girdi. Ka'be etrafında 360 put vardı. Hz. Peygamber onlara hem vuruyor ve hem de bu ayeti okuyordu."

- 17/86: "***Andolsun sana vahy ettiğimizi de, dilersek, muhakkak gideriveririz. Sonra, bize karşı onu (geri getirmek için) kendine bir vekil de bulamazsın.***": İbn Mes'ûd, vahyolunanın giderilmesini, okuyanların kalplerinden silinmesiyle tefsir eder.

- Lokman 31/34 ***"Kıyametin ilmi şüphesiz ki Allah'ın nezdindedir. Yağmuru O indirir. Rahimlerde olanı o bilir. Hi***çbir kimse yarın ne kaza***nacağını bilmez. Şüphesiz Allah her şeyi bilendir. Her şeyden haberdardır."***: İbn Mes'ûd, 'Peygamberimize gaybın beş anahtarından başka her şey verilmiştir', demiş ve bu âyeti okumuştur.

- Secde 32/21: "***Biz, o en büyük azâbdan önce de onlara mutlaka yakın azâbdan tattıracağız. Tâ ki ric'at etsinler."***: İbn Mes'ûd, *"azabi'l-ednâ"* terkibini Bedr günü, yâni müşriklerin o gün karşılaştıkları azabla; *"azabi'l-ekber"*i ise kıyamet günü görecekleri azabla tefsir etmiştir.

- Ahzâb 33/72: "***Biz emâneti göklere, yere ve dağlara arz ettik de onlar bunu yüklenmekden çekindiler, bundan endişeye düşdüler. İnsan bunu yükledi. Çünkü o, çok zülümkâr, çok câhildir.***": İbn Mes'ûd, bu âyetteki emaneti; Hz. Adem'in, oğlu Kabil'e ailesini emanet etmesi şeklinde tefsir ederken; İbn Abbas, "Allah'ın kullarına farz kıldığı şeyler" olarak tefsir etmiştir.

- Sebe' 34/23: ***"Onun nezdinde (âhirette) kendisine izin verdiği kimselerden başkasının şefaati fâide etmez. Nihayet (ona izin çıkıp da) kalblerinden korku giderildiği zaman (birbirine): 'Rabbiniz ne buyurdu?' derler, (şefaat edecekler de:) 'Hakkı söyledi' derler. O, çok yüce, çok büyüktür.***" Müfessirler, kalblerinden korkunun giderildiği söylenenlerin kimler olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. İbn Mes'ûd'a göre bunlar meleklerdir.

-Saffat 37/1-3) "***Saflar bağlayıp duranlara, sevk (u idare) ve (men-u) zecredenlere, zikir okuyanlara yemin ederim ki***": İbn Mes'ûd, *"Zikr'i okuyanlar"*dan meleklerin kasdedildiğini beyan etmiştir.

-Duhan 44/16: ***"Çok büyük bir şiddet ve satvetle (kendilerini) çarpacağımız gün muhakkak ki biz (onlardan) intikam alıcılarız.***": İbn Mes'ûd'a göre, sözü edilen gün-

den maksat Bedr günüdür. İbn Abbas: 'İbn Mes'ud Bedr günü olduğunu söylüyor. Bense bunun kıyamet günü olduğunu söylüyorum' demiştir.

- Necm 53/8: "***Sonra yaklaştı. Derken sarktı.***": İbn Mes'ûd'a göre bu ayette yaklaştığı bildirilen Cebrail'dir.

- Tahrim 66/8: "***Ey iman edenler! Nasûh bir tevbe ile Allah'a dönün.***": İbn Mes'ûd, ***"tevbe-i nasuh"***u; 'Tevbe edip bir daha dönmemektir' diye tefsir etmiştir.

- Nebe' 78/38: "***O gün Ruh ve melekler saf halinde ayakda duracakdır."***: İbn Mes'ûd, bu ayette zikredilen ***"Ruh"***u, en büyük meleklerden biri olarak tefsir etmiştir. (Cumhura göre "Ruh"dan maksat Cebrail'dir.)

- Maun 107/7: "***Mâ'ûnu da menederler onlar.***": İbn Mes'ûd, ***"mâ'ûn"*** kelimesini, bir komşunun bir komşudan her zaman istiyebileceği şeylerle tefsir etmiştir. Bir tencere, bir balta ve bir kova gibi. (Hz. Ali ve Abdullah b. Ömer ise zekâtla tefsir etmişlerdir.)[191]

191 H. Küçükkalay, ***a.g.e.***, s.149-167 (Küçükkalay, bu konuda Taberi Tefsiri'ni esas almıştır).

Belge 3
Tâbiîn'den Mücahid ve İkrime'nin Tefsirinden Örnekler

~

Tabiin neslinin önde gelen müfessirlerinden Ebû'l-Hacc **Mücahid b. Cubeyr**'in Kur'ân tefsirinden bazıları:

- ***"Ve elbiseni temiz tut"*** (Müddesir 74/4) âyeti: "amelini sağlam ve sahih kıl" demektir.

- ***"Allah'ın fazlından isteyiniz!"*** (Cum'a 62/10) âyeti için; "fakat dünya metâını değil" dedi.

- "***Doğruluğu getirip dosdoğru söyleyenler"*** (Zümer 39/33): Kur'ân'la gelip, ona uyanlar.

- ***"Dünyadan da nasibini unutma!"*** (Kasas 28/77): dünya hayatında Allah'a itaat ederek, dünyadan ahiretin için pay çıkarmaya bak!

- ***"Sonra o gün, size verilmiş olan her nimetten sorguya çekileceksiniz."*** (Tekasür 102/8): tüm dünya lezzetlerinden sorguya çekileceksiniz.

- ***"Rabbine karşı durmaktan korkan kimseye iki cennet vardır."*** (Rahman 55/29) âyetindeki kul: günah anında Rab Teâlâ'yı hatırlayarak günahından vazgeçendir.

- ***"Alınlarındaki iz..."*** (Fetih 48/29): namazdaki huşû...

- ***"Allah için gönülden boyun eğerek namaza durun"*** (Bakara 2/238) âyetindeki ***"kunut"***; eğilmek, rükûa varmak, gözü haramdan sakınmak ve Allah korkusuyla mü-

tevazı olmak, şefkatli olmak demektir.

- ***"Onların ardından, namazı bırakan, şehvetlerine uyan bir nesil geldi"*** (Meryem 19/59): Kıyâmet yaklaştığında Ümmeti Muhammed'in salih kulları gidince arkadan gelen nesiller, birbirleriyle çarşılarda ve kalabalık yerlerde zina edecekler.

- ***"O gün insanoğluna, önde ve sonda yaptığı ne varsa bildirilir."*** (Kıyâmet 75/13): yani insanın ilk ve son amelleri ve aradaki tüm amelleri.

- ***"Öyleyse bir işi bitirince diğerine giriş. Ve yalnız Rabbinden iste!"*** (İnşirah 94/7-8): Dünyevi bir işi bitirip de namaza kalktığında, sadece Allah'tan iste ve samimi ol.

- ***"Ey huzur içinde olan nefis! O senden, sen de ondan hoşnut olarak Rabbine dön!"*** (Fecr 89/27-28): Burada ***"nefs"***; Allah'ın Rab olduğuna kesin olarak inanmış ve ona itaat etmiş candır.

- ***"Muhakkak ki insan Rabbine karşı 'kenûddur'."*** (Âdiyât 100/6): ***'kenûd'*** **kefûr** demektir, yani insan Rabbine karşı son derece nankördür.

- ***"Aralarında bir engel vardır. Birbirinin sınırını aşamazlar."*** (Rahman 55/20): ikisi arasında Allah tarafından konmuş bir engel vardır. Biri diğerine geçemez. Tuzlu su tatlı suya, tatlı su tuzlu suya karışamaz.

- ***"Ey insanlar ve cinler! Üzerinize dumansız bir alev ve ateşsiz bir duman gönderilir de kurtulamazsınız!"*** (Rahman 55/35): âyetteki ***'şuvaz'***, ateşten ayrıştırılmış bir alevdir.

- ***"Yer ve göklerdeki herkes, isteyerek ya da istemeyerek Allah için secde eder!"*** (Ra'd 13/15): İsteyerek secde edenler müminlerdir; istemeyerek secde edenler ise kâfirlerdir.

- ***"Ve daha bilmediğiniz şeyleri yaratıyor."*** (Nahl 16/8): 'Bilinmeyen şeyler', bitkilerin kökleri olabilir.

- ***"Allah hikmeti dilediğine verir"*** (Bakara 2/269): âyetteki hikmet; ilim ve fıkıhtır.

- ***"...ve sizden olan 'emir sahiplerine' itaat ediniz."*** (Nisa 4/59): *'Emir sahipleri'*, fakihler ve âlimlerdir! (Diğer rivayette; önce Muhammed'in ashabı, ondan sonra da din hususunda bilgili ve erdemli olanlardır.)

- ***"Eğer bir konuda anlaşmazlığa düşerseniz, Allah'a ve Rasûlü'ne başvurunuz."*** (Nisa 4/59) : Allah'ın Kitabına ve yaşıyorsa Allah Rasûlü'ne başvurunuz; eğer vefat ettiyse, onun sünnetine başvurunuz.

- ***"Ve sana gizli ve açık nimetlerini gönderdi."*** (Lokman 31/20): *'açık nimet'*; İslâm ve verilen rızıklardır. *'Gizli nimet'* ise; ayıp ve kusurların gizlenmesidir.

- ***"Sen fenalığı en güzel bir şekilde sav!"*** (Fussilet 41/34): fenalık edene selamla karşılık ver. "İnsan, biriyle karşılaştığında ona gülümseyiverse, kuru yaprakların rüzgârla dökülmesi gibi günahları dökülür" diyen Mücahid'e, 'Bu ne kadar kolay bir iş!' diyenler olmuş; buna karşılık, 'Sen şu âyeti hiç duymadın mı?' demiştir:

"İnananların kalplerini uzlaştıran O'dur. Yeryüzündeki her şeyi sarf etsen bile, sen onların kalplerini uzlaştıramazdın. Ama Allah onları uzlaştırdı. Doğrusu güçlüdür, Hakîm'dir." (Enfal 8/6)"

- ***"Ve onun fazlını arayınız."*** (Cum'a 62/10): verdiği rızkı arayınız; ticaret için yollara düşünüz, denizlerde dolaşınız.

- ***"Rabbimiz Allah'tır deyip, sonra da doğrulukta devam edenler..."*** (Fussilet 41/30): ölene kadar Allah'a şirk koşmayanlardır.

- ***"O'nun bir dengi de yoktur."*** (İhlâs 112/4): O'nun bir dişi dostu da yoktur.[192]

***

Sahabe neslinin yetiştirdiği tabiinden **İkrime Mevlâ ibn Abbas**, bazı Kur'ân âyetlerini şöyle tefsir etti:

- ***"Allah, kötülüğü bilmeyerek yapıp da hemen (ya-***

192 Ebû Nuaym-İbnü'l-Cevzi, a.g.e., 1/400-407.

kın bir zamanda) tevbe edenlerin tevbesini kabul etmeyi üzerine almıştır." (Nisâ 4/17): Dünyanın hepsi yakındır, hemendir ve tümü cehalettir.

- ***"Sonuç, Allah'a karşı gelmekten sakınanlarındır."*** (Kasas 28/83): Yani, cennet onlarındır.

- ***"Arınmış olan, saadete erişecektir"*** (A'lâ 87/14): 'Lâ ilâhe illallah' diyen kurtulacaktır. (İkrime, birçok âyetteki arınmak (tezekki) ve doğruluk (savâb) (istikamet) kelimelerini 'La ilahe illallah demek' olarak yorumladı.

- ***"Unuttuğun zaman Rabbini an"*** (Kehf 18/24): Kızgın olduğun zaman Rabbini an.

- ***"Onların yüzlerindeki iz"*** (Fetih 48/29): "uykusuzluk izi" demektir.

- ***"Ey Muhammed! Allah'a tevbe eden, kullukta bulunan, O'nu öven, O'nun uğrunda gezen (sâihun)... mü'minleri müjdele!"*** (Tevbe/112): Buradaki 'sâihûn', ilim talep edenlerdir.

- ***"...kabir ashabından olan kâfirlerin ümitsizliğe düştüğü gibi..."*** (Mümtehine 60/13): Kâfirler kabre girip, Allah'ın kendileri için hazırladığı lanetli ve aşağılık halleri görünce, rahmetinden ümidi keserler.

- ***"Allah ve Rasûlü'ne eziyet verenler"*** (Ahzâb 33/57): putlara tapanlardır.

- ***"Ve kalpler (korkudan) hançerelere vardığında***" (Ahzâb/10): Kalpler harekete geçse ve yerinden oynasa, canları gider elbet. Fakat buradaki maksat onların korkularıdır.

- ***"Evet, öyle; fakat sizler kendinizi aldattınız, bize pusu kurdunuz. Allah'ın buyruğu gelene kadar dinde şüpheye düştünüz. Sizi kuruntular aldattı. Şeytanlar sizi Allah'a karşı da ayarttı"*** (Hadid 57/14): Onlar (münafıklar) şehvetlerine dalarak aldandılar. Hep geriye atarak ve 'daha sonra, daha sonra' diyerek aldandılar. Buradaki ***'kuruntular'*** şeytanlardır.[193]

193 A.g.e., 1/199-204.

Kaynaklar

- Abdulfettah el-Kâdî, ***Esbâb-ı Nüzûl***, çev. Salih Akdemir, Fecr Yay., 1986-Ankara.
- Abdullah Draz, ***En Mühim Mesaj Kur'ân***, çev: Suat Yıldırım, Akçağ Yay, 1985-Ankara.
- Abdullah Yıldız-Şemseddin Özdemir, ***Kur'ân'ı Anlamaya Giriş***, Pınar Yay., 2010 (5. baskı)-İstanbul.
- Abdurrahman Re'fet el-Bâşâ, ***Sahabe Hayatından Tablolar***, Uysal Kit., İstanbul.
- Ahmet Cevde Paşa, ***Kısas-ı Enbiya***, Bedir Yay., 1976-İstanbul.
- Ali Fikri Yavuz, ***Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meal-i Alisi.***
- Ali İzzetbegoviç, ***Doğu ve Batı Arasında İslam***, çev. Salih Şaban, Nehir Yay., 1987-İstanbul.
- Ali Ünal, ***Kur'ân'da Temel Kavramlar***, Beyan Yay., 1986-İstanbul.
- A. Nasuh Ulvan, ***İslam Davetçilerine***, Karınca Yay., İstanbul.
- Aziz Kutluay, ***Siyer-ü Sahabe***, Arslan Yay., İstanbul.
- ***Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam***, Heyet, Beyan Yay., İstanbul.
- Cemâleddîn El-Kâsımî, ***Tefsir İlminin Temel Meseleleri***, çev: Sezai Özel, İz Yay., 1990-İstanbul.
- D. Mehmet Doğan, ***Büyük Sözlük***, Pınar Yay., 2008-İstanbul.
- ***Dini Kavramlar Sözlüğü***, Heyet, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2009-İstanbul.
- Dücane Cündioğlu, ***Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Anlamın Tarihi,*** Tibyan Yay., 1997-İstanbul.
- Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, ***Taberi Tefsiri***, Çev. H. Karakaya, K. Aytekin, Hisar Yayınevi, 1996-İstanbul.
- Ebû İshak eş-Şatıbî, ***el-Muvafakat***, çev. Mehmet Erdoğan, İz Yay., 199-İstanbul.
- Ebû'l-A'lâ el-Mevdûdî, ***Hz. Peygamber'in Hayatı ve Tevhid Mücadelesi***, çev. Ahmet Asrar, Pınar Yay., İstanbul.
- Ebû'l-Leys es-Semerkandî, ***Tenbîhü'l-Ğâfilîn***, Bedir Yay., İstanbul. (AGD-Ankara)
- Ebû Nuaym Isfehani (Hilyetü'l-Evliya), İbnü'l-Cevzi (Sıfatü's-Safve), ***Allah Dostları***, Sebat Yay., 2008-İstanbul.
- H. Muhammed Halit, ***Sahabe Hayatından Tablolar***, Beka Yay., 2005-İstanbul.
- Hasan Basri Çantay, ***Kur'ân-ı Kerim Meal-i Kerim***, Ahmet Said Matbaası, 1972-İstanbul.
- Hasan Tahsin Feyizli, ***Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali***, Server

İletişim, 2007-İstanbul.
- Hayreddin Karaman, Bekir Topaloğlu, ***Arapça-Türkçe Kâmus***, Nesil Yay., 1988-İstanbul.
- İbn Hacer el-Askalani, ***İsâbe (Sahabe-i Kiram Ansiklopedisi)***, İz Yay., 2009-İstanbul.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, ***Zâdü'l-Meâd***, çev. A.Keskinsoy, İ. Türklü, M. Yolcu, Pınar Yay., 1989-İstanbul.
- İmam Gazali, ***İhyâu Ulûmi'd-Din*** (Ahmet Serdaroğlu ve Ali Arslan çevirileri), Bedir Yay., 2002-İstanbul.
  - ***el-Mustasfâ / İslam Hukukunda Deliller Ve Yorum Metodolojisi***, Rey Yay.
  - ***Ravdatü't-Tâlibîn ve Umdetü's-Sâlikîn / Hak Yolunun Esasları***, çev. Dilaver Selvi.
- ***İslam Ansiklopedisi,*** Türk Diyanet Vakfı Yay.
- M.M. Ebû Said el-Hadimi, ***Berîka***, Kahraman Yay., 1989-İstanbul.
- Mehmet Sürmeli, ***Sahabenin Kur'ân Anlayışı***, Mavi Yay., 2006-İstanbul.
- Muhammed Kutub, ***Kur'ân'ı Nasıl Okuyalım***, çev. Bekir Karlığa, İşaret Yay., 1992-İstanbul.
- Muhammed Yusuf el-Kandehlevi, ***Hayatü's-Sahabe***, Akçağ Yay., İstanbul, (***Hadislerle Müslümanlık***), Kalem Yay., 1977-İstanbul.
- Mustafa Müslim, ***Kur'ân Çalışmalarında Yöntem (Konulu Tefsire Metodik Bir Yaklaşım)***, Fecr Yay.
- Ömer Dumlu, ***Kur'ân Tefsirinde Yöntem***, Anadolu Yay., 1998-İzmir.
- Ömer Rıza Doğrul, ***Kur'ân Nedir***, D.İ.B Yay., 1967-Ankara.
- Râğıb el- İsfahani, ***Müfredât***, çev. Yusuf Türker, Pınar Yay., 2008-İstanbul.
- ***Sahabiler Ansiklopedisi***, Nesil Yay., İstanbul.
- Said Nursi, ***Sözler***.
  - ***Sünuhât,*** Sönmez Neşriyat, 2004-İstanbul.
  - ***Şualar***, 1994.
- Seyyid Abdüllatif, ***Kur'ân'ın Zihni İnşası***, çev. Kürşat Atalar, Pınar Yay., 1995-İstanbul.
- Suat Yıldırım, ***Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsiri,*** Kayıhan Yay., 1983-İstanbul.
- Şah Muimüddin Ahmed Nedvî ve Said Sahib Ansarî, ***Asr-ı Saadet***, çev: Ali Genceli, hazırlayan: Eşref Edip, Sebilürreşad Neşriyat, 1967.
- Şah Veliyyullah Dehlevi, ***Fevzü'l-Kebir***.
- ***Şamil İslâm Ansiklopedisi***.
- Toshihiko Izutsu, ***Kur'ân'da Allah ve İnsan***, çev. Süleyman Ateş, 1975-Ankara.
- Zebidî, ***Sahih-i Buhari Muhtasarı / Tecrid-i Sarih Tercemesi***, çev. Ahmet Naim-Kamil Miras, D.İ.B. Yay.